

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**TARİHİ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE TIP TERİMLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Hasan AYDIN

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU**

**RİZE
2023**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında, Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU danışmanlığında, Hasan AYDIN tarafından hazırlanan *Tarihi Kıpçak Türkçesinde Tıp Terimleri* adlı bu tez çalışması, 05/06/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem USTA	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Gül YILMAZ ÇAL	

ETİK BEYAN

Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Tarihi Kıpçak Türkçesinde Tıp Terimleri” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

05/06/2023

Hasan AYDIN

ÖN SÖZ

Türk sözlükçülüğü ve gramerciliğinde Kıpçak sözlük ve gramerlerinin önemi büyüktür. Çünkü Türk sözlükçülüğü Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde bir ekol oluşturacak şekilde karşımıza çıkmaktadır. Tarih sırasına göre bu üç sahanın başında Kıpçak Türkçesi dönemine ait sözlükler gelmektedir. Kıpçak Türkçesi ile ilgili bilgileri Kâşgarlı Mahmut'un Dîvânü Lugâtî't-Türk adlı eserinden almaktayız. Kıpçak Türkçesi dönemine ait sözlüklerden Codex Cumanicus eseri dışında kalan eserler Kıpçakların tarihî olaylar neticesiyle gelerek yerleştikleri Mısır coğrafyası etrafında meydana getirilmiştir (Demirci, 1998: 145). Kıpçak Türkleri tarih boyunca geniş bir alanda yaşamışlardır. Bu alanları sıralayacak olursak Karadeniz'in kuzeyinde Deşt-i Kıpçak ismini verdikleri coğrafyada, Kafkasya ve günümüzdeki Ermenistan devletinin bulunduğu coğrafyada ve bugünkü Irak, Suriye ve Mısır devletlerinin olduğu coğrafyada yaşamışlardır.

Tarihi Kıpçak Türkçesinde Tıp Terimleri adını taşıyan bu tezde, Kıpçak Türkçesi dönemi sözlük ve gramer eserlerinden olan *Codex Cumanicus*, *Et- Tuhfetü 'z-Zekiyye Fi'l- Lügati't- Türkiyye*, *Ed- Dürretü'l- Mudiyye fi'l- Lügati't- Türkiyye*, *El-Kavânînü'l- Külliyye li- Zabti'l- Lügati't- Türkiyye*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, *Kitâbü'l- İdrâk li Lisâni'l- Etrâk*, *Kitâbu Bulgatü'l- Müştâk Fi Lügati't- Türk ve'l- Kıpçak*'dan yola çıkılarak metinlerde geçen tıp terimleri tespit edilmiştir. Daha sonra söz konusu terimlerin kökenlerine dair açıklamalarda bulunulmuştur.

Çalışmanın giriş kısmında araştırmanın konusu ve alanı, araştırmanın yöntemi ve amacı ile araştırmanın sınırlandırılması hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde “Terim nedir?” sorusu üzerinde durularak “Türk Tıp Tarihi” ve “Türk Dili Alanında Tıp Terimleri İle İlgili Yapılmış Çalışmalar” hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde “Kıpçak Adı”, “Tarihte Kıpçaklar”, “Kıpçak Türkçesi” ve bu dönemdeki “Sözlük ve Gramer Kitapları” hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmamıza kaynaklık eden eserlerde geçen tıp ile ilgili terimler tematik bir şekilde sınıflandırılıp alfabetik bir düzende sıralanmıştır. Terimler sırasıyla “vücuttaki organ ve bölge adları, hastalıkla ilgili terimler, tedavi ile ilgili terimler, diğer terimler” şeklinde dört sınıfa ayrılmıştır. Her bir terim için açıklama yapıldıktan sonra terimler ses, şekil, anlam ve köken bakımından değerlendirilmiştir. Bulunan terimlerin kökeni parantez içinde gösterilmiş kökeni bilinmeyen terimlere parantez içinde soru işareti (?) koyulmuştur. Terimlerin yazımında terimlerin tespit edildiği eserlerdeki yazımlarına bağlı kalınmıştır. Sonuç kısmında ise terimler üzerine genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmalarım süresince yardımlarını esirgemeyen, görüşlerini paylaşıp bana yol gösterip destek olan, bilgi ve deneyiminden faydalanmam konusunda desteklerini aldığım değerli tez hocam Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU'na teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca bu zorlu süreçte beni yalnız bırakmayan her zaman maddi ve manevi desteğini gördüğüm aileme, çalışmalarım sırasında her zaman yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarıma ve dostlarıma sonsuz teşekkür ederim.

Hasan AYDIN
Trabzon/2023

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
GİRİŞ	1
1. TERİM KAVRAMI VE TÜRK TIP TARİHİ	4
1.1. Terim Nedir?	4
1.2. Türk Tıp Tarihi.....	5
1.3. Türk Dili Alanında Tıp Terimleri İle İlgili Yapılmış Çalışmalar.....	7
2. KIPÇAKLAR VE KIPÇAK TÜRKÇESİ.....	8
2.1. Kıpçak Adı	8
2.2. Tarihte Kıpçaklar.....	8
2.3. Kıpçak Türkçesi	10
2.3.1. Kuzey Kıpçak Türkçesi.....	13
2.3.2. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi.....	13
2.3.3. Memlük Kıpçak Türkçesi	14
2.4. Sözlük ve Gramer Kitapları.....	14
2.4.1. Codex Cumanicus	14
2.4.2. Et- Tuhfetü’z- Zekiyye Fi’l- Lügati’t- Türkiyye.....	15
2.4.3. Ed- Dürretü’l- Mudiyye fi’l- Lügati’t- Türkiyye	16
2.4.4. El- Kavânînü’l- Külliyye li- Zabti’l- Lügati’t- Türkiyye.....	17
2.4.5. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî	18
2.4.6. Kitâbü’l- İdrâk li Lisâni’l- Etrâk.....	18
2.4.7. Kitâbu Bulgatü’l- Müştâk Fî Lügati’t- Türk ve’l- Kıpçak.....	19
3. TARİHÎ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE TIP TERİMLERİ.....	21
3.1. Vücuttaki Organ ve Bölge Adları.....	21

3.2. Hastalıkla İlgili Terimler	68
3.2.1. Bedensel Hastalıklarla İlgili İsimler	68
3.2.2. Bedensel Hastalıklarla İlgili Eylemler	88
3.2.3. Zihinsel Hastalıklarla İlgili İsimler	93
3.3. Tedavi ile İlgili Terimler	94
3.4. Diğer Terimler	98
4. SONUÇ	106
KAYNAKÇA	110

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU

Hazırlayan : Hasan AYDIN

Yıl : 2023

Sayfa Sayısı : 115

ÖZET

TARİHÎ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE TIP TERİMLERİ

Kıpçak Türkçesi dönemine ait birçok eser bulunmaktadır. Kıpçak Türkçesine ait eserleri dilbilimciler dil özellikleri, metin içerikleri ve yazıldıkları bölgeye göre çeşitli sınıflandırmalar içine almışlardır.

Tıp terimleri farklı çalışmalarda farklı dönemler üzerinden ele alınmış, dönemler ayrı ayrı olarak tıp terimleri bakımından incelenmiş yakın zamanda farklı şekillerde üzerinde çalışılan önemli konulardan biri olmuştur. Kıpçak Türkçesi dönemine ait tıp terimleriyle ilgili bağımsız bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmada Tarihî Kıpçak Türkçesinde kullanılmış tıp terimlerini incelemeye çalışıldı.

Bu çalışmada, öncelikle “Terim nedir?” konusuna değinilmiş, ardından Kıpçak adı, Kıpçakların tarihî, dili ve edebiyatına daha sonra Türk tıbbı hakkında bilgiler verilmiştir. Kıpçak Türkçesinde kullanılan tıp terimlerini belirlemede döneme ait *Sözlük ve Gramer* kitaplarından faydalanılmıştır. Bu eserlerde geçen tıp terimleri; vücuttaki organ ve bölge adları, hastalıkla ilgili terimler (bedensel hastalıklarla ilgili isimler, bedensel hastalıklarla ilgili eylemler, zihinsel hastalıklarla ilgili terimler), tedavi ile ilgili terimler ve diğer terimler olmak üzere 4 bölüme ayrılmıştır. Elde edilen terimler yapısı, anlamı ve köken bilimi bakımından tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada Eski Türkçe dönemine ait kaynaklardan faydalanılarak tespit edilen terimler açıklanmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise elde edilen tıp terimlerinin dikkat çeken özellikleri açıklanarak bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıpçaklar, Kıpçak Türkçesi, Tıp, Tıp terimleri.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Turkish Language and Literature
Thesis Type : Master's Thesis
Supervisor : Assit. Prof. Dr. Serap EKŞİOĞLU
Author : Hasan AYDIN
Year : 2023
Pages : 115

ABSTRACT

MEDICAL TERMS IN THE HISTORICAL KIPCHAK TURKISH

There are many works belonging to the Kipchak Turkish period. Linguists have included the works of Kipchak Turkish in various classifications according to their language characteristics, textual content, and the region in which they were written.

Medical terms have been discussed over different periods in different studies, periods have been examined separately from the point of view of medical terms, and recently it has become one of the important issues studied in different ways. The medical terms belonging to Kipchak Turkish have not yet been discussed in a separate study. In this study, we tried to examine the medical terms used in historical Kipchak Turkish.

In this study, first of all, the question “What is the term?” the topic was mentioned, then the name of the Kipchaks, the history, language and literature of the Kipchaks, then information about Turkish medicine was given. Dictionaries and Grammar books belonging to the period were used to determine the medical terms used in Kipchak Turkish. Region names in medical terms this text in the body organ and disease-related terms (names of bodily illness, physical illness, actions, terms associated with mental illnesses), treatment-related terms (including other terms and is divided into 4 sections. The terms obtained were tried to be examined in terms of structure, meaning and origin, the terms were tried to be explained by scanning the sources dealing with the Old Turkish.

In the conclusion section, an evaluation was made by explaining the remarkable features of the medical terms obtained.

Keywords: Kipchaks, Kipchak Turkish, Medicine, Medical terms.

KISALTMALAR

Alt.	:	Altayca
Ar.	:	Arapça
Az.	:	Azerbaycan Türkçesi
bk.	:	Bakınız
Blk.	:	Balkarca
BM	:	<i>Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak</i>
Bşk.	:	Başkurt Türkçesi
Çağ.	:	Çağatay Türkçesi
CC	:	<i>Codex Cumanicus</i>
Çuv.	:	Çuvaşça
DM	:	<i>Ed-Dürretü'l-Mudiyye fî'l-Lügati't-Türkiyye</i>
Erm.	:	Ermenice
ET.	:	Eski Türkçe
Far.	:	Farsça
Hak.	:	Hakaniye Türkçesi
Har.	:	Harezmi Türkçesi
Kİ	:	<i>Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk</i>
Kıp.	:	Kıpçak Türkçesi
KK	:	<i>El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye</i>
Kklp.	:	Karakalpak Türkçesi
Krg.	:	Kırgız Türkçesi
Kum.	:	Kuman Türkçesi
Kzk.	:	Kazak Türkçesi
Moğ.	:	Moğolca
Nog.	:	Nogay Türkçesi
Osm.	:	Osmanlı Türkçesi
OT.	:	Orta Türkçe
Özb.	:	Özbek Türkçesi
s.	:	Sayfa numarası
Sag.	:	Sagayca

Şor.	:	Şorca
Soy.	:	Soyotça
TA	:	<i>Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî</i>
Tat.	:	Tatar Türkçesi
TatK.	:	Kazan Tatarcası
Tkm.	:	Türkmen Türkçesi
TT.	:	Türkiye Türkçesi
Tü.	:	Türkçe
Tuv.	:	Tuvaca
TZ	:	<i>Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye Fi 'l-Lügati 't-Türkiyye</i>
Uyg.	:	Uygur Türkçesi
vb.	:	ve benzerleri
vd.	:	ve diğerleri
vs.	:	vesaire
Yak.	:	Yakutça
*		Tespit edilemeyen, tahmin edilen şekil, tanıklandırılamamış şekil
?		Bilinmeyen
>		Bu şekle gider.
<		Bu şekilden gelir.
+		Sonra gelen ekin isme eklendiğini belirtir.
-		Sonra gelen ekin fiile eklendiğini belirtir.

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Kökeni Bakımından Tıp Terimleri.....	107
---	-----

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Alanı

Geçmişe oldukça eski çağlara dayanan Türkçe, eldeki ilk yazılı belgelerini 6. ve 7. yüzyılda vermiştir. *Orhun Abideleri*, Türkçenin eldeki ilk yazılı kaynağı olarak kabul edilir. Ancak günümüzde yapılan araştırmalardan çıkarılan neticelerde bu tarihin çok daha eski bir tarihe gidebileceği görüşü vardır. Türk dili, yazılı kaynaklar ile takip edebildiğimiz ilk zamanlarından itibaren verilen edebî çalışmaların beraberinde çok zengin bir söz varlığına sahiptir. Kıpçak Türkçesi tam bu noktada Türkçenin önemli tarihî dönemlerinden birini oluşturmaktadır. Kıpçak döneminde meydana getirilen eserler, söz varlığı bakımından hayli seçkin ve mutenadır.

8. yüzyıldan başlayarak Göktürk, Uygur, Karahanlı Türkçeleri çizgisinde gelişen Türk dili, 13. yüzyılda dalgalanmaya başlayıp 14. yüzyılda farklı kollara ayrılmıştır. Bu kollardan kuzeye ve batıya giden Türk boyları kendi lehçelerini oluşturmaya başlamışlardır. Orta Türkçe döneminin kuzey-batı kolunu, Kuman-Kıpçak boylarına ait Kıpçakça oluşturur. Kıpçak Türkçesi ile Karadeniz'in kuzeyi boyunca uzanan coğrafyada Deşt-i Kıpçak bölgesi diye adlandırılan bölgede sadece *Codex Cumanicus* ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri meydana getirilmiştir. Diğer Kıpçak Türkçesiyle yazılan eserler ise Mısır ve Suriye coğrafyasında yazılmıştır.

Tezimizin konusu Kıpçak Türkçesi dönemine ait sözlük ve gramer eserlerinden olan *Codex Cumanicus*, *Et- Tuhfetü 'z- Zekiyye Fi'l- Lügati 't- Türkiyye*, *Ed- Dürretü 'l- Mudiyye fi'l- Lügati 't- Türkiyye*, *El- Kavânînü 'l- Külliyye li- Zabti 'l- Lügati 't- Türkiyye*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, *Kitâbü 'l- İdrâk li Lisâni 'l- Etrâk*, *Kitâbu Bulgatü 'l- Müştâk Fî Lügati 't- Türk ve 'l- Kıpçak* adlı eserlerde geçen tıp terimleridir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, söz konusu döneme ait sözlük ve gramer eserlerinden elde edilen tıp terimleri ses, anlam, yapı ve köken bakımından ele alınmıştır. Çalışmada art zamanlı karşılaştırma yöntemi kullanılmış, terimlerin Türkçenin tarihî dillerinde geçirmiş oldukları ses değişiklikleri gösterilmeye çalışılmış, yeri geldiğinde tarihî ve

çağdaş Türk lehçelerindeki örnek şekillerine de yer verilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen tıp terimleri “Vücuttaki Organ ve Bölge Adları”, “Hastalıklarla İlgili Terimler”, “Tedavi İle İlgili Terimler” ve “Diğer Terimler” şeklinde dört ana başlıkta verilmiştir. Bu dört ana başlık dışında “Hastalıklarla İlgili Terimler” başlığı kendi içinde “Bedensel Hastalıklarla İlgili İsimler”, “Bedensel Hastalıklarla İlgili Eylemler” ve “Zihinsel Hastalıklarla İlgili Terimler” şeklinde üç alt başlığa ayrılmıştır. Terimler ayrıldıkları başlıklar altında, alfabetik sırayla verilmiştir. Terimlerin anlamları verilirken eserlere bağlı kalınmış, hangi eser veya eserlerde geçtiği belirtilmiştir.

Araştırmada Utku Işık’ın “*Karahanlı Türkçesinde Tıp Terimleri*” (2016) adlı yüksek lisans tezi yöntem ve terimlerin sınıflandırılması bakımından örnek alınmıştır. Ayrıca Seyfullah Türkmen’in “*Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri*” (2006) adlı doktora tezi ve Macidegül Batmaz’ın “*Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri*” (2013) adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen tıp terimlerini tespit etmek, bu terimleri ses, biçim ve köken bilimi açısından incelemelerini yapmak, dönemin tıp dilinin gelmiş olduğu noktayı göstermektir.

Araştırmanın Sınırlandırılması

Çalışma Kıpçak Türkçesi döneminde yazılmış olan sözlük ve gramer kitaplarındaki tıp terimleri ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle diğer fıkıh kitapları, askerlik, okçuluk, atçılık ve baytarlık alanıyla alakalı edebî eserlerin üzerinde durulmamıştır.

Bu çalışmada; Mustafa Argunşah ve Galip Güner’in *Codex Cumanicus*, Besim Atalay’ın *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lügâti’t-Türkiyye*, Recep Toparlı, Mehmet Sadi Çögenli ve Nevzat Hafis Yanık’ın *Kitâb-ı Mecmû-i Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Recep Toparlı’nın *Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Lügâti’t-Türkiyye*, Recep Toparlı, Mehmet Sadi Çögenli ve Nevzat Hafis Yanık’ın *El-Kavanini’l-Küllîye li-Zapti’l-Lügati’t-Türkiyye*, Ahmet Caferoğlu’nun *Kitâbü’l İdrâk Li Lisâni’l Etrâk ve Gulhan Abedalazız Moh’d Jalal Al-Turk’ün Kitâbu Bulgatü’l- Müştâk Fî Lügati’t-*

Türk ve 'l- Kifçak Üzerine Dil İncelemesi adlı gramer, sözlük kitapları ve çalışmaları esas alınarak bir tıp terimleri sözlüğü hazırlanmasına önayak olmaya çalışılmıştır.

Çalışmada eserlerdeki organ adları, hastalık adları, organ ve vücudun salgıladığı maddelerin adları, tedavi için kullanılan bitkisel ve hayvansal gıdalar, ilaç anlamını karşılayan kelimeler, tedavi yöntemleri, tıp araç ve gereçleri, halk hekimliği ile ilgili terimleri de kapsamaktadır. İnsan ruh ve psikolojisine ait terimler de çalışmaya dahil edilmiştir. İfade edilen konuların haricinde elde edilen tıp terimlerine çalışmamızda yer verilmemiştir.

Çalışmamızda temel olarak Türkçe kökenli terimler incelenmiş, farklı diğer yabancı dillerden alınan terimler de çalışmaya dahil edilmiştir. Üzerinde durulan terimler, köken bilgisi bakımından açıklamaya çalışılmıştır. Bazı terimler hakkında etimolojik bir değerlendirmenin yapılmamış olması terim hakkında yorum yapmayı zorlaştırmıştır. Bu sebeple bazı terimler hakkında bilgi verilmemiş ya da çok az bilgi verildiği olmuştur.

1. TERİM KAVRAMI VE TÜRK TIP TARİHİ

1.1. Terim Nedir?

Türkçe Sözlük'te terim, *bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah* (TDK Türkçe Sözlük, 2019: 2330) şeklinde açıklanmaktadır.

Terim karşılığında Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar *ıstılah* kelimesi kullanılmıştır. Terim kelimesi de *sınır, son* anlamına gelen Latince *terminus* kelimesine benzetilerek *termek* (> *dermek*) fiilinden türetilmiştir. Türk Cumhuriyetlerinde genellikle bu terim, Rusça *termin* ile karşılanmaktadır (Zülfikar, 1991: 20).

Doğan Aksan'a göre terim, "Her dilde, fizik, matematik, felsefe ve toplumbilim gibi bilim dallarından sahne sanatlarına, mimariden kuyumculuk, marangozluk gibi zanaatlara kadar uzanan geniş bir çerçeve içinde yer alan, bu dallara ait kavramların oluşturduğu bir terim sözvarlığı bulunur. Atom, molekül, alüminyum, bakteri nasıl, bir terim olarak kabul edilirse; dişçilikteki dolgu, köprü, müzikteki soprano, alto, marangozluktaki diş de aynı biçimde birer terimdir." (2000: 36).

Hamza Zülfikar, terimlerin bir bilimsel kavrama tek kelimeyle karşılık olması cümle içinde kullanıldığında yanındaki kelime ne olursa olsun terimlerin anlam değişikliğine uğramaması gibi özelliklerinin olduğunu belirtir. Bu da terimlerin yansıttığı anlamları tartışmaya kapatır ve karşıladıkları kavramı açık ve anlaşılır biçimde bildirir (1991: 20).

Hatice Şahin, bir dilin söz varlığı içinde deyimler, terimler, atasözleri, ilişki sözleri, kalıp sözleri bulunduğunu, tüm bunların zenginliği ve çeşitliliği bir dilin gelişmişliğinin ifadesi olarak kabul edildiğini belirtir. Ona göre temel söz varlığı, insan organ adları, esas hareketleri ifade eden fiiller, öncelikli ihtiyaç maddelerini karşılayan kelimeler, sayı isimleri, akrabalık isimleri gibi sözleri kapsamaktadır. İnsan için birinci derecede önemli olan ve zaman içinde de çok az değişikliğe uğrayan bu kelimeler, çekirdek kelimeler olarak da adlandırılır. Deyimlerin ve terimlerin oluşturulmasında temel söz varlığına ait kelimelerin çok sık kullanıldığı bilinmektedir (2006: 124).

Genel söz varlığının terimler için ana kaynak olduğu bilinmektedir. Genel dile ait bir kelime zaman içinde herhangi bir bilim dalına özgü bir kelime olup terim

niteliğini rahatlıkla kazanabilir. Böylece bir kelimenin söz konusu dilde hem genel anlamı hem de terim anlamı ortaya çıkar. Ancak terimlerin bir kısmı genel söz varlığının dışına taşarak kendi kavramlarıyla yeni ögeler oluşturabilir. Bunun yanında doğrudan alan kelimesi olarak dildeki yerini alan bir kelime yine zaman içinde yaygın bir kullanım alanına kavuşarak genel dile ait bir kelime olma niteliğini de kazanabilir (Şahin, 2006: 126).

Bilim dallarının anlamları dar ve sınırlı özel kelimeleri olarak nitelendirilen terimler, Türkçede değişik devirlerde farklı biçimlerde ele alınmış, Cumhuriyet döneminde terimlerle ilgili çalışmalar daha önemli bir yer tutmuştur. Terimlerin oluşturulması ya da dilimize geçen yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesi için değişik kaynaklar kullanılabilir. Yeni kelime türetme, Anadolu ağızlarından kelime alma ve genel dilde kullanılan kelimelerden yararlanma gibi yöntemlerle bilim dallarındaki terimler karşılanmaya çalışılır. Terimler, halkın söz varlığında yer almayan, sadece belli bir bilim dalıyla ilgilenenlerin bildiği ve anladığı kelimeler olmasına rağmen halk dilinden ve günlük dilden bazı kelimeler aldığı için terimlerle genel dile ait kelimeleri birbirinden ayırmak kimi zaman güç olabilir (Şahin, 2006: 124-125).

Terimler oluşturulurken genel dilin kelimelerinden yararlanılabilir ve o kelimeye özel anlamlar yüklenebilir. Aynı şekilde sıklık oranı daha düşük olsa da terim olarak kullanılan bazı yerli ve yabancı kelimeler de genel dile-terim anlamlarına yakın ya da uzak anlamları çağrıştıracak biçimde-geçerek kullanım alanı bulabilirler (Şahin, 2006: 123).

1.2. Türk Tıp Tarihi

Tıp tarihiyle ilgili bilgiler antik devirlerden 19. yüzyıla kadar klasik eserler içinde kısa ve dağınık olarak yer almıştır. Konuyla ilgili ilk müstakil eser, Ortaçağ İslam dünyasında, 1242’de, İbn Ebî Usaybia tarafından, *Uyûnü’l-Enbâ fî Tabak atî’l-’Etibbâ* adıyla Kahire’de yazılmıştır. Bu eser, 400’ü Müslüman 500 hekimin hayatı ve eserleri ile Hint ve Yunan tıbbı hakkında geniş bilgi ihtiva etmektedir (Bayat, 2016: 27).

Kaynağını binlerce yıl geriye götürebildiğimiz Türkler, Orta Asya’dan Avrupa’ya kadar değişik coğrafi bölgelerde, birbirinden ayrı topluluklar hâlinde, kültürlerini koruyarak farklı din ve medeniyetlerle karşılaşmışlar ve çok zengin siyasi,

sosyal, kültürel birikimlere sahip olmuşlardır. Türkler, asırlar boyunca Çin ve Hint tıbbından kazandıkları tıbbi tedavi birikimlerine, Budizm, Hristiyanlık ve İslamiyet'teki tıbbi bilgileri de katarak zenginleştirmişlerdir (Ceylan, 2012: 9).

Türk tıp tarihinde bozkır kültüründe göçebe olarak yaşayan Türk topluluklarında bilimsel bir tıptan söz etmek mümkün değildir. Uygurların yerleşik düzene geçmesiyle birlikte Türk tıp tarihî bilimsel bir boyut kazanmıştır. Yerleşik düzenden önce göçebe olarak yaşayan Türkler, toprak ve tabiatla iç içe oldukları için sağlıkla ilgili sorunlarını çoğunlukla halk hekimliği ile çözmeye çalışmışlardır. Halk hekimliğinin temelinde Türklerin dinî inançları olan Şamanizm büyük önem taşımaktaydı. Öte taraftan Uygurlar arasında yaygın olan geleneksel tıp bilgisi Çin, Hint ve İslam sahasındaki uygulamalardan etkilenerek daha fazla gelişmiş ve yaygınlaşmıştır (Temel, 2020: 20-21).

Birbirinden bağımsız Türk toplulukları farklı gelişme yolları takip ettiğinden, tarihimizi ve kültürümüzü belirli bir zaman diliminde ve coğrafyada bütün olarak değerlendirmemiz zordur. Çünkü Türk tarihî denince, tek bir topluluğun belirli bir yerdeki tarihî değil, farklı isimlerle anılan Türk topluluklarının çeşitli bölgelerde ortaya koyduğu tarihlerin bütünü anlaşılır. Bu özellik, Türk topluluklarının siyasi, sosyal ve kültürel yönlerden ayrılmasına yol açmıştır. Türklerin, temelini Orta Asya'dan alan kültür ve medeniyetini, bu arada tıbbi birikimlerini etkileyen unsurlar arasında Budizm, Mazdeizm ve Hristiyanlık gibi geçici, İslamiyet gibi kalıcı inançlar ile vatan olarak yerleştikleri Anadolu ve İran gibi köklü ülkelerin coğrafyaları ve kültürleri sayılabilir.

Bütün bunlar göz önüne alındığında, Türk tıp tarihini 3 dönemde incelemek yerinde olacaktır:

1. İslam öncesi dönem (Orta Asya)
2. İslami dönem (Orta Asya (Türkistan hanlıkları), Yakınoğu (Büyük Selçuklu), Anadolu (Selçuklu, Beylikler, Osmanlı)
3. Batıya yöneliş (çağdaşlaşma) dönemi (Bayat, 2016: 238).

Uygurların yerleşik düzene geçmesine kadar genelde göçebe topluluklar hâlinde bozkır kültürünü yaşayan Türk topluluklarında bilimsel bir tıptan bahsetmek mümkün olmadığını belirten Bayat, tabiata ve toprağa yakın yaşayan atalarımızın, sağlık problemlerini, büyük ölçüde dini inançların hâkim olduğu halk hekimliğiyle

gidermeye çalıştıklarını ifade eder. Bayat, islamiyetten önceki Orta Asya Türk tıbbını, uygulanan tedavi metotlarına, amaçlarına ve biçimlenmelerine göre 2 gruba ayırmak mümkün olduğunu ifade eder. Bunlar:

1. Kam (şaman) ve baksı denilen, Şamanizm'in majik tedavi yöntemlerini uygulayan büyücü-hekimlerin yürüttüğü hekimlik.
2. Otaçı, emçi ve atasagun denilen, droglarla ve diğer tedavi yöntemleriyle yapılan, dönemin maddi tıbbi anlayışını temsil eden hekimlik (Bayat, 2016: 239).

1.3. Türk Dili Alanında Tıp Terimleri İle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Türk dili alanında tıp terimleriyle alakalı hem genel hem özel birçok çalışma yapılmıştır. Tıp terimleri veya organ adları üzerinde en çok çalışma Türk dili araştırmacıları tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar çoğunlukla yüksek lisans ve doktora tezi ya da makale şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak herhangi bir metinde geçen tıp terimlerinin değerlendirilmesi, bir dil dönemini kapsayan tıp terimleri, organ adları derlemeleri ve incelemeleri şeklindedir. Yapılan bu çalışmaların bibliyografik künyesi "Kaynakça" bölümünde yer aldığı için bu başlık altında bu çalışmalara değinilmeyecektir.

2. KIPÇAKLAR VE KIPÇAK TÜRKÇESİ

2.1. Kıpçak Adı

Ahmet Bican Ercilasun, Kıpçak sözünün ilk olarak 759 yılında dikilmiş olan Bayan Çor (Şine Usı) bitiginde geçtiğini söyler. Bitigde yazan cümlelerin “Türk Kıpçak elig yıl olurmuş (BÇ K 4)” şeklinde olduğunu “Türk Kıpçak elli yıl oturmuş (yönetmiş).” anlamına geldiğini ve bu cümlelerin ikinci Köktürk devleti zamanına denk geldiğini belirtir (2016: 355).

Ali Akar, Kıpçak Türklerine Bizans kaynaklarında *Koman* veya *Kuman*, İslam kaynaklarında *Kıpçak* veya *Kıfçak*, bölgelerine ise *Deşt-i Kıpçak* (=Kıpçak Bozkır) söylendiğini belirtir. Rus kaynaklarında da Kıpçaklar için *Polovets* ifadesinin kullanıldığını söyler (2017: 224).

Mustafa Argunşah ve Gülden Sağol Yüksekaya, Kıpçak Türklerinin geçmişinin ve milliyet meselesinin uzun zamandır araştırmacıların ilgisini çektiğini belirterek, Kıpçakların, birçok tarihî kaynakta birbirinden farklı şekillerde adlandırıldığını ifade etmişlerdir. Kıpçakları Bizans ve Latin kaynaklarında Kuman (Comani) şeklinde, Rus kaynaklarında Polovets, Macar kaynaklarında ise Kun olarak adlandırılırlar. Bu isimlerin müşterek anlamı “sarı, sarımsı, solgun” olmasıdır. Kıpçaklara sarı saçlı olmalarından dolayı bu isim verilmiştir. Kıpçak Türkleri birçok halk tarafından Kıpçak (Kıbçak, Kıfşak) şeklinde bilinmektedir (2016: 265).

Reşid Rahmeti Arat ise Kıpçak adı hakkında “Kıpçak adı Türk kaynaklarında da isim, sıfat ve etnonim olarak farklı anlamlarda kullanılmış olduğunu belirterek, sözcüğün kökeni ve etimolojisi ile ilgili verilerin karışık olduğunu” (1982: 714) söyler.

Ali Fehmi Karamanlıoğlu ise Kıpçak isminin asıl biçiminin *Kıwçak* (<*Kıbçak*) olduğunu, sonradan ses değişimleri ile *Kıfçak*, *Kıpçak*, *Hıfçak* ve *Hıfçah* biçimlerini aldığını ifade eder. Uygur kaynaklarında şahıs ismi, Kâşgarlı Mahmud’a göre Türklerden büyük bir bölük; bu bölüğün oturduğu yer veya Kâşgar yakınlarında bir yer ismi olarak geçtiğini belirtir (1994: XVII).

2.2. Tarihte Kıpçaklar

Ahmet Bican Ercilasun, Kıpçakların aslının 8. yüzyıldaki Doğu Köktürklerine dayandığını, belli bir zaman Kimeklerin arasında varlıklarını sürdürdüklerini belirtir.

10. yüzyılın ilk çeyreğinde Kimeklerden ayrılıp bağımsız bir boy hâline geldiklerini ifade eder. Tüm bu olaylar içerisinde farklı Türk boyları tarafından da desteklenen Kıpçaklar, 10. yüzyılda Oğuzlarla Kimekler arasında varlıklarını sürdürdüklerini belirtir (2016: 356).

Ercilasun, Bayan Çor (Şine Usu) yazıtında geçen Türk Kıpçak ifadesine göre Kıpçakların ya doğrudan doğruya Doğu Köktürklerinin kendileri olduğunu ya da Türk kelimesinin Köktürklere bağlı diğer Türkçe konuşan boyları da ifade ettiğini belirtir. Kıpçakların Doğu Köktürklerle bir arada olan bir Türk boyu olduğunu, metin Uygurlara elli yıl hâkim olan Türk Kıpçaklardan bahsettiğini ona göre birinci ihtimalin daha geçerli olduğunu Doğu Köktürklerin kendileri olduğu fikrine daha çok ihtimal vermiştir (2016: 355).

Peter Benjamin Golden, Kıpçak birliğinin Türk, Moğol ve İranî ögeleri içeren çok katmanlı bir etnik ve dilsel biçim olduğunu ifade eder. Golden, Rus ve Memlûk kaynaklarının ise pek çok Kuman-Kıpçak boyunun ve boy birliğinin adını koruduğunu ifade etmiş ve bunları şöyle sıralamıştır: Ay-Opa, Badaç, Barat/Beret/Barak (?), Baya(w)ut, Burçoğlı, Bzângî (?), Çağrak/Çoğrak/Çağrat vs., Çitey, Çırtan/Çortan/Ozur Çortan, Durut/Dört/Dörüt (?), Ençoğlı/İlançuklı, İt-oba, Kitan-opa, Knn (?), Küçeba/Küçoba, Küçet, Kor/Qor (?), Kara Börklü, Kol-oba/Kul-oba, Qmngû/Kumanlu (?), Konguroğlı, Mekrüti/Bekrüti/Bekürte, Mingüzoğlı, Orungqu(t), Ölberli(g)/Ölperli(g), Ören/Uran, Peçene, Tarğıl, Terter/Teriter-oba, Toksoba, Tğ Yşqût (Tağ Başkurt?), Ulaşoğlı, Urusoba, Yimek/Yemek, Yuğur (2002: 231-232).

Kıpçaklar, 12. yüzyıl boyunca Gürcistan, Güney Rusya, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan coğrafyasında önemli roller oynamışlardır. Ruslarla yaptıkları savaşlar İgor Destanı'nın konusu olmuştur. Belli bir kısmı Macaristan bölgesinde kalarak Macarlaşmıştır. Bir kısmı ise Basarabya (Basar Apa) bölgesinde ilk Romen devletini kurmuştur. On binlerce Kıpçak askeri, Gürcü krallarının ve kraliçe Tamara'nın talebi üzerine Gürcü ordusunun esas kitlesini oluşturmuşlar ve Selçuklu Oğuzlarına karşı Gürcüleri korumuşlardır. Dede Korkut boylarındaki Kıpçak-Oğuz çatışmalarının son katmanı, 12. yüzyıldaki bu mücadelelerdir (Ercilasun, 2016: 357).

Ercilasun, İrtiş'ten Macaristan'a ulaşan geniş coğrafyada çok önemli görevler üstlenen Kıpçakların merkezî bir devlet kuramadığını ifade eder. Bunun için de Batu Han'ın gelmesi gerektiğini belirtir. Cengiz'in torunu Batu Han'ın gelip (1236) İdil

Bulgarlarını, Kıpçakları, Rusları, Doğu Avrupa kavimlerini çiğneyerek 1241 yılında Altun Ordu Hanlığını kurduğunu belirtir. Kıpçakların, mağluplar arasında olduklarını fakat Altun Ordu Hanlığının esas kitlesini onların oluşturduklarını, üstelik Batu Han'ın önünden kaçıp İdil bölgesine giderek oradaki Bulgar Türklerini de Kıpçaklaştırdıklarını ifade eder (2016: 357).

Kıpçaklar, Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın 1241 yılında Altı Orda Devleti'ni kurana kadar çok geniş bir coğrafyada yaşamışlar, ancak siyasi bir birlik oluşturmamışlar ve merkezi bir devlet kuramamışlardır. 1241 yılından sonra ise Altın Orda Devleti'nin hâkim ögesi olarak yaşamışlar, bir bölümü ise Mısır ve Suriye bölgesine yerleşerek Memlük Devleti'ni kurmuşlardır (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 266).

Kıpçaklar büyük devlet kuramamalarına rağmen özellikle Kafkaslar, Bizans ve Karadeniz'in kuzey bölümünde etkili olmuşlardır. Peçeneklerin yaptığı gibi Rusların Karadeniz'e inmelerine engel olmuşlar ve Kıpçak coğrafyasını Türkleştirmişlerdir. Yine güneyde Kıpçaklardan dolayı rahat hareket edemeyen Rus knezlikleri, ahalisini daha emin olarak gördükleri kuzeye Suzdal Rusyasına taşımışlardır. Bunun sonucunda kuzeyde Moskova merkezli yeni Rusya kuruldu. Yine, büyük bir Kıpçak-Kuman nüfusu Kafkas dağlarının eteklerine, Gürcistan'a kadar sokulmuş, orada paralı asker olarak görev yapmıştır. Bu suretle, Dağıstan, Terek ve Kuban bölgelerinin Türkleşmesini sağlamışlardır. Karadeniz Bölgesindeki Kıpçak nüfusunun bir kısmı da bu dönemde meydana gelmiştir (Akar, 2017: 228).

2.3. Kıpçak Türkçesi

Kıpçak Türkçesi, tarihî Türk lehçeleri arasında önemli bir yere sahiptir. Kıpçak Türk dili birbirinden uzak iki coğrafyada kullanılmıştır. Kıpçak Türkçesi 13-15. yüzyıllarda Altın Orda Devleti sınırları içerisinde olan bugünkü Rusya, Ukrayna ve Kafkaslar'da yaşayan Kıpçakların dili olmuş, bu bölgede İtalyan ve Almanlar tarafından yazılan *Codex Cumanicus* adlı özel eseri oluşturmuşlardır. Yine bu coğrafyada uzun asırlar Ermeni harfleriyle gelişmiş bir yazı dili meydana getirmişlerdir. Bir diğer taraftan da Müslüman Memlük Kıpçaklarının edebî dili olarak 13. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın başlarına kadar Mısır ve Suriye'de konuşma dili yanında yazı dili olarak devam etmiştir (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 271).

Ahmet Bican Ercilasun, Kıpçak Türkçesi terimiyle Kıpçak konuşma dilinin değil, Memlûk sahasında meydana getirilen eserlerin dilinin kastedildiğini belirtir. Ona göre Kıpçak konuşma dili bu eserlere hemen hemen hiç yansımamış, Memlûk sahasında yazılan eserlerin kendi dönemlerinin yazı diliyle yazılmış olduğunu ifade eder. Ercilasun, bu dönemin Karahanlı'dan Çağatay'a bir geçiş dönemi olduğunu belirtir. Dolayısıyla dil Harezmi-Kıpçak sahasındaki eserlerde istikrarlı bir bütünlük göstermediğine dikkat çeker. Ayrıca Harezmi dönemini eserleri içinde farklılıklar olduğu gibi Harezmi sahası eserleriyle Memlûk sahası eserlerinin dili arasında da bazı farklılıklar olduğunu dile getirir (2016: 399).

Ercilasun, ayrıca Janos Eckmann'ın bu iki tarihî lehçe arasında farkları tespit ederek sekiz maddede topladığını belirtmiş, bu farkları da şu şekilde açıklamıştır:

1. Memlûk Kıpçak eserlerinde, birden fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan ince ve kalın g'ler çoğunlukla erimiştir: *sarı* < *sarig*, *tiri* < *tirig*, *korku* < *korkug*, *körklü* < *körklüg*.
2. Teklik 3. şahıs iyelik ekinde sonraki yönelme hâli eki, Harezmi Türkçesinde -ngA, -ŋA iken Kıpçak Türkçesinde çoğunlukla -ŋA'dır: *agzına*, *yüzine*.
3. Çıkma hâli eki Harezmi Türkçesinde -dın iken Kıpçak Türkçesinde -dAn biçimindedir: *suwından*, *ay yüzliden*.
4. Birinci şahıs zamirinin ilgi hâli Harezmi Türkçesinde *meniŋ/menim*, *biziŋ/bizim* iken Kıpçak Türkçesinde sadece *menim*, *bizim* biçimindedir.
5. Fiil çekiminde çokluk birinci şahıs eki Harezmi Türkçesinde genellikle -mIz iken Kıpçak Türkçesinde *biz*'dir: *alur biz*.
6. Harezmi Türkçesindeki *ermez/ermes*'e karşılık Kıpçak Türkçesinde çoğunlukla *degül* (değil) kullanılır.
7. Harezmi Türkçesinde nadir kullanılan -dUk sıfat-fiil eki Kıpçak Türkçesinde *bolca* kullanılır: *boldukça*, *tedükümüz*.
8. Soru edatı Harezmi Türkçesinde *mU* iken Kıpçak Türkçesinde -*Mı*'dır (Ercilasun, 2016: 399-400).

Argunşah ve Yüksekaya, Janos Eckmann'ın yukarıda belirttiğimiz sekiz maddesine ek olarak iki önemli madde daha eklemenin gerektiğini belirtmişlerdir:

1. Harezmi Türkçesindeki, Eski Türkçenin kelime içi ve sonundaki /b/ ve /G/ seslerinden gelişen çift dudaksı /w/ sesi, Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde

genellikle dışdudaksı /v/ sesine dönüşür: HT aw / KıpT av (<ET ab), HT öwke / KıpT övke (öbke), HT kowa / KıpT (< ET koga).

2. Eski Türkçenin /d/, Karahanlı ve Harezmi-Altınordu Türkçelerinin /d/ (ð) sesi KıpT.de /y/ olmuştur: HT ağak / KıpT ayak, HT ağır- /KıpT ayır-, HT eğgü /KıpT eygü.

Son yıllarda Kıpçak Türkçesiyle ilgili yeni görüşler ortaya koyan Ahmet B. Ercilasun’a göre, Kıpçak Türkçesinin asıl özellikleri yalnız konuşma dilinde kalmış, bunlar gramer ve sözlüklerde kaydedilmiş fakat diğer eserlerde kullanılmamıştır. Ercilasun, “Kıpçak yazı dili” veya “Kıpçak edebî dili” diye bir dil olmadığını, Eckmann’ın yukarıda verdiği sekiz maddeden bir bölümünün Çağatay Türkçesinde de bulunduğunu, Harezmi-Altın Orda Türkçesiyle birlikte Kıpçak Türkçesi eserlerinin kimi yerel özellikler taşımalarına rağmen 14. yüzyılın ölçünlü (standart) Doğu Türkçesiyle yazıldıklarını, 15. yüzyıldan itibaren ortak bir yazı dili olarak Çağatay Türkçesinde birleştiklerini belirtmiştir (Argunşah ve Yüksekşaya, 2016: 272-273).

Kıpçak Türklerinin çok geniş ve farklı coğrafyalarda yaşamaları dillerinin de bölgeden bölgeye farklılaşmasına neden olmuştur. Bu da konu ile ilgili çalışma yapan araştırmaların Kıpçak Türkçesi ve eserlerini farklı alt başlıklar içinde değerlendirmelerine sebep olmuştur.

Argunşah ve Yüksekşaya Kıpçak Türkçesi dil yadigârlarını şöyle açıklamıştır:

Kıpçak Türkçesi eserlerini, Kuzey ve Güney Kıpçak Türkçesi olmak üzere iki ana grupta incelenmektedir. Bunlardan ilki Karadeniz’in kuzeyinde, ikincisi Mısır ve Suriye’de meydana getirilmiş eserlerdir. İlk gruptaki eserler de ikiye ayrılarak incelenmektedir. Bu ayrıma göre, birinci kolu, İtalyan ve Almanlar tarafından yazılmış Codex Cumanicus; ikinci kolu Ermeni harfli metinler oluşturmaktadır. Mısır ve Suriye çevresinde meydana getirilen eserler ise, İslami muhitte Arap harfleriyle oluşturulmuş zengin bir gramer-sözlük ve nesir metinleridir. Bu dönemde en dikkat çeken husus, Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınmış müstakil bir manzum eserin bulunmamasıdır (2016: 273).

Ali Akar, Kıpçakların esas yurdu olan Karadeniz’in kuzeyi boyunca uzanan Deşt-i Kıpçak bölgesinde sadece *Codex Cumanicus* ve Gregoryen Kıpçaklara (Ermeni Kıpçakçası) ait eserler yazıldığını belirterek Kıpçak Türkçesi yazılı eserlerinin büyük bölümü Mısır ve Suriye’de kaleme alındığını ifade eder. Akar, Kıpçak Türkçesine ait eserleri dil özellikleri, metin içerikleri ve yazıldıkları bölgeye göre 1. *Codex Cumanicus*, 2. Altınordu, Mısır ve Suriye’de yazılan Kıpçak Türkçesi eserler, 3.

Kırım'daki Gregoryan Kıpçaklardan kalan eserler olarak üç gruba ayırmanın mümkün olduğunu ifade eder (2017: 228).

Ercilasun (2016: 382) Kıpçak Türkçesine ait eserleri şöyle açıklamıştır:

“Kıpçak Türklerinin konuşma dili, Ermeni Kıpçakçasıyla ilgili metinler hariç, yazı dili olarak kullanılmamıştır. Türkoloji literatüründe Kıpçakça ve Kıpçak Türkçesi olarak adlandırılan eserlerden Codex Cumanicus yazı diline ait değildir; Kıpçak ağzından yapılan derlemelerden ibarettir. Mısır'daki Memlük döneminde yazılan edebiyat, din, siyaset, atçılık, okçuluk gibi alanlardaki eserler ise Kıpçak ağzına değil, döneminin standart yazı diline ait eserlerdir. Bu yazı dilinin Harezmi Türkçesinden çok az farkı vardır ve o da Harezmi Türkçesi gibi Karahanlı ile Çağatay Türkçeleri arasında bir geçiş dönemini temsil eder. Harezmi eserleri Karahanlı dönemine, Memlük devri eserleri Çağatay Türkçesine daha yakındır. Memlük döneminde yazılan gramer ve sözlükler de çoğunlukla standart dile aittir. Ancak zaman zaman Kıpçak ve Türkmen (Oğuz) ağız özelliklerini de kaydederler. Bunlardan sadece Et-Tuhfetü'z-Zekiyye yazarı, doğrudan doğruya Kıpçak dilini esas aldığını belirtmiştir.”

Ercilasun, Memlük sahası eserlerinin dili için farklı bir isimlendirme yapılmasının tabii olduğunu, bu isimlendirmenin, eserlerin yazıldığı muhit itibarıyla ve dönemin gramercilerinin zaman zaman kullandığı terim dolayısıyla “Kıpçak” şeklinde olmasının da yadırganmaması gerektiğini, yerleşmiş bir terim olduğu için Kıpçak Türkçesi teriminin kullanımının da sürdürülebileceğini belirtir. Ancak bu terim dolayısıyla, Kıpçak Türkçesi denilen yazı dilinin, Kıpçak ağzından doğmuş bir yazı dili olduğu düşünülmemesi gerektiğini de ayrıca belirtir (2016: 382).

Ercilasun, Kıpçak Türkçesine ait eserleri 1. Sözlük ve gramerler 2. Edebiyat, din, askerlik, baytarlık alanlarındaki metinler şeklinde ikiye ayırmıştır (2016: 382).

Eserler ile ilgili ayrıntılı bilgi “Sözlük ve Gramer Kitapları” bölümünde verilecektir.

2.3.1. Kuzey Kıpçak Türkçesi

Kuzey ve Güney Kıpçak Türkçelerini birbirinden ayıran en önemli özellik, Kuzey Kıpçak Türkçesi eserlerinin çoğunlukla Hristiyan dinine ait metinlerden, Güney Kıpçak Türkçesi eserlerinin ise İslami muhitte kaleme alınmış eserlerden meydana gelmesidir (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 274).

2.3.2. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi

Argunşah ve Yüksekaya'nın ifade ettiği gibi Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi, etnik ayrımları tam olarak yapılamasa da bu eserler 11. ve 15. yüzyıllar arasında yoğun bir etkileşim sayesinde Kıpçak Türkçesini öğrenen ve uzun yıllar eserlerini bu dille

meydana getiren Ermenilerin dilidir (2016: 277). Ermeniler ve Kıpçaklar arasında oluşan bu etkileşimin temelinde göç hareketleri yatar. Zamanla sosyal ve ticari yakınlaşmalar olmuş, bu yakınlaşmalar kültür ve dil üzerinde etkilere sebep olmuştur.

2.3.3. Memlük Kıpçak Türkçesi

Memlük Kıpçak Türkçesi eserleri, genel olarak iki bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde sözlük ve gramer kitapları, ikinci bölüm de ise askerî, edebî, dinî ve ilmî eserler yer almaktadır. Sözlük ve gramer eserleri çoklukla Arap kökenli dilbilimciler tarafından Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmıştır. İkinci bölümde yer alan eserlerin tamamı mensurdur. Bu bölümdeki eserlerden yalnız *Gülistan Tercümesi* edebî nitelikte olup, diğer eserler ise askerlik, okçuluk, atçılık, veterinerlik, fıkıh, dinî ve ilmî gibi konularda kaleme alınmış eserlerdir. Bazı eserler ise Arapça ve Farsçadan çeviridir (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 282).

2.4. Sözlük ve Gramer Kitapları

2.4.1. Codex Cumanicus

Latince olan *Codex Cumanicus* adı “Kıpçak Kitabı” anlamına gelmektedir. Eserin eldeki tek nüsha yazması, İtalya’da Venedik Saint Marcus Kütüphanesinde saklanmaktadır. *Codex Cumanicus*, birisi, İtalyan diğeri Alman bölümü olmak üzere iki kitaptan oluşmaktadır. İtalyan bölümü 55 yapraktan (110 sayfa), Alman bölümü 27 yapraktan (54 sayfa) meydana gelmektedir (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 274).

Sözlükler Latince-Farsça-Kıpçakçadır. İlk liste olan İtalyan bölümü, alfabetiktir ve bu bölümde bazı gramer konularına da yer verilmektedir. İkinci liste olan Alman bölümü, 27 yapraklı ve tematiktir. Alman bölümünde iki karışık sözlük listesi ve bazı metinler bulunmaktadır. Birinci liste Kıpçakça-Almanca, ikinci liste Kıpçakça-Latince sözlüktür. Metinler İncil'den parçalar, ilâhîler, bilmece ve atasözlerinden oluşur. Metinlerin Latince tercümeleri de verilmiştir (Ercilasun, 2016: 382).

Eser, “Kuman kodeksi, Kumanlara ait bilgiler kitabı” anlamına gelmektedir. Sözlük şeklinde hazırlanmış olan eser Kıpçakların dilleri hakkında çeşitli bilgiler veren bir kılavuz kitap niteliğindedir. 1362 yılında meşhur şair Petraca tarafından Venedik

Katedrali Kütüphanesine bahşedilmiştir. Eserin ilk satırları 11 Temmuz 1303 tarihini taşıdığından dolayı 1303-1362 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir. *Codex Cumanicus* gotik harfleriyle yazılmış tek Eski-Orta Türkçe eseridir. Eserin en önemli özelliklerinin başında, Türkçe sesleri göstermede yetersiz kalan Arap alfabesi yerine Gotik alfabesiyle yazılması gelir. Bu, karşılaştırmalı tarihî ses bilgisi çalışmalarına katkı sağlar (Akar, 2017: 228-229).

Ayrıca *Codex Cumanicus*'un kelime dağarcığındaki zenginlik, Türk dilinin çok çeşitli alanlarındaki kavram ve terim yaratmadaki başarısını göstermesi bakımından da son derece önemlidir (Akar, 2017: 230).

Codex Cumanicus, bir taraftan Türkçe bilmeyen yabancılara Türkçe öğretmeye, diğer taraftan Kıpçaklar arasında Hristiyanlığı yaymaya yönelik olarak hazırlanmış bir el kitabı niteliği taşımaktadır (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 274).

Codex Cumanicus, aslında birbiriyle bağlantısı olmayan iki farklı defterden meydana gelmektedir. Daha sonraları bu iki defter, bilinmeyen biri tarafından konu ve gaye birliği gerekçesiyle birbirine eklenmiştir. Aynı kalemde çıkmış gibi görünen İtalyan bölümünün imlası, daha düzgün ve okunaklıdır. Alman bölümü yalnız bir kalemde çıkmamış, birden çok kişinin yazdığı sayfalar birleştirilerek bir defter hâline getirilmiştir (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 275).

2.4.2. Et- Tuhfetü'z- Zekiyye Fi'l- Lügati't- Türkiye

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiye, Memlük Kıpçak sahası sözlükçülüğünün önemli eserlerindendir. “Türk dilinde temiz armağan” anlamını taşıyan bu eserin ne zaman, nerede ve kim tarafından yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Araştırmacılar, kitabın 15. yüzyılda yazıldığını tahmin etmektedirler. Kun ve Zajaczkowski eserin Suriye’de yazılmış olabileceğini ileri sürmüşlerdir (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 288-289).

Eserden ilk defa 1922 yılında Fuat Köprülü bahsetmiştir. Ancak 1945'teki Besim Atalay yayınına kadar bu eser Türkologların pek dikkatini çekmemiştir. Eserin yazıldığı tarih ve yer bilinmemektedir. Ancak eldeki tek yazmanın ilk sayfasının kenarında bulunan ve 829 (1425) tarihini gösteren çıkmadan eserin 1425'ten önce yazılmış olması gerektiği anlaşılmaktadır. Başında ve sonundaki bazı ilavelerden Mısır'da yazıldığı belli olmaktadır (Ercilasun, 2016: 387).

Eser, Arapça-Türkçe sözlük ve gramer olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. 78 sayfadan oluşan sözlük kısmında her harfte önce isimler, sonra fiiller dizilmiştir. Eserde 3500 civarında Türkçe kelime bulunmaktadır. Bunların içerisinde 977 kök, 96 türemiş fiil vardır. Eserin sözlük bölümünde *Kitâbü'l- İdrâk li Lisâni'l- Etrâk*'ın tersine, Türkçe kelimeler değil, Arapça kelimeler madde başı alınarak bunlara Türkçe karşılıkları verilmiştir. Sözlük kısmında Arapça kelimelerin sadece ilk harfleri dikkate alınarak sıralanmıştır (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 289).

Kıpçak sözlük ve gramerleri arasında gerçek Kıpçak dil özelliklerini en iyi yansıtan kitaptır. Eserin tek nüshası İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Bölümü 3092 numarada kayıtlıdır (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 289).

2.4.3. Ed- Dürretü'l- Mudiyye fi'l- Lügati't- Türkiye

“*Türk dilinin parlayan incisi*” anlamına gelen bu eser, Araplara Türkçe öğretmek gayesiyle kaleme alınmış sözcük ve konuşma cümlelerinden oluşmaktadır. Eseri kaleme alan yazar ve ne zaman yazıldığı hakkında bilgi yoktur. Eserin yalnız bir nüshası İtalya'nın Floransa şehrindeki Medicea Bibliotheca Laurenzianada Orient 130 numarada kayıtlıdır (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 286-287).

Ercilasun, *Bülğatü'l-Müşâtâk* eserinde olduğu gibi bu eserinde ön sözünde kitabın “Tercümânü'l-lügati't-Türkiye” olarak zikredilmesinin dikkat çekici olduğunu, “*Türk Dilinin Tercümanı*” anlamına gelen bu deyişin bu tür sözlüklere verilen genel bir ad veya bir terim olduğunu düşünmektedir (2016: 390).

Dürretü'l-Mudiyye, 24 fasıla (bölüme) ayrılmıştır. Allah, gök ve yerdekiler, sular, güzel kokulu bitkiler, meyveler, ağaçlar vb. kavramların her biri bir fasıl oluşturur. 21. fasıl “Türkçe sayılar”, 22. fasıl “Türk erkek adları”, 23. fasıl “Türk kadın adları”dır. En ilgi çekici fasıl 24. fasıldır. Bu fasılın adı “Terkîbü'lkelâm ev kelâmu mürekkeb”dir; “sözlerin terkibi veya mürekkep sözler” demektir. İşte bu bölüm eserin konuşma kılavuzu bölümüdür; tam 220 kısa cümle ve anlamları verilmiştir. Eser bu bölümüyle diğer bütün sözlük ve gramerlerden ayrılmaktadır (Ercilasun, 2016: 390).

Memlûk-Kıpçak coğrafyasında meydana getirilen sözlük ve gramer kitapları içinde Türkoloji dünyasında en son tanınan ve bulunan sözlüktür. Arapça-Türkçe olarak düzenlenmiş A. Zajaczkowski tarafından Floransa'daki Biblioteca Medicea

Laurenzian'daki Doğu yazmalarının incelenmesi sırasında bulunmuştur. Bugün eser aynı kütüphanede Orient 130 numarasında kayıtlıdır (Özyetgin, 2001: 63).

2.4.4. El- Kavânînü'l- Külliyye li- Zabti'l- Lügati't- Türkiyye

El- Kavânînü'l- Külliyye li- Zabti'l- Lügati't- Türkiyye 15. yüzyılın ilk yarısında Arap alfabesiyle yazılmış bir Türkçe gramer eseridir. Eser bugün “*Türk Dilinin Genel Kuralları*” ismiyle Türkçeye çevrilebilir. Ercilasun, eserin yazarının ve yazılış tarihinin bilinmediğini, 15. yüzyıl başlarında Kahire’de yazıldığının düşünüldüğünü ifade eder (Ercilasun, 2016: 389).

El-Kavânîn’in diğer Memlûk-Kıpçak coğrafyası içerisinde kaleme alınan sözlük ve gramer eserlerinden ayrılan en mühim özelliğinin eserin sözlük kısmının olmaması yalnızca gramer kısmından meydana gelmiş olmasıdır. Fakata gramer bölümü içerisinde yer yer kelime listelerine yer verilmiştir. Eser; fiil, isim ve ekler olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Hâtime (sonuç) kısmında da fiillerin teklik 2. şahıs emir biçimleri liste hâline verilmiştir (Ercilasun, 2016: 389). Eserin fiiler bölümü benzer gramerlere göre daha geniş tutulmuştur (Akar, 2017: 234).

Ercilasun, eseri yazan kişinin, eserinin mukaddimesinde Türk olmadığını, ancak Türklerle çok yakın ilişkilerde olduğunu ve çok ısrar edildiği için bu eseri yazdığını belirtmiştir. Yazarın, Türkmenlerin -sIn emir ekini -sUn şeklinde (u, ü ile) okuduklarını ifade ettikten sonra yaptığı açıklama ise çok manidardır: “Türkmence Türkçe değildir. Bundan dolayı bazı yerlerde dikkatli olman, sakınman ve konuşmaman için seni uyarıyorum. Çünkü Türkmence, Türklerce müstehcen ve onu konuşan ise hakir sayılmaktadır.” Kıpçak coğrafyasında yazarın belirttiği bu ifadenin 15. yüzyılda Kıpçak Türklerinin Türkmenlere ve Türkmenceye ne şekilde baktıklarını göstermektedir. 15. yüzyılda Kıpçaklar kendi dillerini Türkçe sayarken Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasında yaşayan Türklerin dillerini ise Türkçe saymayıp Türkmence olarak adlandırmaktadırlar (Ercilasun, 2016: 389).

El-Kavânîn’in tek nüshası vardır. Bu nüsha İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Bölümünde muhafaza edilmektedir. Bu nüshada Arapça kelimeler siyah mürekkeple, Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Türkçe kelimeler harekelidir (Ercilasun, 2016: 389).

2.4.5. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî

Eser, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla kaleme alınmış bir sözlüktür. Eserin kim tarafından yazıldığı ve kaleme alındığı yer ve tarih hakkında bilgi yoktur. Kitabı kaleme alan yazar eserini oluştururken daha önce meydana getirilmiş Türk dili gramerlerini gördüğünü ve o eserlerin yolundan gittiğini belirtmektedir. Ayrıca yazar Kıpçak Türkçesini “*halis Kıpçak Türkçesi*”, “*halis Türkçe*” gibi ifadelerle adlandırarak Türkmen Türkçesinden ayırmaktadır. Eser iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım Arapça-Türkçe sözlük (63 yaprak), ikinci kısım Moğolca-Farsça sözlükten (13 yaprak) meydana gelmektedir. Birinci kısım kendi içerisinde kısımlara ayrılmaktadır. İlk kısımda yirmi altı başlık altında kelime listeleri verilmektedir. İkinci kısımda herhangi bir tasnif olmadan teklik 2. şahıs emir çekimiyle ilgili fiil listeleri, üçüncü kısımda fiil çekimleri, dördüncü kısımda kimi ekler, gramer bilgileri Arapçayla karşılaştırmalı olarak verilmektedir (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 284),

Eserin tek yazması vardır. Hollanda’nın Leiden İlimler Akademisi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu yazmayı 1343’te Halil bin Muhammed bin Yusuf el-Konevî adlı Konyalı bir Türk tarafından Kadı Mevlana Kemalüddin adlı biri için istinsah edilmiştir. Her sayfasında 13 satır bulunan eser, 76 yapraktan oluşmaktadır. Eserde Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 284-285).

2.4.6. Kitâbü’l- İdrâk li Lisâni’l- Etrâk

Eser, Memlük Kıpçak Türkçesiyle yazılmış sözlük ve gramer eserlerinden en eskisi olma özelliğini taşımaktadır. *Kitâbü’l-İdrâk Li-Lisâni’l-Etrâk*, “*Türklerin dilini anlama kitabı*” anlamına gelmektedir. Berberî asıllı bir Arap gramercisi olan Ebu Hayyan tarafından yazılmıştır. Ebu Hayyan, Mısır’da Türkçenin önem kazandığını fark ederek Türkçe bilmeyen Araplara Türkçe öğretmek amacıyla gramer kitapları yazmıştır. Ebu Hayyan kaleme aldığı eserde Mısırdaki konuşulan genel Türkçenin gramerini ve sözlüğünü temel almış, başka dillere ait kelimeleri Kıpçakça ve Türkmençe olarak kaydetmiştir. Ebu Hayyan iki ana bölümden oluşan eserini 18 Aralık 1312’de Kahire’de tamamlamıştır. Birinci bölümde, Arapça alfabetik sıraya göre Türkçe-Arapça sözlük bulunmaktadır. İkinci bölümde ise, Arap dili kurallarına

göre Türkçe dil bilgisine yer verilmiştir. Bu bölümde çok kısa olmak üzere cümleden de bahsedilmiştir (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 283).

Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk 'ın üç nüshası bulunmaktadır:

Birinci nüshası İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Velîyüddin Efendi Bölümünde 2896 numarada kayıtlıdır. Adı bilinmeyen bir müstensih tarafından 13 Şubat 1335 tarihinde kaleme alınmıştır. Eser 66 yapraktan oluşmakta ve baştan sona kadar eserin tamamı harekeli şekildedir. Her sayfada 23 satır vardır. Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

İkinci nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Bölümünde 3856 numarada bulunmaktadır. Ahmet İbni Şafî isimli biri tarafından 30 Kasım 1042 tarihinde Lazkiye'de yazılmıştır. Bu nüsha 97 yapraktan meydana gelmekte ve her sayfada 15 satır vardır. Türkçe kelimeler harekeli ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Üçüncü nüshası ise Kahire'de Dârü'l-Kütüb Kütüphanesinde bulunmakta ve 94 sayfadan oluşmaktadır. Bu nüsha ikinci nüshanın kopyası durumundadır (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 283-284).

2.4.7. Kitâbu Bulgatü'l- Müştâk Fî Lügati't- Türk ve'l- Kıpçak

Eser, Türk asıllı Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah et-Türkî isimli biri tarafından yazılmıştır. 14. yüzyılın sonlarında ya da 15. yüzyıl ilk yarısında kaleme alınmış Arapça-Türkçe bir sözlüktür. Yazar eserin ilk sayfasında Ebûbekir adlı bir kişinin 855 (1451) yılında bu kitabı okuduğunu kaydetmiştir. Cemaleddin et-Türkî eserin ön sözünde kitabın adını *Tercümanı el-Lügati't-Türkiyye* (Türk Dilinin Tercümanı) şeklinde belirtir (Ercilasun 2016: 388).

Memlük-Kıpçak coğrafyasında kaleme alınmış önemli eserlerden birisidir. Eser yalnızca sözlük bölümünden oluşmaktadır. Gramer bölümü yoktur. Ne zaman yazıldığı hakkında bir bilgi yoktur. Kitabın içeriğinde ise kısa bir girişten sonra önce isimler, sonra fiiller bölümü yer almaktadır. İsimler bölümü farklı konularda meydana getirilmiş, kelime grupları hâlinde verilmiştir. Fiiller bölümü ise Arapça fiillerin alfabe sırasına göre sıralanmıştır. Eserde halis Kıpçak Türkçesine ait malzemeler yer almakla birlikte Türkmen dil özellikleri de karışık olarak bulunmaktadır. Eserin bilindik tek nüshası Paris Bibliothèque Nationale Türkçe Yazmalar Bölümü, 293 numarada kayıtlı bulunmaktadır. (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 290-291).

“*Bülgatü’l-Müşâtak* normal sayfa düzeninde değildir. Kelimeler baklava biçiminde dizilmiştir. Her kelime baklava biçiminin bir kenarını oluşturmaktadır. Bir kenar Arapça, bir kenar Türkçe, tekrar bir kenar Arapça, bir kenar Türkçe yazılarak baklavanın dörtkenarı tamamlanmıştır. Önceki baklava biçiminin kenarı, aynı zamanda yanındaki baklava biçiminin kenarıdır. Bu düzen içinde her sayfada 23 baklava biçimi yan yana ve alt alta sıralanmış; böylece kitaba estetik bir şekil verilmiştir. Yazarın amacı elbette öğrenci ve okuyuculara cazip gelecek bir kitap meydana getirmektir. Eser baştanbaşa harekelidir; Arapça kelimeler siyah, Türkçe kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır” (Ercilasun 2016: 388).

3. TARİHÎ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE TIP TERİMLERİ

3.1. Vücuttaki Organ ve Bölge Adları

adsız barmaq/ adsız barmaq/ atsız barmaq (Tü.): yüzük parmağı, küçük parmak ile orta parmak arasındaki parmak, dördüncü parmak (KK, TA, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada “*küçük parmakla orta parmak arasındaki parmak*” anlamında kullanılmış *adsız barmaq*, *atsız barmaq*, *atsuz barmaq* gibi biçimlerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 3-16).

Clauson, *atsız* (*a:dsız*) kelimesini “*isimsiz, adsız olmayan*” şeklinde açıklayarak yüzük parmağı kelime grubu içerisinde kullanılan bir ifade olduğunu belirtir. Türkçenin tarihî dönemlerinden Hak. *atsız* “*yüzük parmağı*”, Çağ. *atsız* “*isimsiz*”, Kıp. *adsı:z parmak*, *atşı:z parmak*, orta: *parmak*, Osm. *adsız* “*kötü şöhretli*” şeklinde kullanılmıştır (1972: 71). Gülensoy, *adsız* kelimesini “*adı olmayan*” şeklinde tanımlayarak < **āt+sız* şeklinde açıklamıştır (2007: 50).

barmaq: anlamı ve kökeni için bk. *barmaq*

agız/ ağız/ avuz/ aız (Tü.): ağız (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*ağız*” anlamında olan kelime *ağız*, *aız*, gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 4-5-17).

Eren, *ağız* kelimesinin Eski Türkçeden beri kullanıldığını, Orta Türkçeye *ağız* şeklinde geçtiğini, Eski Kıpçak Türkçesinde de kelimenin *ağız* şeklinde kullanıldığını belirtir (1999: 5).

Ağız kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. *ağız*, Bşk. *avız*, Kzk. *avız*, Krg. *öz*, Özb. *àğız*, Tat. *avız*, Tkm. *ağız*, Uyg. *eğiz* şeklindedir (Ercilasun, 1991: 8-9).

alın (Tü.): alın, cephe (CC, TZ, DM, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada kelimenin *alın* anlamı yanı sıra, *ön*, *cephe*, *karşı* gibi ikici bir anlamı vardır (Toparlı, 2003: 7).

Clauson, genişletilmiş anlamlarda *alın* anlamında olan kelimenin “*ön*” anlamına gelmekte olan *al* biçiminde bir sözcük kökünün varlığının şüpheli olduğunu

belirtir (1972: 121). *Alın* kelimesinin *al-* fiil köküne *-ı(n)* ekinin gelmesiyle oluştuğunu söyleyebiliriz.

Alın kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. alın, Tkm. ālın/mañlay şeklindedir. Türkmen Türkçesinde *ālın* kelimesinin yanında *mañlay* kelimesi ortak kullanılmaktadır. Diğer çağdaş Türk lehçelerinde alın kelimesi mañlay kelimesiyle karşılanmaktadır. Örneğin; Bşk. mañlay, Kzk. mañday, Krg. mañday/peşene, Özb. mǎñläy/peşänä, Tat. mañgay, Uyg. mañlay/peşänä şeklindedir (Ercilasun, 1991: 16-17).

am/ amçuk (Tü.): dişilik organı (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Am kelimesinin sözlüklerde pek az yer aldığını görmekteyiz. Clauson, *am* sözcüğünü “*vulva, pudenda muliebria*” şeklinde açıklayarak *em*’in başlangıçta *am* olarak telaffuz edildiğini bunun doğru olmadığını, ancak bundan kaçınmak için değiştirildiğini uygunsuz bir belirsizlik olduğunu ifade eder. Kelime Kuman Türkçesinde *amu*, Kıpçak Türkçesinde *am* biçiminde kullanılmıştır (1972: 155).

arka (Tü.): arka, sırt (CC, TZ, DM, KK, TA)

Eski Kıpçakçada *arka, arka taraf; zürriyet, soy sop; yardımcı* gibi anlamlarına gelen arka kelimesi, bu anlamlar dışında da vücuttaki organ ve bölge içine alacağımız *sırt* anlamına da gelmektedir (Toparlı, 2003: 11).

Gülensoy, arka kelimesini “arka, sırt” şeklinde açıklayarak $< *ar+k (?) + a$ “yön eki” biçiminde incelemiştir (2007: 78).

Türkmen, kelimeyi **art-ka* (isim kökü-isimden isim yapım eki) biçiminde tahlil etmiş, kelimenin kökeni hakkında herhangi bir görüş ileri sürülmediğini belirtmiştir (2006: 27-28).

Arka kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. sırt, Bşk. arka/hırt, Kzk. arka/art, Krg. bel/arka, Özb. àrka, Tat. arka/sırt, Tkm. arka, Uyg. arka şeklindedir (Ercilasun, 1991: 776-777).

aşgak/ aşkak (Tü.): baldır ile ökçe arasındaki sinirler; sağ baldır (TA, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada TA'da *aşğaq*: “baldır ile ökçe arasındaki sinirler” anlamında, Kİ'de *aşkaq*: “sağ baldır” anlamında kullanıldığını görmekteyiz (Toparlı, 2003: 14).

aşık/ aşuk (Tü.): aşık kemiği, ayak topuğundaki kemik (TZ, Kİ)

Eski Kıpçakçada kelimenin (Toparlı, 2003: 14-15) *aşık(I)*: topuk kemiği, aşık; *aşık(II)*: miğfer, başlık; *aşık(III)*: akıntı gibi üç farklı anlama geldiği ve kullanıldığını görmekteyiz. Bizi ilgilendiren kelimenin ise *aşık* ve *aşuk* şekillerinde karşımıza çıkan “*topuk kemiği, aşık*” anlamında olan kelimedir.

avuç/ awuç/ ovuç (Tü.): avuç, el içi, aya (CC, TZ, DM, KK, BM)

Eren, avuç kelimesine Eski Türkçe döneminde *adut* adı verildiğini, Orta Türkçe döneminde ise *adut* (*awut*) biçiminde varlığını sürdürdüğünü, Eski Kıpçak Türkçesi dönemine gelindiğinde kelimenin *awuç* biçiminde olduğunu belirtir. Ayrıca Eren, iç ses konumundaki -d- sesinin -y- sesine dönüşmesinin Türkçede bir ses kuralı olduğunu ve bu ses kuralına örnek olarak gösterebileceğimiz *adut* kelimesinin *ayut* kelimesine dönüştüğünü *ayut*'un *avut*'a çevrilmenin kolay olduğunu ancak *avut*'un sonundaki -t'nin -ç'ye çevrilmesinin düşündürücü olduğunu ifade etmiştir (1999: 25).

Bununla birlikte Eren'in aktardığı bilgiye göre Clauson, *adut* kelimesinin ses yapısı açısından kural dışı birtakım değişikliklere uğradığını ifade etmiştir (1999: 25).

Avuç kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. ovuc, Bşk. us töbö, Kzk. uvıs/ alakan, Krg. uç, Özb. havuç/kısim/käft, Tat. uç töbi, Tkm. ovuç, Uyg. oç/ avuç/ sıkım şeklindedir (Ercilasun, 1991: 34-35).

aya (Tü.): aya, avuç içi (CC, TZ, KK, TA, Kİ)

Aya kelimesinin kökeni hakkında yorum yapılmadığını söyleyebiliriz. Kelimenin çağdaş Türk lehçelerindeki türevleri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Az. ovuc, Bşk. us/us töbö, Kzk. alakan, Krg. alakan, Özb. käft, Tat. uç töbi/uç, Tkm. āya, Uyg. alikan/ovuç (Ercilasun, 1991: 34-35).

ayak/ ayak/ ayağ/ adak (Tü.): ayak (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*ayak*” anlamında olan kelime *adək, ayağ, ayak, azak* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 2-17-19).

Eren, kelimenin Eski Türkçe döneminde *adək* olarak kullanıldığını, Orta Türkçe dönemine *adək* ve *ayak* biçimlerinde geçtiğini, Eski Kıpçak Türkçesine de *ayak* şeklinde geçtiğini belirtir (1999: 26).

Gülensoy’un aktardığı bilgiye göre Sevortyan kelimenin *ayak/ adək/ atax/ ura<(ay)~*ad-* kökünden geldiğini düşünmektedir. Gülensoy, Sevortyan’ın bu düşüncesinin yanlış olduğunu kelimenin Eski Türkçedeki biçiminin *adək* şeklinde olduğunu, ayak biçimi yeni olduğu için, bu sözün /y/’li bir kökten geldiği düşünülemeyeceğini ifade eder (2007: 92).

Clauson, ayak kelimesinin kökü üzerinde durmamış kelimenin “ayak” manasının yanında mecazi bir gelişmeyle “dağın eteği, nehrin ağzı” gibi farklı anlamlarda da kullanıldığını belirtmiştir (1972: 45).

Ayak kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. ayag, Bşk. ayak, Kzk. ayak, Krg. ayak, but, Özb. àyàk, Tat. ayak, täpi, Tkm. ayak, Uyg. ayak, put şeklindedir (Ercilasun, 1991: 34-35).

ayag üzi (Tü.): ayağın üstü, ayak sırt kısmı (CC)

Eski Kıpçakçada “*ayak*” anlamında olan kelime *adək, ayağ, ayak, azak* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 2-17-19).

Ayak anlamına gelen *ayag* kelimesi ile üstü, üzeri anlamına gelen *üzi* kelimesinin birleşmesiyle oluşan bir söz öbeği olduğunu düşünmekteyiz. *Codex Cumanicus* eserinde bu şekilde geçtiğini görmekteyiz.

ayak: anlamı ve kökeni için bk. *ayak*

azı/ azuğ (Tü.): azı diş (TZ, TA)

Eski Kıpçakçada “*azı diş*” anlamında olan kelime *azı, azu, azıg* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 19-20).

Clauson, *azıg* kelimesinin “bir insanın ya da hayvanın büyük dişi, uzun dişi” anlamına geldiğini bunun yanında kelimenin azı dişi, uzun sivri dişi, büyük bir dişi gibi manalara da geldiğini ifade eder (1972: 283).

Eren, kelimenin eski çağlardan beri azığ şeklinde kullanıldığını belirtir. Kelimenin Eski Türkçe ve Orta Türkçeye azığ olarak geçtiğini, Eski Kıpçakçaya azığ (ve azu) olarak geçtiğini ifade eder. O kelimenin yapılan çalışmalarda çoğunlukla Moğolca arağa şekliyle birleştirildiğini ve ara sıra Moğolca *ariğa şeklinden ortaya çıktığına tanık olduğunu belirtir. Fakat son senelerde Moğolca arağan'ın Eski Türkçe zamanından kalma bir alıntı olduğunu anlaşıldığına dikkat çeker (1999: 30).

Kelime diğer Türk lehçelerinde Az. azı, Tkm. azı, Nog. azuv tis, Kzk. azu, Kklp. azuw, Krg. azū, Tuv. azığ, Yak. asī, Çuv. asav olarak görülmektedir (Eren, 1999: 30).

bağır/ bagır/ bağır/ bavur (Tü.): karaciğer (TZ, DM, TA, KI)

Lehçelerde “*kara ciğer*” anlamındaki sözcük *bağır* sözcüğü şeklinde geçer. Örneğin; Tkm. bağır, Nog. bavır, TatK. baur, Şor. pağır, Alt. pūr gibi. Eskiden Türkçede de bağır “*kara ciğer*” olarak kullanılmıştır (Eren, 1999: 72).

Eski Kıpçakçada *bağır* şekilde olan kelime “bakır; yayın uçları; göğüs; ciğer, karaciğer; her şeyin içi veya önü” gibi farklı anlamlarında kullanılmış, konumuzla alakalı olan *ciğer* ve *karaciğer* anlamında olan kelimenin ise *bagır, bağır, bağır, bavur* şekillerinde karşımıza çıktığını görmekteyiz (Toparlı, 2003: 21).

Clauson, bağır kelimesinin düzgün bir biçimde “karaciğer” anlamına geldiğini çeşitli genişlemeye uğradığını, karaciğerin hislerin merkezi olduğu inancının kelimenin anlam farklılaşmasında önemli etkisinin olduğunu belirtir (1972: 317).

Anlam değişmesine uğrayan kelimenin diğer Türk lehçelerinde şekillerini vermenin uygun olacağını düşündük. Türkiye Türkçesinde “*bağır*” anlamında kullanılan kelimenin çağdaş Türk lehçelerinde türevleri ise şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Az. köks/sinä, Bşk. kükräk/tüş, Kzk. kevde/kökirek, Krg. kökürök, Özb. kökräk, Tat. kükräk/tüş, Tkm. dōş/kükrek, Uyg. mäydä/kökräk şeklindedir (Ercilasun, 1991: 44-45).

Türkiye Türkçesinde “*karaciğer*” anlamında kullanılan kelimenin çağdaş Türk lehçelerinde türevleri ise şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Az. kara ciyār, Bşk. bavır, Kzk. bavır/kara bavır, Krg. bōr, Özb. cigār, Tat. bavır, Tkm. bağır, Uyg. beğir (Ercilasun, 1991: 438-439).

bağırsak/ bağırşuk/ bağusak/ buvarsık (Tü.): bağırsak (TZ, DM, TA, Kİ)

Clauson, bağırsak kelimesinin *bagırsak* ve *bagırsuk* olmak üzere iki şeklinin mevcut olduğunu, bu iki şeklin 14. yüzyıla kadar olduğunu belirtmiştir. Kelime tarihî Türk lehçelerinde Hak. bagırsuk, Çağ. bağırsak, Har. bagırsuk, Kıp. bagırsa:k şekillerindedir (Clauson, 1972: 319-320). Türkmen, kelimenin bağır ve -suk ekinin gelmesiyle oluştuğunu olduğunu belirtir (2006: 31).

Kelimenin diğer Türk lehçelerindeki türevleri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Az. bağırsag, Bşk. bōrhak, Kzk. bawırsak, Krg. bōrsak, Özb. boğırsak, Kklp. baurasak, Uyg. bağır, Tuv. bōrzağ (Gülensoy, 2007: 104).

bakurdak/ boğak/ boğardak/ bogurtlak (Tü.): damak, yutak, boğaz, gırtlak (TZ, KK, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*damak, damağın altı, boğaz deliği, gırtlak*” anlamında olan kelime *bakurdak, boğak, boğurdak, bogurtlak* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 22-34).

Tietze, kelimeyi boğurdak/bogurtlak “*gırtlak nefes borusu*” < boğuz “boğaz”, /r/ > /z/, +lak şeklinde değerlendirmiştir (2002: 366).

Nicolai Tufar çalışmasında Tenişev’in görüşüne yer vererek onun bu kelime hakkındaki görüşlerini şöyle açıklar: “*Tenişev, *bokurdak sözcüğünün, yerel Kıpçak-Oğuz sözcüğü olduğunu belirterek en belirgin Altay paralellerine dikkat çekmiştir. *bokurdak sözünü Türk lehçelerinin çoğunluğunda “âdem elması, boğaz, boğazdaki kıkırdak” anlamı ile tespit etmiştir. Proto-Altay *baku- “boğaz, boğaz üstündeki kıkırdak”; Proto-Mançu-Tunguz *bukse “kıkırdak”; Moğ. *bagzal-zayur “boğaz”, Kalmık bahalzur, bagalzur; Proto-Türkçe *bokur-dak “Âdem elması (Tufar, 2010: 138-139)” şeklinde ifade eder. Ayrıca Tufar, bokurdak kelimesinin Oğuz grubu Türk lehçeleri içerisinde Türkmen Türkçesinde rastlanıldığını belirtir. Tarihsel ve modern Türk lehçelerinde genel olarak buğ, bokurdak, boğardak, bogurtlak, bokurdak ve bokurdak şeklinde kullanımlarına rastlandığını belirtir. Eski Uygur, Kıpçak, Çağatay, Oğuz sahalarında “gırtlak, boğaz” gibi anlamlarının karşımıza çıkmakla birlikte günümüz Başkurt Türkçesinde “nefes borusu” gibi bir anlam da dikkatimizi çektiğini ifade eder (2010: 139).*

baltır/ baltır (Tü.): baldır (TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Kelimenin köküyle alakalı tam bir açıklama olduğunu söylemek söz konusu değildir. Clauson, baldır kelimesini “*bacağın baldırı*” şeklinde açıklamış bazı modern dillerde *bacak* anlamında olduğunu belirtir (1972: 334). Gülensoy, baldır kelimesini <*baltur* < ?**balt*+(u)r şeklinde tahlil eder (2007: 108-109).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Az. baldır, Bşk. baltır/baltır iti/sirak, Kzk. baltır, Krg. baltır, Öz. bıldır, Tat. baltır/baltır iti/çältir, Tkm. baldır, Nog. baltır, Blk. baltır, Kklp. baltır, Tuv. baldır şeklindedir. Uyg. ise baltır kelimesi paçak/pakalçak kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 48-49; Eren, 1999: 35).

barmak/ barmak/ parmak (Tü.): parmak (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eren, Eski Türkçe döneminde parmak anlamı taşıyan sözcüğün *ernek* olduğunu, bu sözcüğün Orta Türkçe dönemine de *ernek* biçiminde geçtiğini belirtir. Sözcük diğer Türk lehçelerinden olan Hakasça ve Tuvacada ergek şeklinde varlığını sürdürmektedir. Günümüzde bu sözcüğün yerine *barmak* (*parmak*) sözcüğü kullanılmaktadır (1999: 325).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. barmag, Bşk. barmak, Kzk. barmak/savsak, Krg. manca, Özb. barmak, Tat. barmak, Tkm. barmak, Uyg. barmak olarak görülmektedir (Ercilasun, 1991: 692-693).

baş (Tü.): baş, kafa (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Kelimenin kökeniyle ilgili olarak ortaya farklı görüşler atılmıştır. Bunlara değinecek olursak;

Eren, kelimenin Eski Türkçe döneminden beri kullanıldığını, Kâşgarlı Mahmud kelimenin Orta Türkçe dönemine de baş şeklinde geçtiğini, fakat bu bilgiyi baş şeklinde düzeltmemiz gerektiğini baş sözcüğünü “yara” olarak kullanılan baş biçimiyle karıştırıldığının anlaşıldığını söylemektedir. Eski Kıpçakçada da baş biçimi kullanıldığını belirtmiştir (1999: 42).

Clauson’a göre *baş* sözcüğü “*baş* ve *kafa*” manasındaki sözcük ile ve “*yara* ve *çıban*” manasındaki uzun ünlülü baş sözcüğü ile karıştırıldığını belirtir (1972: 420).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. baş, Bşk. baş, Kzk. bas, Krg. baş, Özb. baş, Tat. baş, Tkm. baş, Uyg. baş şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 52-53).

bas barmak/ baş barmak (Tü.): baş parmak (KK, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*başparmak*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 24) kelime yalnızca KK’de ve Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

baş: anlamı ve kökeni için bk. *baş*

barmak: anlamı ve kökeni için bk. *barmak*

bebek/ bebecük (Tü.): göz bebeği (TZ, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*göz bebeği*” anlamında olan kelime *bebek*, *bebecük* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 26).

Tietze, bebek kelimesini *bebek (I)*: meme çocuğu, *bebek (I)*: yalnız gözbebeği “gözün ortasındaki koyu renk nokta” terkininde <göz ve bebek; dışardan bakarken insan, kendi vücudunun aksini küçücük bir adam resmi olarak gördüğü için gözün orta kısmına, birçok dillerde “*küçük adam*” denmiştir (2002: 300) şeklinde açıklar.

bel/ bël/ bil (Tü.): bel (CC, DM, KK, Kİ)

Kökenbilim sözlüklerinde kelimenin anlamı, tarihî hakkında yapılan yorumlar araştırılmış ancak kelimenin kökeniyle ilgili yeterli açıklama yapılmamıştır.

Clauson, kelimenin “*bel*” anlamında olduğunu fakat bazı anlam uzantıları ile “*dağ sütünü*” gibi başka anlam değişmelerine rastlanıldığını dile getirir (1972: 330).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. bel, Bşk. bil, Kzk. bel, Krg. bel, Özb. bel, Tat. bil, Tkm. bîl, Uyg. bäl şeklindedir (Ercilasun, 1991: 58-59).

benek (Far.): siyah nokta, benek (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*siyah nokta*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 27) kelime yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

Gülensoy, benek kelimesinin ET. ve OT. de *benek* “tane, habbe” anlamında olduğunu kelimeyi <*beŋ+(e)k şeklinde tahlil etmiştir (2007: 131).

Clasun, benek kelimesini “*küçük bir tohum, sivilce vb.*” şeklinde açıklayarak, Osmanlı Türkçesinde *benek* “nokta, benek, çil”, Çağatay Türkçesinde *benek* “lekeler ve noktalar”, Kıpçak Türkçesinde *benek* “al nokta” şeklinde ve anlamında kullanıldığını belirtir (1972: 350).

Benek kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde yalnızca Tkm. *menek* şeklinde kullanılmaktadır. Diğer lehçelerde kelime Az. hal, Bşk. *timgil/tap*, Kzk. *dak*, Krg. *tak*, Özb. *dâğ*, Tat. *tap/timgil*, Uyg. *dağ* kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 60-61).

beyin/ beyini/ miyini (Tü.): *beyin* (TZ, DM, TA)

Eski Kıpçakçada “*beyin*” anlamında olan kelime *beyin*, *beyni*, *meyin*, *meyni*, *miyini*, *miyni* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 29-183-185).

Clauson, *beyin* kelimesini **beŋi* sözcüğüne dayandırmaktadır (1972: 348). Eren, *beyin* kelimesinin Eski Türkçe döneminden beri var olduğunu, Orta Türkçeye *meŋi* şeklinde geçtiğini, Eski Kıpçak Türkçesinde ise *beyin* kelimesi ile *meŋi* kelimesinin ortak biçimde kullanıldığını belirtir (1999: 49).

Clauson’a göre ET. esas şekil **bēŋi* olmalı, fakat Sevorrtyan’a göre **mēŋ* şeklinde olmalıdır. Tietze’ye göre mesele henüz halledilmiş değildir (Tietze, 2002: 334).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Az. *beyin*, Bşk. *baş miyihi*, Kzk. *mıy*, Krg. *mē*, Özb. *miyā*, Tat. *mi/cilik*, Tkm. *beyni*, Uyg. *miñä/miyä*, TatK. *mī*, Nog. *mıy*, Kklp. *miy*, Yak. *mäyi/mäy*, Çuv. *mime* olarak görülmektedir (Ercilasun, 1991: 64-65; Eren, 1999: 49).

bıgın/ bıkın (Tü.): *uca kemiği*, insanın yan tarafları (TZ, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada “*uca kemiği*” anlamında kullanılmış *bıgın*, *bıkın* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 30).

Eren, kelimenin kökeni hakkında görüş bildirmeyerek yapılan yorumları şöyle açıklamıştır: Vladimirtsov, *bıkın* kelimesini Moğolca olan *miqan* “*et*” kelimesi ile birleştirerek vermiştir. Ramstedt, Moğolca *miqan* kelimesini Kazakça olan *mıkın* kelimesi ile karşılaştırmıştır. Poppe ise Oyrotça olan *bıkın* kelimesini Moğolca *miqan* kelimesi ile birlikte vermiş, son olarak Doerfer de *bıkın* kelimesinin fiil köküne *-n* ekinin getirilmesiyle yapılmış bir biçim olduğunu ifade etmişlerdir belirtmiştir (1999: 51).

Kelime, bazı Türk lehçelerinde Tkm. *bıkın*, Blk. *bıgın*, Kzk. *mıkın*, Krg. *mıkın*, Soy. *bıgın* şeklinde hala daha yaşadığını görmekteyiz (Eren, 1999: 51).

bış (?): bögür (TZ)

bıyık/ bıyık/ mıyık (Tü.): bıyık (TZ, DM, KK, TA)

Eren, *bıyık* kelimesinin lehçelerde yaşamakta olan *burut* (>*murut*>*murt*) şeklinin *bur-* fiil kökünden geldiğinin anlaşıldığını ifade eder (1999: 52).

Clauson, *bıyık* kelimesinin bazı dillerde *mıyık* olarak kaldığını belirtirken, *burut* kelimesini Farsça bir alıntı olduğunu ifade eder. Kelime Hak. bıdık, Çağ. bığ/mığ, Kıp. bıyık/mıyık, Osm. bıyık şeklindedir (1972: 301).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. bığ, Bşk. mıyık, Kzk. mıyık/murt, Krg. murut/moylo, Özb. moyláv, Tat. mıyık, Tkm. murt, Uyg. burut/moylav şeklindedir (Ercilasun, 1991: 66-67).

bilek (Tü.): bilek, kolun bileği (TZ, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*bilek, kol*” anlamında olan kelime *bilek, bölek* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 31-36).

İnsan vücudunda iki tane bilek vardır. Bunlardan biri kol bileği diğeri ise ayak bileğidir. Gülensoy, kelimenin “*ET. ve OT.’de bile-* fiili “*bilemek*” anlamında olduğunu *bile* ise <*bir+il-e*’den geldiğini belirtir (2007: 145).”

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. bilek, Bşk. şavşak/biläzik/höyäktäri, Kzk. bilek, Krg. bilek, Özb. biläk, Tat. biläzik söyägi, Tkm. bilek, Uyg. biläk şeklindedir (Ercilasun, 1991: 68-69).

bogaz/ boğaz/ boğaz/ boğaz/ bovaz (Tü.): boğaz (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eren, boğaz kelimesinin Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılagelen bir kelime olduğunu, Orta Türkçe dönemine *boğuz* şeklinde geçtiğini, Eski Kıpçak Türkçesinde ise boğaz şeklinde olduğunu belirtir. Kelimenin boğ- “boğ-” fiil kökünden türediğini ifade eden Eren, kelimeyi boğ- + -(u / a)z eki şeklinde tahlil etmiştir (1999: 56).

Eren, kelimenin kökü hakkında yapılan yorumları şöyle açıklamıştır: “Doerfer *boğaz-boğoz* kelimesinin boğ- fiilinden türediğine katılmaz. Clauson ise Türk lehçelerinde *boğaz*’ın “*gebe ve yüklü*” manasında kullanıldığını ifade eder (1999:

56)”. Clauson, ayrıca boğaz kelimesinin iç ses konumundaki son ünlünün kısa olduğunu ve zamanla bu son ünlülerin sürekli /u/ ve /a/ şeklinde değiştiğini öne sürmektedir (1972: 323).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. boğaz, Bşk. boğaz, tamak, Tat. buğaz/ tamak, Tkm. boğaz, Uyg. boğaz/tamak şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde boğaz kelimesi Kzk. tamak/alkım/sağak/öneş, Krg. tamak, Özb. tàmàk/ hălķum kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 76-77).

bogum/ bogun/ boğun/ bovun (Tü.): boğum, eklem, parmak boğumu (CC, TZ, TA)

Eski Kıpçakçada “*mafsal, ek yeri, parmak boğumu*” anlamında olan kelime *boğun* ve *bovun* şeklinde karşımıza çıkar (Toparlı, 2003: 34-35).

Tietze, kelimenin [*boğ-* fiil köküne +filden isim yapan *-um* eki] eklenmesiyle yapıldığını belirtir (2002: 366).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde, Hak. bogun, Çağ. bogun, Kum. buun, Kıp. bo:gun, Osm. bogun şeklindedir (1972: 316).

boyın/ boyun/ boynı (Tü.): boyun (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eren, kelimenin Eski Türkçe döneminden beri kullanıldığını, ET. ve OT. de *boyın* biçiminde, Eski Kıpçakçada da *boyun* olarak kullanıldığını belirtir. Eren kelimeyi *boy+* isim köküne bağlayarak *boy* < **boń* + *-(ı) n* eki şeklinde tahlil eder (Eren, 1999: 59).

Eren, sözcük hakkında yapılan yorumları çalışmasında şöyle özetler: “*Rasanen boyun sözcüğün *boń, *moń kökünden geldiğini, Róna-Tas boyun(>moyun)’un boń kökünden çıktığını, Doerfer ise -n ekinin erin, yağrın, yelin vb. gibi organ isimlerinde kullanıldığını, sözcüğün -n ekiyle türediğini ifade etmiştir (1999: 59).*”

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. boyun, Bşk. muyın/ünés, Kzk. moyın, Krg. moyun, Özb. boyün, Tat. muyın, Tkm. boyun, Uyg. boyun şeklindedir (Ercilasun, 1991:78-79).

bögrek/ börek/ bügrük/ bükrek (Tü.): böbrek (TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “böbrek” anlamında olan kelime *bögrek*, *börek*, *bügrük*, *bükrek* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 35-36-39).

Eren’e göre böbrek kelimesi yerel ağızlarda *böğrek* (<*böyrek*) olarak geçer. Eski Kıpçakçada da *bögrek* olarak geçer. <*böğür*+ -(e)k küçültme eki. Eski Türkçe kaynaklarda *böğür* de “böbrek” olarak kullanılır. Eren, organ adlarında küçültme eklerinin sık sık kullanıldığına tanık olduğumuzu belirtir. Böğür kelimesinin daha sonra Türkçede “insan ve hayvan vücudunun kaburga ile kalça arasındaki bölümü” anlamını aldığını belirtir (1999: 60-61).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Az. böyräk, Bşk. böyör, Kzk. büyrek, Krg. böyrök, Özb. büyräk, Tat. böyir, Tkm. bövrek, Uyg. böräk, TatK. böğrek, Nog. büyrek, Kklp. büyrek, Yak. büör olarak görülmektedir. Böbrek kelimesi Çuv. püre kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 80-81; Eren, 1999: 61).

bud/ but/ buṭ (Tü.): but, bacak, uyluk (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eren, but sözcüğünün Eski Türkçe döneminden itibaren var olduğunu, Orta Türkçeye *būt* biçiminde geçtiğini, Eski Kıpçakçaya gelindiğinde ise kelimenin *but* şeklinde olduğunu ve bu şekilde kullanıldığını ifade eder (1999: 65).

Clauson, sözcüğün tarihî Türk lehçelerinde Uyg. but, Hak. bu:t, Çağ. but, Kum. but, Kıp. buṭ şeklinde olduğunu belirtir (1972: 297).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. bud, Bşk. bot iti/takım, Kzk. but/san, Tat. bot (iti), Tkm. büt şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde but kelimesi Krg. san, Özb. sän, Uyg. san kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 86-87). Kelime yalnız Türkmen Türkçesinde uzun ünlülü şekilde kullanılmaktadır.

bun (Tü.): eklem yeri (KK)

Eski Kıpçakçada kelimenin (Toparlı, 2003: 38) *bun (I)*: eklem yeri, *bun (II)*: ayıp gibi iki farklı anlama geldiğini görmekteyiz. *Eklem yeri* anlamında olan *bun* kelimesi sadece KK’de karşımıza çıkmaktadır.

burın/ burun (Tü.): burun, koklama organı (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada kelimenin *burun(I)*: burun, *burun(II)*: önce, evvel gibi iki farklı anlamda da kullanıldığını görmekteyiz (Toparlı, 2003: 38).

Eren kelimesinin Eski Türkçe döneminden beri var olduğunu, Orta Türkçe dönemine *burun* şeklinde geçtiğini olarak geçtiğini, Eski Kıpçak Türkçesinde ise *burun* kelimesi organ adının yanında, *önce* anlamında da kullanılır. Eren, ayrıca kelimesinin çağdaş Türk dillerinde sözcüğün organ anlamında korunduğu, ayrıca kelimesinin önce, eski anlamında da kullanıldığını ifade eder (1999: 64). Burun organ adının Türkçede -n ekiyle yapılmış organ adlarından biri olduğunu ifade edebiliriz. Örneğin; alın, beyin gibi. Clauson, burun kelimesini *insan ya da hayvanın burnu* şeklinde açıklamıştır (1972: 366).

Burun kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. burun, Bşk. tanav/moron, Kzk. murun/tumsık (hayvan için), Krg. murun, Özb. burun, Tat. borın/tanav, Tkm. burun, Uyg. burun şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 86-87).

büzük (Tü.): göt deliği, kıç, arka, göt (TZ, KI)

Clauson, *köt* kelimesini açıklarken modern sözlüklerde buna benzer kelimelerin pek açıklanmadığını belirtmektedir (1972: 700). Büzük kelimesinin de aşağılarda değineceğimiz köt kelimesiyle birlikte çağdaş çalışmalarda açıklanmadığını söyleyebiliriz.

Eski Kıpçakçada *büzük* “kıç, arka” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 40). Gülensoy, kelimeyi **bü-z-ük* şeklinde tahlil etmiştir (2007: 198).

cigar/ cigar band (Tü.): ciğer, akciğer; kalp ve ciğerler (CC)

Eren, Türkçede *akciğere* eskiden *öyken* adının verildiğini ve bu adın yerel ağızlarda *öyken* olarak sakladığını belirtir. Ayrıca Türk dillerinde “*kara ciğer*” kelimesinin *bağır* şeklinde olduğunu, karaciğere ise eskiden *bağır* adının verildiğini, bağır kelimesinin “*kara ciğer*” olarak kullanıldığını ifade eder (1999: 72).

Türkiye Türkçesinde “*ciğer*” anlamında kullanılan kelime çağdaş Türk lehçelerinde Az. ciyär, Özb. cigär/bağır, Tkm. bağır/ciğer, Uyg. cigär/beğir şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde ciğer kelimesi bağır kelimesiyle karşılanmaktadır: Bşk. bavır, Kzk. bavır, Krg. bōr, Tat. bavır (Ercilasun, 1991: 102-103).

çağanak/ çağanak / çığanak/ çığanak/ çıkanak (Tü.): dirsek (CC, TZ, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*dirsek*” anlamında olan kelime *çağanak, çığanak, çıkanak* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 45-49-50).

Dirsek anlamına gelen *çıkanak* kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde yalnız Kırgız ve Uygur Türkçesinde kullanılmaktadır: Krg. *çıkanak*, Uyg. *cäynäk* şeklindedir. Diğer çağdaş Türk lehçelerinde çıkanak kelimesi Az. dirsäk, Bşk. tirhäk, Kzk. şıntak, Özb. tirsäk, Tat. tirsäk, Tkm. tirsek kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 176-177).

çapak (Tü.): göz çapağı (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*göz çapağı*” anlamında olan kelime (Toparlı, 2003: 46) yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

Gülensoy, kelimenin =OT. *çalpak* “*kir pislik*” anlamında olduğunu, <*çalpak* (Türkiye Türkçesinde /l/ ekinin düştüğünü) belirtir (2007: 219).

Çapak kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Krg. çılpak, Tkm. çılıpık, Uyg. çapak şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde çapak kelimesi Az. zığ, Bşk. küz, irini Kzk. bılışık, Özb. şılıpık, Tat. küz irini/ülik kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 116-117).

çeçe barmak (Tü.): serçe parmak (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*serçe parmak*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 47) kelime yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

Clauson, serçe kelimesinin “*yerden tohum seçen bir kuş*” anlamına geldiğini belirterek, kelimenin kökeninin seç- kökünden geldiğini -r- sesinin sonradan türediğini ifade ederek, kelimenin Tkm. sêrçe:, Kıp. serçe:, Osm. sêrçe/sêrçe parmak şeklinde kullanıldığını belirtir (1972: 795). Kelimeyi *çeçe-e + ba-r-mak* biçiminde tahlil edebiliriz.

barmak: anlamı ve kökeni için bk. *barmak*

çege/ yelge (Tü.): boynun iki tarafında olan damarlar (TZ)

Eski Kıpçakçada “*insan boynunun iki tarafında olan damar*” (Toparlı, 2003: 47-318) anlamına gelen kelime, yalnızca TZ’de karşımıza çıktığını görmekteyiz.

çene (Tü.): çene (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*çene, ağzın alt tarafındaki enek kemiklerinin birleştikleri yer*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 48) kelime yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

Eren, çene kelimesinin yaygın bir inanca göre Farsçadan alındığını, Türkçede çeneye enek adının verildiğini, bu adın günümüzde genellikle yerel bölgesel ağızlarda kaldığını, fakat yine de modern dillerde enek kelimesinin yaygın olarak kullanıldığını ifade eder. Ayrıca çene kelimesinin Farsçadan dilimize gelen bir sözcük olmasının düşündürücü olduğunu, sözcüğün etimolojisinin bilinmediğini ifade eder (1999: 84).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde yalnızca Az. çänä şeklinde kullanılmaktadır. Diğer lehçelerde çene kelimesi Bşk. iyäk, Kzk. iyek, Krg. ěk, Özb. iyäk, Tat. iyäk, Tkm. enek, Uyg. inäk/sakak kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 124-125).

çıçlak/çıçlak (Tü.): küçük parmak (TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*küçük parmak*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 49) kelime yalnızca Kİ’de ve TA’da karşımıza çıkmaktadır.

Clauson, *çıça:lak* kelimesinin *küçük parmak* anlamına geldiğini belirterek, bazı dillerde bu parmak için özel isim olmadığını ifade eder. Örneğin Uygurcada buna *kiçig ernek* dendiğini ancak Altaycada *çıçalık* şeklinde hayatta kaldığını belirtir (1972: 401)

Kelime, Hak. çıça:lak, Çağ. çıncanak, Kıp. çı:çala:k, Krg. çıpalak/çıpanak, Kzk. şınaşax, Özb. çimçalok/jimjinlok, Kum. cınaçay, Nog. şınatay, Tat. çençe, Az. çecele, şeklindedir (Clauson, 1972: 401).

çıgmak (Tü.): aşık kemiği (CC)

Kelime Eski Kıpçak Türkçesinde *çıgmak* şeklinde kullanılmakta, “ayak, elin üstü ve yonga, kıymık” gibi iki farklı anlama geldiğini görmekteyiz (Toparlı, 2003: 49-50). Burada bizi ilgilendiren ayak ve elin üstü anlamında olan kelimedir. *Çıgmak* kelimesine sadece *Codex Cumanicus*’ta rastlamaktayız.

çiğın/şigin (Moğ.): omuz (DM, KK)

Kelime Eski Kıpçakçada “*omuz*” anlamında kullanılmış *çiğın, şigin* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 51-253). Moğolca kökenli olan kelimenin yalnızca DM’de ve KK’da rastlamaktayız. Gülensoy, kelimenin tahlilini < OT. *çik’dik’* +(i)n biçiminde yapmıştır (2007: 241).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. çiyin/omuz, Tkm. omuz/çiğın, Krg. iyin şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde omuz kelimesi Bşk. kulbaş/inbaş/yavırn/yilkä, Kzk. ıyık, Özb. yelkä/omiz, Tat. cilkä/inbaş/kulbaş, Uyg. omuz/mürä kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 662-663).

çük/ sik/ şük (Tü.): erkeklik organı (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Toparlı, çalışmasında kelimenin *sik* (I): “*erkeklik organı, penis*” anlamında ve şeklinde olduğunu, sadece TZ’de *sik* kelimesinin beraberinde *siz* (II): “*erkeklik organı, penis*” şeklinin kullanıldığını belirtir (Toparlı, 2003: 236-238).

Kabaca *sik* kelimesi erkeklik organı anlamına gelmektedir. Clauson, sözlüğünde kelimenin *sik-* fiiliyle aynı kökten geldiğini belirterek, kelimenin birçok sözlükte kasıtlı olarak atlanan bir sözcük olduğunu ifade eder. Kelimelerin *sik* ve *am* hecelerini içeren kaba yorumların uyandırılması korkusu okurken bunu söylemek Türk erkekler ve kadın izleyicileri önünde atlamak gelenek olduğunu belirtir. Kelimenin Kıpçak, Kuman ve Hakaniye Türkçelerinde de *sik* olarak geçtiğini ifade eder (1972: 818).

daban/ taban/ taban (Tü.): ayağın altı, taban, topuk (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada kelime *taban* (I): “*taban, ayak tabanı*” şeklinde kullanıldığını görmekteyiz, sadece DM’de *taban* kelimesi bu anlamının dışında *taban* (II): “*topuk*” anlamında da kullanıldığını görmekteyiz (Toparlı, 2003: 257).

Clauson’a göre taban kelimesi kimi lehçelerde farklı anlam genişlemesi ve değişimleri yaşadığını belirtir. Örneğin; Uygur Türkçesinde *daban* şeklinde “*dağ geçidi*” anlamında kullanıldığını dile getirir (1972: 441).

Taban kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. *daban*, Bşk. *taban/ayak tabanı*, Kzk. *taban*, Krg. *taman*, Özb. *tavân*, Tat. *taban/ayak tabanı*, Tkm. *dāban*, Uyg. *tapan* şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 832-833).

damak/ tamag/ tamak/ tamak/ tamav/ yanak (Tü.): damak, boğaz, ağzın tavanı (CC, TZ, DM, TA, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada “damak/boğaz” anlamında kullanılmış *damak*, *tamağ*, *tamak*, *tamav* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 55-260).

Eren, kelimenin Eski Türkçeden beri (*tamgak*) şeklinde kullanıldığını, Orta Türkçe dönemine de aynı şekilde *tamgak* olarak geçtiğini, Kâşgarlı Mahmud, Oğuz ve Kıpçakçakların *tamak* biçimini kullandıklarını bildirmiş, Eski Kıpçakça *tamak* biçiminin kullanıldığını belirtmiştir (Eren, 1999: 104).

Eren, kelimenin kökeni hakkında görüş bildirmeyerek yapılan görüşleri şöyle açıklamıştır: “*Brockelmann’a göre kelime tam- fiil köküne -gak ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtir. Clauson tam- (damlamak) kökünden gelen bir türev olduğunu yazmıştır (1999: 104)*”.

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde yalnızca Az. damag şeklindedir. Diğer çağdaş Türk lehçelerinde damak kelimesi Bşk. an kav, Kzk. tañday, Krg. tañday, Özb. tängläy, Tat. an kav, Tkm. kentlevük, Uyg. tañlay kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 146-147).

damar/ tamar/ tamur/ tamur (Tü.): damar (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ, BM)

Kelime Eski Kıpçakçada *damar*, *tamar*, *tamar*, *tamur*, *tamur* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 55-260-261).

Eren, kelimenin tarihine değinerek damar kelimesinin Eski Türkçe döneminde *tamar*, *tamur* şeklinde kullanıldığını, Orta Türkçe döneminde *tamur* şeklinde kullanıldığını, Eski Kıpçak Türkçesinde ise *tamar* şeklinde kullanıldığını belirtir. Ayrıca Eren, *damar* kelimesinin Türkçe *tam-* “*damlamak*” fiilinden geldiğini söyler (1999: 105).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. damar, Bşk. tamır, Kzk. tamır, Krg. tamır, Özb. tëmir, Tat. tamır, Tkm. damar, Uyg. tomur şeklindedir (Ercilasun, 1991:146-147).

deri/ teri/ tëri (Tü.): deri (CC, TZ, DM, KK, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*deri, ten*” anlamında olan kelime *teri, tiri* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 59-271-277).

Eren, kelimenin tarihî hakkındaki açıklamaları şunlardır: “*Kelimenin Tatarcadan alındığını, Eski Türkçeden başlayarak teri biçiminde yaşadığını, Orta Türkçe dönemine terî biçiminde uzun ünlülü şekilde olduğunu, Eski Kıpçak Türkçesinde ise teri biçiminde kullanıldığını ifade eder. Eren, Hint-Avrupa dillerinden alındığı yolundaki eski savın yanlış olduğunu söyler (1999: 109).*”

Deri kelimesi diğer Türk lehçelerinde Az. dâri, Bşk. tiri, Kzk. teri, Krg. teri, Özb. teri, Tat. tiri, Tkm. deri, Uyg. terä, Kklp. teri, Nog. teri, Yak. tärî/tirî, Çuv. tir (Ercilasun, 1991: 164-165; Eren, 1999: 109).

dırğak/ tırnak/ tırnak/ tırnak (Tü.): tırnak (CC, DM, KK, TA, Kİ)

Eren, tırnak kelimesinin Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılagelen bir kelime olduğunu, Orta Türkçe döneminde *tırnak*, Eski Kıpçak Türkçesi döneminde *dırğak* ve *tırnak* şeklinde ötümlü ötümsüz şekillerinin kullanıldığını belirtir. Kelimenin, *tırnga-* “*tırmalamak*” fiiline *+-k* (*filden isim yapım eki*)’nin gelmesiyle oluştuğunu ifade eder (Eren, 1999: 407). Gülensoy, Eren’in bu tahlilinin Almanca olduğunu onun görüşü olmadığını belirtir (2007: 895).

Tırnak kelimesi diğer Türk lehçelerinde Az. dırnag, Bşk. tırnak, Kzk. tırnak, Krg. tırmak, Özb. tırnäk, Tat. tırnak, Tkm. dırnak, Uyg. dirmak/tiymak, Nog. tırnak, Kklp. tırnak, Alt. tırmak, Tuv. dırbak/dırğak şeklindedir. Yalnızca Çuv. çërne kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 890-891; Eren, 1999: 407).

dil/ til (Tü.): dil (CC, TZ, DM, KK, Kİ)

Kelime Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Eski Türkçede *til*, Orta Türkçede *til*, Eski Kıpçakçada *til*, şeklinde kullanılır (Eren, 1999: 112). Clauson da dil kelimesinin Eski Türkçe döneminden itibaren *til*, *til* şeklinde kullanıldığını belirtir (1972: 489-490). Eren’in aktardığı bilgiye göre Brockelman, kelimenin kökünü *ti-* “*demek*” fiiline dayandırmaktadır: *ti-* + *-l* (1999: 112).

Dil kelimesi diğer Türk lehçelerinde Az. dil, Bşk. til/tilmâr/doklad/reç, Kzk. til, Krg. til, Özb. til, Tat. til/notık/doklad/reç, Tkm. dil, Uyg. til, Nog. til, Kklp. til,

TatK. tel, Alt. til, Tuv. dıl, Yak. tıl şeklindedir (Ercilasun, 1991: 172-173; Eren 1999: 112).

diş/ tiş (Tü.): diş (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Clauson, Eski Türkçede *tış* biçiminde görülen kelimenin Orta Türkçe dönemine kadar hep kalın şekli olan *tış* biçiminin kullanıldığını belirtmiş günümüz Türk lehçelerinde ise ince şekli olan *diş/tiş* şekli kullanıldığını ifade eder (Clauson, 1972: 557).

Diş kelimesi diğer Türk lehçelerinde Az. diş, Bşk. tiş, Kzk. tis, Krg. tiş, Özb. tiş, Tat. tiş, Tkm. diş, Uyg. tiş/çiş, Nog. tis, Kklp. tis, Alt. tiş, Yak. tîs biçimindedir. Yalnızca Çuv. şäl kelimesiyle karşılanmakatadır (Ercilasun, 1991: 176-177; Eren, 1999: 115).

diz/ tiz/ tizgi (Tü.): diz (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eren, diz kelimesinin Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılageldiğini, Orta Türkçe döneminde ise *tiz* biçiminde yaşadığını belirtir (1999: 116).

Clauson, kelimenin genellikle *tiz/tis* biçiminde olduğunu belirtmiş, Uygur Türkçesi, Hakaniye Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde *tiz* biçiminde ötümsüz şekilde kullanıldığını belirtir (1972: 570). Burada kelimenin bütün Türk lehçelerinde değişik seslerle karşımıza çıktığını görmekteyiz.

Diz kelimesi diğer Türk lehçelerinde Az. diz, Bşk. tiz, Kzk. tize, Krg. tize, Özb. tizzä, Tat. tiz, Tkm. dîz, Uyg. tiz, Nog. tiz, Kklp. dize, Alt. tize, Şor. tize, Tuv. tisdek şeklindedir. Yalnızca Çuv. çër kelimesiyle karşılanmakatadır (Ercilasun, 1991: 178-179; Eren, 1999: 115-116).

döş/ tös (Tü.): göğüs, döş, sine (CC, TZ, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*göğüs, döş, kaburga altı*” anlamında olan kelime *dös, döş, tös* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 65-282).

Eren, kelimenin komşu diyalektlerden alındığını, kelimenin Orta Türkçeye *tös* olarak geçtiğini, Türkçe döş’ün **tös* biçiminden geldiğini belirtir (1999: 122).

Döş kelimesi diğer Türk lehçelerinde Az. döş, Bşk. tüş/kükräk, Kzk. tös/kökirek, Krg. tös, Özb. tös, Tat. tüş/kükräk, Tkm. döş, Uyg. tös, Nog. tös, Kklp.

tös, Tuv. töş, Yak. tüös, Çuv. tüş şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 188-189; Eren, 1999: 122).

dudag/ duḡaḡ/ dudak/ toodak/ totak/ tudaḡ/ tutak (Tü.): dudak (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*dudak*” anlamında olan kelime *dudag, duḡaḡ, todak, totak, tutaḡ, tutak*, gibi şekillerde görülür (Toparlı, 2003: 65-278-285).

Eren, kelimenin eski Kıpçakçadan başlayarak kullanıldığını Kumancaya *todak, tōdak* olarak geçtiğini belirtir. Eski ve yeni diyalektlerde *dudak* kelimesi yerine *erin* ismi kullanılmaktadır. Erin kelimesi Orta Türkçeye ve Eski Kıpçakçaya da *erin* olarak geçmiştir. Ayrıca Eren, *erin* kelimesinin yanında *dodak* kelimesinin de geçtiğini ifade ederek, dudak kelimesi gibi erin kelimesinin de kökünün bilinmediğini, Sevortyan’un erin kelimesinin *er veya *er- kökünden geldiğini düşündüğünü belirtir (1999: 122).

Dudak kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde sadece Az. dodag, Tkm. dōdak şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde dudak kelimesi Bşk. irin/zār, Kzk. erin, Krg. erin, Özb. läb, Tat. irin (lär), Uyg. kalpuk/läv kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 190-191). Kelime Türkçenin tarihî dönemlerinde ise Nog. erin, Kklp. erin, Alt. erin, Şor. erin, Tuv. erin şeklindedir. Türk lehçelerinde *dudak* yerine *erin/irin* kelimelerinin de yaygın kullanıldığını görmekteyiz (Eren, 1999: 122).

egin/ eyin/ iyin (Tü.): sırt, arka, omuz (KK, TA, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada *egin, eyin, igin, iyin, yigin, yin* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 70-78-107-117-322-323).

Eren, kelimenin Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılageldiğini, Orta Türkçe dönemine *egin* şeklinde yaşadığını, olarak geçtiğini, Eski Kıpçak Türkçesinde ise *eyin* şeklinin kullanıldığını belirtir. Kelimenin Türkçe *eg-* kökünden geldiğinin (*eg-* + *-in* eki), Türkçe *burun, taban, karın* gibi -n ekiyle yapılmış bir türev olduğunu ifade eder (1999: 130).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Tkm. egin, TatK. ĩn/iñ, Nog. iyin, Kklp. iyin, Kzk. iyin, Krg. iyin/iyn, Tuv. egin, Yak. iän, Çuv. an şeklindedir (Eren, 1999: 130).

el/ ěl/ il (Tü.): el (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Clauson, *elig* kelimesinin kökeni üzerinde durmayarak “el, kol” anlamına geldiğini bazı modern lehçelerde “parmak genişliği” anlamında da kullanıldığını belirtir. Kelime Türkçenin orta döneminde bazı sebeplerden dolayı *el* biçiminde kısaltılmış, bazı dillerde el anlamında *ko:l* ile yer değiştirdiğini ifade eder (1972: 140).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. äl, Tkm. el, Uyg. äl/kol şeklindedir. Diğer çağdaş Türk lehçelerinde el kelimesi Bşk. kul/kul suğı, Kzk. kol, Krg. kol, Özb. қол, Tat. kul/kul çuğı kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 208-209).

emcek/ emçek/ émçek/ imçek (Tü.): meme (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*meme, meme başı*” anlamında olan kelime *emçek, imçek* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 72-110).

Clauson, Eski Türkçede *emig* olarak kullanılan kelimeyi *em-*: “*meme ucu, emzik*” veya daha genel olarak “*göğüs meme*” şeklinde açıklamıştır. Türk lehçelerinin birçoğunda emçek şeklini aldığını belirtir (1972: 158). Gülensoy, kelimeyi <*em-cek* şeklinde tahlil etmiştir (2007: 330).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Bşk. imsak/yilin, Kzk. emşek/jelin, Krg. emçek, Özb. emçäk/yelin, Tat. imçäk/cilin, Tkm. emcek, Uyg. ämçäk/yelin şeklindedir. *Emcek* kelimesi yalnızca Az. mämä şeklindedir (Ercilasun, 1991: 574-575).

eñ (Tü.): yanak (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*yanak*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 73) kelime yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

Kelimenin etimolojisi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Clauson, dilbilimcilerin en kelimesini *yanak* kelimesi anlamına dönüştüğünü, fakat *eñ* kelimesi esasen “*yanak kemiği*” manasında görüldüğünü ifade eder (1972: 166).

enek/ eñek/ enğeg (Tü.): damak, çene (TZ, KK, Kİ)

Eski Kıpçakçada *eñeg/enek/eñek/enek* kelimesinin “*çene, çene kemiği; damak; taşak yumurtası*” anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz (Toparlı, 2003: 73).

Eren, kelimenin Eski Türkçe döneminden itibaren *eñek* olarak yaşadığını, Orta Türkçe döneminde *eñek*, Eski Kıpçak Türkçesi döneminde ise *eñek* ve *enek* şeklinde kullanıldığını ifade eder (1999: 135).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Tkm. eñek, Krg. eyek, Kzk. iyek, Kklp.miyek, TatK. iyek, Nog. iyek, Çuv. yanax “çene” olarak görülmektedir (Eren, 1999: 135).

ense/ eñse/ eñse/ eñse (Tü.): ense (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Kelimenin kökeninin tam olarak açıklandığını söylemek zordur. Eren, kelimenin kökeni hakkında görüş bildirmeyerek Brockelmann’ın *eñse* kelimesinin -se ekiyle yapılmış bir türev olduğunu değerlendirmiş, *eñ* kökünü açıklamamış olduğunu ifade eder (1999: 136-137).

Ense kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. änsä/boyun ardı, Kzk. jelke, Krg. celke, Özb. yelkä/ensä, Tkm. yeñse şeklindedir. Diğer çağdaş Türk lehçelerinde *ense* kelimesi Bşk. yilkä, Tat. cilkä, Uyg. yälkä/gärdän kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 218-219).

erin/ erin/ irin (Tü.): burun deliği, diş eti, dudak (CC, TZ, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada kelimenin (Toparlı, 2003: 74-113) *erin (I)*: burun deliği, *erin/irin (II)*: dudak, *erin (III)*: diş eti gibi üç farklı anlamda kullanıldığını görmekteyiz, yalnızca *Codex Cumanicus*’ta *burun deliği* ve *diş eti* anlamında kullanılmış diğer taradığımız eserlerde *dudak* anlamında kullanılmıştır.

Eren, *erin* kelimesinin Eski Türkçe döneminden itibaren kullanıldığını, kelimenin Orta Türkçeye de *erin* olarak geçtiğini ve Eski Kıpçakçada da *erin* biçiminde kullanıldığını belirtir. Yalnız *erin* kelimesinin yanında *dodak* kelimesinin de kullanıldığını belirtir (1999:122).

Eren, çağdaş lehçelerde de *erin* kelimesinin yaygın olarak kullanıldığını, Türkiye Türkçesinde *erin*’in yerini *dudak* kelimesinin aldığını ifade eder. Türkçe dudak kelimesi gibi *erin* kelimesinin kökünün bilinmediğini belirtir (1999:122). Ayrıca eserinde kelimenin kökü hakkında farklı görüşlere yer vermiş, “Sevortyan, *erin* kelimesinin *er veya *er- kökünden geldiğini yazmıştır (1999:122)” şeklinde açıklamıştır.

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Bşk. irin/zär, Kzk. erin, Krg. erin, Tat. irin(lär), Nog. erin, Kklp. erin, Blk. erin, Tuv. erin şeklinde, Az. dodag, Özb. läb, Tkm. dödak, Uyg. kalpuk/läv şeklindedir. (Ercilasun, 1991: 190-191; Eren, 1999, 122).

eyegü/ eyegü/ eyeğ (Tü.): kaburga kemiği, eye kemiği (TZ, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*eye kemiği*” anlamında olan kelime *eyeg*, *eyegü*, *iyegü* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 78-117).

Eren, Orta Türkçede *eyegü* olarak kullanılan kelimenin Eski Kıpçakçaya da *eyegü* biçiminde, günümüze de *eğe* biçiminde geçtiğini ifade eder. Kelimenin son hâlini almasında ise -y ünsüzünün -ğ ünsüzüne dönüşmesiyle oluştuğunu belirtir. Günümüzde bu kelime kullanılmamakla birlikte, kelimenin yerine kaburga kelimesi kullanılmaktadır (1999: 130).

göbek/ göbek/ köbek (Tü.): göbek (TZ, DM, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*göbek*” anlamında olan kelime *göbek* ve *köbek* şeklinde ötümlü ve ötümsüz olarak karşımıza çıkar (Toparlı, 2003: 87-156).

Kelimenin Türkçenin batı kolunda yaşayan bir sözcük (*Az. göbäk, Tkm. göbek*) olduğu, Türkçenin doğu kollarında ise bu kelimeye karşılık (*kindik*) sözcüğü kullanılmaktadır (Eren, 1999: 156).

Eren, kelimenin köküyle alakalı yapılan farklı görüşlere eserinde yer vermiş, Ramstedt’in kelime hakkındaki açıklamasını şöyle açıklamıştır: “*Ramstedt Korece kup ve Moğolca küyi, kiyisün biçimlerini Türkçe göbek biçimleriyle karşılaştırmış ve ona göre, göbek(<köbek) *köp-ek’ten gelir (1999: 157).*”

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. göbäk, Bşk. kindik, Kzk. kindik, Krg. kindik, Özb. kindik, Tat. kindik, Tkm. köbek, Uyg. kindik şeklindedir (Ercilasun, 1991: 276-277).

ımdı/ yamdı (Tü.): kasık, kasık bölgesindeki kıllar (DM, KK, Kİ)

Clauson, kasık anlamına gelen *yamız* kelimesinin kasık kelimesi gibi çok fazla kullanılmadığını ifade eder (1972: 949). Eski Kıpçakçada kelime *yamdı* şeklinde karşımıza çıkmakta “*kasık ve kasık bölgesindeki kıllar*” anlamında kullanılmaktadır (Toparlı, 2003: 309). Burada yamdı ve yamız kelimeleri arasında bir bağ olduğu

aşikârdır. Kelimenin sonundaki -z ve -dı ekleri bir ek olarak değerlendirilmesi hâliyle “yamız ve yamdı” kelimelerininin türemiş bir kelime olduğu yorumu yapılabilir.

ıyık (Tü.): çiğın, omuz (TZ)

Kelime Eski Kıpçakçada “*çiğın, omuz*” anlamında kullanılmış, kelimeye sadece TZ’de rastlamaktayız (Toparlı, 2003: 103). Moğolca kökenli olan *çiğın, şigin* kelimesiyle birlikte kullanıldığını söyleyebiliriz.

Çiğın, omuz kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. çiyin/omuz, Bşk. kulbaş/ıñbaş/yavırın/yilkä, Kzk. ıyık, Krg. iyin, Özb. yelkä/omiz, Tat. cilkä/ıñbaş/kulbaş, Tkm. omuz/çiğın, Uyg. omuz/mürä şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 662-663).

Çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmaya devam eden *çiğın* “omuz” anlamındaki kelime sadece Kazak Türkçesinde *ıyık* şeklinde kullanılmaya devam etmektedir.

içeğ/içek (Tü.): iç organlar, bağırsak (CC, KK)

Eski Kıpçakçada “*bağırsak, iç organlar*” anlamında olan kelime *içeğ, işek* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 105-116).

Clauson, kelimeyi “*bağırsaklar ve iç organları*” şeklinde açıklamıştır. Hak. içe:ğü, Har. içegüsin, Kum. içeg, Kıp. işegi/içegi, Osm. içegü biçimlerinde kullanılmıştır (1972: 25).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Bşk. isäk, Kzk. işek, Krg. içegi, Özb. içäk, Tat. içäk/içägi, Tkm. içeğe, Uyg. üçäy şeklindedir. *İçeğ/içek* kelimesi yalnızca Az. bağırsag kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 44-45).

ilik/ilkek/yilik (Tü.): ilik, kemik yağı (CC, TZ, DM, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*ilik, kemik iliği*” anlamında olan kelime (Toparlı, 2003: 323), taradığımız eserlerde *ilik, ilkek, yilik* şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. ilik, Bşk. yilik/yilik mayı, Kzk. jilik mayı/julın, Krg. cılık mayı/çuçuk, Özb. ilik, Tat. cılık/cılık mayı, Tkm. yilik, Uyg. ilik şeklindedir (Ercilasun, 1991: 382-383).

kabar/ kabırğa/ kaburga/ kaburğa (Tü.): kaburga, eye kemiği (TZ, DM, KK)

Eski Kıpçakçada “*kaburga, eye kemiği*” anlamında olan kelime *ķabar, ķabırğa, ķaburğa* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 121-122). Türkçede kaburga kelimesi yerine bir başka aynı anlama gelmekte olan *eğe* kemiği ismi de verilir (Eren, 1999: 199).

Gülensoy, kaburga kelimesini “*eğe kemiklerinin oluştuğu kafes*” anlamına geldiğini belirterek, kelimeyi <Moğ. *ķabi-rğa* şeklinde tahlil eder (2007: 449).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Az. gabırğa, Bşk. kabırğa/kır/yan, Kzk. kabırğa, Krg. kabırğa, Özb. kàvurğa, Tat. kabırğa/kır/çil, Tkm. gapırğa, Uyg. kovurğa, Kklp. kabırtka/kawırtka, Alt. kabırğa şeklindedir (Ercilasun, 1991: 418-419; Eren 1999: 199).

kaklık (Tü.): sümük (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*sümük, genizden gelen katı sümük*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 124) kelime sadece Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

Gülensoy, *kaklık* şeklinde açıkladığı kelimeyi “*balgam*” anlamına geldiğini ifade eder. Kelimenin <*kā* yansımasından türetildiğini belirterek +*kır-(ı)k* şeklinde tahlil etmiştir (2007: 453). *Kaklık* sözcüğünün ses yansımali bir kelime olduğu ve yansımadan ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

kanrık (Tü.): geniz (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*geniz*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 126) kelime sadece Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

kapak (Tü.): göz kapağı (TZ, Kİ)

Eski Kıpçakçada kelimenin (Toparlı, 2003: 126) *ķapak (I)*: kapak, *ķapak (II)*: göz kapağı, *ķapak (III)*: kepek gibi üç farklı anlama geldiğini görmekteyiz.

Kapak kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. gabag, Bşk. kapkas, Kzk. kakpak, Krg. kapkak, Özb. kàpkàk, Tat. kapkaç, Tkm. gapak, Uyg. kapkak şeklindedir (Ercilasun 1991: 434-435).

karak (Tü.): göz bebeği, göz karası (TZ, Kİ)

Eski Kıpçakçada “göz bebeği ve göziin karası” anlamına gelen (Toparlı, 2003: 127) kelime sadece TZ’de ve KI’de karşımıza çıkmaktadır.

Clauson, *karak* kelimesinin olasılıkla *kara* kelimesinden ortaya çıktığını belirtir. Kelime Türkmen ve Kırgız Türkçesinde *ğarak* şeklinde Azerbaycan ve Osmanlı Türkçesinde ise *bebek* şeklinde kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 652).

karı (Tü.): kol (TA)

Kelime Eski Kıpçakçada *karı(I)*: yaşlı, *karı(II)*: eş, hanım, *karı(III)*: dirsek kemiği, kol gibi üç farklı anlamda kullanılmaktadır (Toparlı, 2003: 128). *Dirsek kemiği*, *kol* anlamına gelen kelime sadece TA’da karşımıza çıkmaktadır.

Clauson, *karı* kelimesinin muhtemelen **kar-* fiilinden türediğini belirtir. Kelime Türkçenin tarihî dönemlerinden Eski Uygur Türkçesinde *yeti karı böz*, Hak. *karı*., Çağ. *karı/karu*, Kum. *karı*, Kıp. (bile:k and) *karı*.: şeklinde kullanılmıştır (1972: 644-645).

karın/ karın (Tü.): karın (CC, TZ, DM, KK, TA, KI)

Eren, kelimenin Eski Türkçeden başlayarak *karın* biçiminde kullanıldığı, Orta Türkçe dönemine de *karın* şeklinde geçtiğini belirtir. Kelime Eski Kıpçakça da *karın* biçiminde kullanılır. Eren kelimenin kökünün belirsiz olduğunu ifade etmiştir (1999: 214).

Clauson, kelimenin Eski Türkçe döneminde *göbek* ve *karın* anlamında geldiğini, insan bedeninin alt tarafını açıklayan bir kısım olduğunu belirtir (1972: 661).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. *garın*, Bşk. *karın/korhak*, Kzk. *karın/askazan*, Krg. *karın/aş kazan*, Özb. *karin*, Tat. *karın/korsak*, Tkm. *garın*, Uyg. *kerin* şeklindedir (Ercilasun, 1991: 442, 443).

kasuk (Tü.): kasık (DM)

Eski Kıpçakçada “*kasık*” anlamında olan kelime *kasığ*, *kasık*, *kasuk* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 130). Clauson, kelimeyi **kas-* veya *kası-* fiil köklerine dayandığını belirtmiştir (1972: 666).

Kasık kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. gasığ, Bşk. kasık, Tat. kasık, Tkm. gāsık şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde kasık kelimesi Kzk. şap, Krg. çat/çap, Özb. çat, Uyg. çat/çap kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun 1991: 446-447).

kaş/kaş (Tü.): kaş (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Kelime Eski Türkçeden beri kullanılmakta fakat kelimenin kökeni hakkında bir açıklama söz konusu değildir.

Clauson, kaş kelimenin Moğolca dışında Türkçenin bütün çağdaş lehçelerinde varlığını sürdürdüğünü belirterek, kelimeyi *bir şeyin kenar kısmı ya da yanı* anlamında açıklamıştır. Ayrıca Clauson kelimenin çoğu dilde “*kaş*” şeklinde olduğunu belirtir (1972: 669).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. gaş, Bşk. kaş, Kzk. kas, Krg. kaş, Özb. kàş, Tat. kaş, Tkm. gāş, Uyg. kaş şeklindedir (Ercilasun, 1991: 448-449).

kavsuk (Tü.): göbek (TZ)

Eski Kıpçakçada “*göbek*” anlamına gelen (Toparlı, 2003: 132) kelime yalnızca TZ’de karşımıza çıktığını görmekteyiz.

kemürdek (Tü.): kıtırdak kemik, kemirtlik (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*kıkırdak*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 138) kelime yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. gıgırdag, Bşk. kimirsäk, Kzk. şıñır/şemirşek, Krg. kemirçek, Tat. kimirçäk, Tkm. kekirdevük, Uyg. kömüçäk şeklindedir. Özb. tağay kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 474-475).

ketelük (Tü.): boğaz (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*boğaz*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 141) kelime yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

kevde/kövde (Tü.): gövde (TZ, DM, TA)

Eski Kıpçakçada “*gövde*” anlamında olan kelime *gövde, kevde, kövde* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 87-142-160).

Kelimenin kökeni hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Gövde kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. gövdä/bädän, Bşk. gävďä/tän, Kzk. kevde/tulğa, Özb. gävďä, Tat. gävďä/tän, Tkm. gövre, Uyg. gävďä/bädän şeklindedir. Krg. tulku/tulku-boy/sın kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 284-285).

kıç (Tü.): ökçeden yukarı yani baldırdan ökçeler üzerine çekilip muttasıl olan kalın sinir (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*kıç, arka*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 143) kelime yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

Gülensoy, *kıç* kelimesinin “*arka, makat, kıç*” anlamına geldiğini ifade ederek, kelimeyi <? *köç* [=köt/küt/koñ] şeklinde tahlil etmiştir (2007: 505).

Araştırmacılar bu ve buna benzer kelimeleri sözlüklerinde pek açıklamadıklarını görmekteyiz. Argo ve kaba sözcük olarak nitelendirilen *kıç, göt* vb. kelimeleri kullanmak dilimizde ayıp sayıldığı için bu vb. kelimeler üzerine pek çalışılmadığını görmekteyiz.

Kıç kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. arħa täräf, Bşk. art/art yak/küt, Kzk. köt/koñ, Krg. köçük/köt, Özb. dumbä/ärka, Tat. art/art yak/küt, Tkm. guyrük/art tarap, Uyg. arka/sağra kelimelerle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 472-473).

kırığ (Tü.): göz bebeği (TA)

Eski Kıpçakçada kelimenin (Toparlı, 2003: 145) *kırığ(I)*: kırık, kırılmış, *kırığ(II)*: göz bebeği, *kırığ(III)*: yan, kenar, uç gibi üç farklı anlama geldiğini görmekteyiz. Bizi ilgilendiren *göz bebeği* anlamında olan kelime ve kelimeye sadece TA’da rastlamaktayız.

kikiş (Tü.): alın (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*alın*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 148) kelime yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

kindek/ kindik (Tü.): göbek (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

“*Karnın ortasında bulunan çukurluk*” anlamına gelen *göbek* kelimesi Türkçenin sadece Batı kolunda bulunmaktadır: Az. göbək, Tkm. göbek, Çuv. kāvapa.

Doğu lehçelerinde ise *kindik* kelimesi kullanılmaktadır. Eren, Türkçe göbek sözüyle *kindik* biçimi arasında bir bağ kurulamayacağını açık olduğunu belirtir (Eren, 1999: 156-157). Clauson, kelimenin Kıp. *kindik*, Tkm. *kö:bek* şeklinde geçtiğini belirtmektedir (1972: 729).

Tietze, göbek kelimesinin dört farklı anlamda kullanıldığını belirterek sözcüğün birinci anlamının “karnın ortasındaki çukurluk” olarak açıklamıştır (2009: 165-166).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Bşk. *kindik*, Kzk. *kindik*, Krg. *kindik*, Özb. *kindik*, Tat. *kindik*, Uyg. *kindik* şeklinde kullanılmaktadır. Az. *göbäk*, Tkm. *göbek* kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 276-277).

kirfik/ kirfık/ kirpik (Tü.): *kirpik* (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Clauson, *kirpik* kelimesinin “sırtı dikenlerle kaplı memeli hayvan olan” *kirpi* kelimesinden geldiğini belirtmektedir (1972: 737).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. *kirpik*, Bşk. *kirpik*, Kzk. *kirpik*, Krg. *kirpik*, Özb. *kiprik*, Tat. *kirtik*, Tkm. *kirpik*, Uyg. *kirpik* biçimindedir. (Ercilasun, 1991: 488-489). Kelimenin yalnızca Özbek ve Tatar Türkçesinde metateze uğradığını, diğer Türk lehçelerinde aynı şekilde kullanıldığını görmekteyiz.

kol/ kol (Tü.): *kol*, *el* (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Etimolojik sözlükler incelendiğinde *kol* sözcüğünün kökeni hakkında yeterli bilginin olmadığını görülmektedir.

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. *gol*, Bşk. *kul/biläk*, Kzk. *kol*, Krg. *kol*, Özb. *kol*, Tat. *kul/biläk*, Tkm. *gol*, Uyg. *kol* şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 492-493).

kolluk (Tü.): *yumruk*, *bilek*, *bileklik* (DM, KK)

Eski Kıpçakçada kelime *kolluk*: *yumruk*, *bilek* anlamına gelir. Bu anlamının yanında *bileklik* anlamı da vardır (Toparlı, 2003: 152). Kelime *kol* isim köküne *+luk* isimden isim yapım ekinin eklenmesiyle oluşmuştur.

kolluk: anlamı ve kökeni için bk. *kol*

koltuk/ koltuk (Tü.): koltuk, koltuk altı (CC, DM, Kİ)

Koltuk, kök “*koltuk altı*” kökünden gelir. Hak. koltık, Çağ. koltug/koltuk, Kıp. koltuk biçimlerinde kullanılmıştır (Clauson, 1972: 619).

Türkmen, kelimenin *kol* köküne *-tuk* ekinin getirilmesiyle yapıldığını fakat *-tuk* eki hakkında herhangi bir bilginin olmadığını belirtir (2006: 81).

Türkiye Türkçesinde *koltuk* şeklinde kullanılan kelime çağdaş Türk lehçelerinde Az. goltug, Bşk. kultık, Kzk. koltık, Krg. koltuk, Özb. koltuk, Tat. kultık, Tkm. goltuk, Uyg. koltuk şeklindedir (Ercilasun, 1991: 494-495).

konç/ konaç (Tü.): baldır, bacak; ayağın bilekten baldıra doğru olan bölümü, konç (CC, Kİ)

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Tkm. gonç, Nog. konış, Krg. konç, Kzk. konış, Kklp. konış, TatK. kunıç, Bşk. kuşıs, Tuv. xonçu, Çuv. kunça biçimlerinde görülmektedir. Eren kelimenin Tatarcadan geçtiğini belirtmiştir (Eren, 1999: 251).

kotak (Tü.): taşak (TZ)

Eski Kıpçakçada “*taşak, yumurtalık*” anlamında olan kelimeye (Toparlı, 2003: 155) yalnızca TZ’de rastlamaktayız.

koymıç/ kuyımıç (Tü.): leğen kemiği, kuyruk sokumu kemiği (CC)

Eski Kıpçakçada “*kuyruk kemiği*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 155) kelime yalnızca *Codex Cumanicus* eserinde karşımıza çıkmaktadır.

koyun (Tü.): göğüs, bağır (Kİ)

Clauson, kelimeyi **ko:ñ* “kucak, göğüs” olarak tanımlayarak kelimenin bu şekliyle yaşamadığını belirtir. Clauson, kelimenin *ko:d-* “koymak” fiilinden türediğini belirtir (1972: 631).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. goyun, Bşk. kuyın/kosak, Kzk. koyın, Krg. koyun, Özb. koyin, Tat. kuyın/koçak, Tkm. gucak/goyun, Uyg. koyun/kuçak şeklindedir (Ercilasun, 1991: 504-505).

kögis/ kögis/ köküs/ kövüs (Tü.): göğüs (CC, TZ, DM, KK, TA)

Kelime Eski Kıpçakçada *köks, kökü, kövüs* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 157-160).

Clauson, *kögüz* kelimesinin hem erkekler hem de kadınlar için kullanıldığını söyler. Kelimelerin her lehçede farklılık gösterdiğini ötümlü ve ötümsüz şekillerinde kullanıldığını belirtir (1972: 714).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. köks, Bşk. kükräk/ tüş, Kzk. tös/kevde/kökirek, Krg. kökürök, Özb. kökräk, Tat. kükräk/tüş, Tkm. gövüs/kükrek, Uyg. köksä/kökräk şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 278-279).

köt (Tü.): kış, göt, kaba et, oturak yeri (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Clauson, kelimeyi “*arka taraf, kalçalar*” olarak tanımlamıştır. Modern sözlüklerde buna benzer kelimelerin çok açıklanmadığını belirtmektedir (1972: 700). Eski Kıpçakçada *göt, oturak yeri, kış* biçimleri bulunmaktadır (Toparlı, 2003: 160).

köz (Tü.): göz (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde ilk harfi (*g-*) ötümlü ve (*k-*) ötümsüz şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Clauson, *köz* kelimesinin “*küçük bir açıklık, iğnenin deliği, bir suyun kaynağı*” gibi birçok deyimde kullanıldığını ifade etmektedir (1972: 756).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. göz, Bşk. küz, Kzk. köz, Krg. köz, Özb. köz, Tat. küz, Tkm. göz, Uyg. köz şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun, 1991:284-285).

köz yaruğı (Tü.): göz nuru (CC)

Eski Kıpçakçada *yarık* kelimesi “*aydınlık, ılık, parlaklık*” anlamında kullanılmış *yaruğ, yarık, yaruğ, yaruğ* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 312-313).

Kelimenin göz anlamına gelen *köz* kelimesi ile aydınlık, ılık, parlaklık, nur anlamına gelen *yaruğ* kelimesinin birleşmesiyle oluşan bu söz öbeği olduğunu düşünmekteyiz. *Yarık* kelimesinin de *yar-* fiiline *-uk* ekinin gelmesiyle yapılmış olduğunu söyleyebiliriz.

köz: anlamı ve kökeni için bk. *köz*

ķulağ/ kulak/ ķulak (Tü.): kulak (CC, TZ, DM, KK, TA, KI)

Clauson, sözcüğün en eski şeklinin *kulkak* olduğunu, zamanla sözcüğün iç ses konumundaki sessiz harflerin düşmesiyle bugünkü kullandığımız *kulak* şeklini aldığını ifade eder (1972: 621).

Eren, Eski Türkçeden beri kullanılan gelen kelimenin Eski Türkçede *kulkak* şeklinde olduğunu, Orta Türkçeye *kulak* olarak geçtiğini, Eski Kıpçakçaya da *ķulağ* ve *kulak* şeklinde geçtiğini belirtir (1999: 264).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Az. gulag, Bşk. kolak, Kzk. kulak, Krg. kulak, Özb. kulak, Tat. kolak, Tkm. gulak, Uyg. kulak, TatK. kolak, Nog. kulak, Kklp. kulak, Tuv. kulak, Yak. kulgāx şeklindedir. Çuv. xālxa kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 512-513; Eren, 1999: 264).

kursak/ ķursak/ ķurşak (Tü.): kursak (CC, TZ, TA, KI, BM)

Kelimenin kökü üzerinde pek çalışma yapılmadığını görmekteyiz. Clauson, kelimeyi *kuruğsak* biçiminde vermiş, kelimenin *kurugst-* “kurumak” anlamına gelen fiilinden türediğini ifade eder (1972: 657).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. gursag, Bşk. is/korhak/karın, Kzk. kursak/karın, Krg. kursak/karın, Özb. kursāk/kàrin, Tat. iç/korsak/karın, Uyg. kosak şeklindedir. Yalnızca Tkm. garın kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 518-519).

mağlay/ mañlay/ mañlayı (Moğ.): alın, cephe (CC, TZ, KK)

Eski Kıpçakçada “*alın, cephe, ön*” anlamlarında olan kelime *mağlay, mañlayı, meñley* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 174-177-181).

Mañlay kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Bşk. mañlay, Kzk. mañday, Krg. mañday/peşene, Özb. mǎñlǎy/peşànǎ, Tat. mañgay, Uyg. mañlay/peşànǎ şeklindedir. *Mañlay* kelimesi diğer çağdaş Türk lehçelerinde *alın* kelimesiyle karşılanmıştır. Örneğin; Az. alın, Tkm. ālın/mañlay şeklindedir. Türkmen Türkçesinde *ālın* kelimesinin yanında *mañlay* kelimesi de ortak kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 16-17).

menğ (Tü.): vücuttaki ben (TZ)

Eren, kelimenin Eski Türkçe döneminden itibaren yaşadığını, Orta Türkçe dönemine *meṇ* şeklinde geçtiğini, Eski Kıpçak Türkçesinde de Orta Türkçe dönemindeki gibi *meṇ* biçiminde kullanıldığını belirtir. Kelimenin diğer Türk lehçelerinde *men* şeklinde de varlığını sürdürdüğünü, sadece Türkçe de *ben* şeklinde süreksizleşmeden kaldığını ifade eder. Ayrıca Eren, Ramstedt'in kelimeyi Moğolca *mengge* biçimiyle birleştirdiğini belirtir (1999: 47).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Bşk. *miṇ*, Kzk. *meṇ/kal*, Krg. *meṇ/kal*, Özb. *hāl/meng*, Tat. *miṇ*, Tkm. *meṇ/hāl*, Uyg. *māṇ* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Az. *hal* kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 60-61).

mēñ (Tü.): beyin; kaş (CC, KI)

Eski Kıpçakçada kelime *beyin*; *kaş*; *ben* şeklinde üç farklı anlama geldiği ve kullanıldığı aşikârdır (Toparlı, 2003: 180). Burada her üç kelimenin de tıp terimleriyle alakalı olduğunu söylebiliriz.

Eren, beyin kelimesinin Eski Türkçeden başlayarak kullanıldığını, Orta Türkçeye *meṇi* şeklinde geçtiğini, Eski Kıpçak Türkçesinde ise *beyin* kelimesi dışında *meṇi* kelimesinin de yaşadığını belirtir (1999: 49). Clauson, *beyin* anlamı taşıyan kelimenin kökeninin **bēṇi*: şeklinden geldiğini belirtir (1972: 348).

Tietze, kelimenin kökeni hakkında yapılan yorumları şöyle açıklamıştır: “Clauson’a göre ET. esas şekil **bēṇi* olmalı, fakat Sevorrtyan’a göre **mēṇ* şeklinin daha eski olduğunu ifade eder. Tietze’ye göre mesele henüz halledilmiş değildir (2002: 327).”

Beyin kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. *beyin*, Bşk. *baş miyihi*, Kzk. *mıy*, Krg. *mē*, Özb. *miyā*, Tat. *mi/cilik*, Tkm. *beyni*, Uyg. *miṇā/miyā* şeklindedir (Ercilasun, 1991: 64-65).

oḡunṭaḡa (Tü.): omurga (KK)

Eski Kıpçakçada “*omurga*” anlamında olan kelime *oḡunṭaḡa*, *oñurḡa* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 203-205).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Az. *onurḡa*, Bşk. *umırtka/umırtkalık*, Kzk. *omırtka*, Krg. *omırtka*, Özb. *umırtka*, Tat. *umırtka/umırtkalık*, Tkm. *oñurḡa*, Uyg.

omurtka, Nog. omırtka, Kklp. omırtka/omırtka süyek, Alt. omurtka, Tuv. örga söğü, Yak. uörga şeklindedir (Ercilasun, 1991: 660-661; Eren, 1999: 307).

omaca kemiği/ omrav (Tü.): köprücük kemiği (TZ)

Eski Kıpçakçada “*köprücük kemiği*” anlamında olan kelime *omaca*, *omaca kemiği*, *omrav* gibi şekillerde olduğunu (Toparlı, 2003: 205) yalnızca TZ’de karşımıza çıktığını görmekteyiz.

omuz (Tü.): omuz (TA)

Eski Kıpçakçada “*omuz*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 205) kelimeye yalnızca TA’da rastlamaktayız.

Eren, omuz kelimesinin kökünün nereden geldiği konusundaki fikirlerin tartışmaya açık olduğunu ifade ederek, Türkmenlerin “*omuz*” olarak kullandıkları *egin* biçimi Türkçede “*arka, sırt*” anlamına geldiğini belirtir (1999: 307).

Türkmen’e göre omuz kelimesindeki -z’nin bir ek olduğu, geriye om kökünün kaldığını, bu kökün de “kemiklerin toparlak ucu” anlamına geldiğini belirtir (2006: 90).

Omuz kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. çiyin/omuz, Özb. yelkä/omiz, Tkm. omuz/çiğin, Uyg. omuz/mürä şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde omuz kelimesi Bşk. kulbaş/iñbaş/yavırn/yilkä, Kzk. ıyık, Krg. iyin, Tat. cilkä/iñbaş/kulbaş kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 662-663).

orta barmak/ orta barmak/ orta barmak/ (Tü.): orta parmak (KK, TA, Kİ)

Clauson, ortu: (orto:) kelimesini orijinal olarak “*orta veya merkez, herhangi bir şeyin ortasında yer alan*” anlamında açıklar. Kelime Hak. otra, Çağ. orta, Har. orta, Kum. orta, orta kılı, Kıp. o:rtā:, orta: barmak, Osm. ise orta şeklinde kullanılmıştır (Clauson, 1972: 203-204).

barmak: anlamı ve kökeni için bk. *barmak*

orutga/ orutka (Tü.): bel kemiği (TZ)

Eski Kıpçakçada “*bel kemiği*” anlamında olan kelime *orutga*, *orutka* gibi biçimlerde olduğunu (Toparlı, 2003: 206) yalnızca TZ’de karşımıza çıkmaktadır.

öd/ öt (Tü.): öd (TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada kelime *öd, öt* şeklinde *öd(I)*: öd, sıvı safra, *öd(II)*: acılık gibi iki farklı anlama geldiğini görmekteyiz. Kelime acılık anlamında yalnızca TZ’de kullanılmıştır (Toparlı, 2003: 208-212).

Eren, günümüzde yaşayan *ödlek* kelimesinin Türkçe “*ödü kopmak, çok korkmak*” deyiminde karaciğerin salgıladığı sıvıya verilen *öt (öd)* kökünün açık olarak geçtiğini belirtirken, *ödlek* kelimesinin *öt “safra”* adından türediğini ifade etmiştir (1999: 317). Clauson ise kelimenin kökeniyle ilgili açıklama yapmamıştır (1972: 35).

Öd kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. öd, Bşk. üt, Kzk. zk. öt, Krg. öt, Özb. öt, Tat. üt, Tkm. öt, Uyg. öt şeklindedir (Ercilasun, 1991: 672-673).

öfke/ öpke/ öyke/ öyken (Tü.): akciğer (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*akciğer*” anlamında olan kelime *öyke, öyken, öpke, öpkü* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 211-213).

Eren, Türkçede akciğere eskiden *öyken* adının verildiğini ve bu adın yerel ağızlarda *öyken* olarak sakladığını belirtir (1999: 72).

Gülensoy’un aktardığı bilgiye göre Clauson, *öfke<övke/öyke<öbke “ciğer, karaciğer, akciğer”* kelimesinin iş-alet veya parça bütün komşuluk ilişkisiyle anlam değişmesine uğramış bir kelime olduğunu belirtir (2007: 649).

Clauson’a göre kelime eskiden “*akciğer*” anlamında kullanılırken zaman içinde anlam genişlemesine uğramış “*öfke, kızgınlık*” anlamını kazanmıştır (1972: 9). Ercilasun, “*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*” eserinde hem akciğer kelimesinin türevlerini hem de *öfke* kelimesinin türevlerine yer vermiştir. Biz de iki farklı anlama bürünen kelimenin diğer Türk lehçelerinde şekillerini vermenin uygun olacağını düşündük.

Türkiye Türkçesinde “*akciğer*” anlamında kullanılan kelime çağdaş Türk lehçelerinde Az. ağciyär, Bşk. üpkä, Kzk. ökpe, Krg. öpkö, Özb. öpkä, Tat. üpkä, Tkm. öyken, Uyg. öpkä şeklindedir (Ercilasun, 1991: 10-11).

Türkiye Türkçesinde “*öfke*” anlamında kullanılan kelime ise çağdaş Türk lehçelerinde Az. gäzäb/hirs, Bşk. asıv, üpkä, Kzk. aşuv/kär/kahar, Krg. açü, Özb.

ğazäb/kahr, Tat. açu/üpkä, Tkm. gahar/gazap, Uyg. öpkä/ränciş şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun, 1991: 672-673).

ök (Tü.): kalp (Kİ)

Eski Kıpçakçada kelimenin iki anlama geldiğini *ök*: 1. *kalp*; 2. *akıl, zihin* (Toparlı, 2003: 209) şeklinde. Kelime yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

ökçem/ ökşe (Tü.): ökçe, taban (DM, KK)

Kelime Eski Kıpçakçada “*ökçe, taban*” anlamında kullanılmış *ökçe, ökşe, ökşem* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 209-210).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Bşk. üksä, Kzk. ökşe, Krg. ökçö, Özb. ökçä, Tat. ükçä, Tkm. ökce, Uyg. ökçä/päşnä şeklindedir. Sadece Az. *daban* şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 674-675).

pekiş: (Tü.): sivri diş (TZ)

Eski Kıpçakçada “*sivri diş*” anlamında olan kelimeye yalnızca TZ’de rastlamaktayız (Toparlı, 2003: 215).

Clauson, *azığ* kelimesinin “*insanın büyük dişi ya da uzun dişi*” manasına geldiğini ifade eder (1972: 283).

Gülensoy, *pek* kelimesini “*ser, katı; muhkem dayanıklı*” anlamında açıklayarak <*bek* şeklinden geldiğini belirtir (2007: 691). Burada pek kelimesi sağlam anlamında kullanılmış, azı dişi gibi dayanıklı anlamında kullanıldığını belirtebiliriz. Kelimeyi de *pek+(d)iş* “sağlam diş” şeklinde tahlil edebiliriz. İç ses konumundaki -*d*-sesinin de zamanla düşmüş olabileceğini söyleyebiliriz.

saç/ saç/ saş (Tü.): saç (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Kelimenin kökeni hakkında pek çalışma yapıldığını söyleyemeyiz. Eren’e göre sözcüğün Eski Türkçeden itibaren kullanılageldiğini, Orta Türkçe ve Kıpçak Türkçesinde *saç* şeklinde yaşadığını ifade eder (1999: 348).

Clauson, saç sözcüğünü “*insanın kafatasındaki tüyler*” şeklinde açıklayarak kelimenin Hak. saç, Çağ. sac, Har. saç, Kıp. sa:ç biçimlerinde kullanıldığını belirtir (1972: 794).

Eyüboğlu, kelimenin kökünü *saç-* fiiline dayandırmıştır (2004: 57). Türkmen, Eyüboğlu'nun tezinin tartışmalı olduğunu belirterek görüşünün halk etimolojisine benzediğini savunmaktadır (2006: 95).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Az. saç, Bşk. säs, Kzk. şaş, Krg. çaç, Özb. sàç, Tat. çäç, Tkm. saç, Uyg. çaç/saç, TatK. çeç, Nog. şaş, Kklp. şaş, Tuv. çaş, Yak. as, Çuv. šüs biçimlerinde kullanılır (Ercilasun, 1991: 728-729; Eren, 1999: 348).

sagak/ şağak (Tü.): çene (CC, TA)

Kelime Eski Kıpçakçada *sagak* “çene” ve *sakak* “çene altı” (Toparlı, 2003: 222-223) anlamlarında geçmektedir.

Eren, kelimenin Orta Türkçe döneminde *sakak* şeklinde yaşadığını, Eski Kıpçak Türkçesinde ise *şağak* şeklinin kullanıldığını belirtir. Eren'in aktardığı bilgiye göre Brockelmann ve Clauson *sakak* kelimesinin *sakal* kelimesinden ayrılamayacağını belirtmişler ve Clauson *sakak*'ın *sakā- kökünden geldiğini dile getirmiştir (1999: 350).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Tkm. sakak, Blk. sagak, Nog. sagak, Kklp. sagak, Kzk. sagak, Krg. sagak şeklindedir (Eren, 1999: 350).

sağ el/ şağ kol (Tü.): sağ el, sağ kol, sağ taraf (DM, Kİ)

Gülensoy, *sağ* kelimesini <*sāğ* şeklinde vererek “sol karşıtı” anlamına geldiğini belirtir. Ayrıca *el* kelimesini de “el, uzuv” anlamına geldiğini belirterek <*el* (*elg/elig*) şeklinden geldiğini ifade eder (2007: 327-711). *Kol* kelimesini ise <**kol* şeklinde vermiştir (2007: 533-534).

Kelime *sağ* anlamına gelen *şağ* sözcüğü ile *el*, uzuv anlamına gelen *el*, *kol* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan bir söz öbeği olduğunu söyleyebiliriz.

Sağ kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. sağ, Bşk. uñ/ (yak), Kzk. oñ, Krg. oñ(cak), Özb. ong, Tat. uñ/ (yak), Tkm. sağ (tarap), Uyg. oñ şeklindedir (Ercilasun, 1991: 732-733).

El kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. äl, Bşk. kul/kul suğı, Kzk. kol, Krg. kol, Özb. қол, Tat. kul/kul çuğı, Tkm. el, Uyg. äl/kol şeklindedir (Ercilasun, 1991: 208-209).

Kol kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. gol, Bşk. kul/biläk, Kzk. kol, Krg. kol, Özb. qol, Tat. kul/biläk, Tkm. gol, Uyg. kol şeklindedir (Ercilasun, 1991: 492-493).

el: anlamı ve kökeni için bk. *el*

sakal/şakal (Tü.): sakal (CC, TZ, DM, KK, TA)

Eren, *sakal* kelimesinin Eski Türkçeden itibaren kullanılan bir kelime olduğunu, Orta Türkçe döneminde de *sakal* şeklinde yaşadığını, Kuman Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinde de sakal biçiminde kullanıldığını belirtir. Eren'in aktardığı bilgiye göre Brockelmann'ın sakal kelimesini *sakak* kelimesiyle karşılaştırdığını, Clauson ise *sakak* kelimesiyle *sakal* kelimesi arasında bir bağ olabileceğini savunur (1999: 350-351).

Clauson, *sakal* kelimesini **saka-* “bir şeyin aşağı sarkması” kökünden geldiğini vurgulamaktadır (1972: 808).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. saggal, Bşk. hakal, Kzk. sakal, Krg. sakal, Özb. sàkâl, Tat. sakal, Tkm. sakal, Uyg. sakal şeklindedir (Ercilasun, 1991: 736-737).

sarov (Tü.): mide (CC)

Eski Kıpçakçada “*mide*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 227) kelime yalnızca *Codex Cumanicus* eserinde karşımıza çıkmaktadır.

Gülensoy, *sarısu* maddesinde açıkladığı kelimeyi “*taze peynirden yapılan bir yemek*” anlamına geldiğini OT. sarıg suw “*karında toplanan sarı su*” < sarı(ğ) su şeklinde açıklamıştır (2007: 738).

savrak (Tü.): kafatası (CC)

Eski Kıpçakçada “*içki tası, kadeh*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 229) kelime yalnızca *Codex Cumanicus* eserinde karşımıza çıkmaktadır.

Poyraz, çalışmasında *savrak* “kafatası” kelimesini *sagır+ak+Ø* (isim kökü-isimden isim yapım eki) şeklinde tahlil etmiş, *savrak* kelimesini “içki tası, kadeh” anlamında kullanıldığını dile getirir (2020: 27).

Clauson, *sagrak* kelimesini “*fincan, kadeh*” şeklinde açıklayarak, kelimenin *sagir* kelimesine küçültme eki getirilmesiyle oluştuğunu belirtir. Kelime Hak. sağra:k, Çağ. sağrak, Har. sağrak, Kum. savrak, Kıp. sağrak, Osm. sağrak şeklinde kullanılmıştır (Clauson, 1972: 815).

sıgrak (Tü.): iki parmağın arası (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*iki parmağın arası*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 234) kelime yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

sırdak (Tü.): ilikli kemik (TZ)

Eski Kıpçakçada “*ilikli kemik*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 235) kelime yalnızca TZ’de karşımıza çıkmaktadır.

simkirik/ sümükürük/ sümük (Tü.): sümük, burundan akan pislik (TZ, KK, TA, Kİ)

Kelime Eski Kıpçak Türkçesinde “*sümük*” manasında kullanılmış düz, yuvarlak, iç ses konumundaki ünlü ve ünsüzlerin düşmüş biçimde farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 237-245).

Gülensoy, kelimeyi <*süm- “*yapışmak”+-ük şeklinde tahlil etmiş, *süm-* fiiline -ük ekin gelmesiyle oluştuğunu belirtir (2007: 820).

Çağdaş Türk lehçelerinde *sümük* kelimesi yalnızca Tkm. sümük şeklinde kullanılmaktadır. Diğer lehçelerinde sümük kelimesi yerine Az. fırtıg, Bşk. mañka, Kzk. murınbok, Krg. çim kirik, Özb. mişık, Tat. mañka, Uyg. mañka kelimeleri kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 800-801).

siñir/ sinğir/ singir (Tü.): sinir (CC, TZ, DM, TA, Kİ, BM)

Eren, kelimenin Eski Türkçe döneminden itibaren siñir şeklinde kullanıldığını, Orta Türkçe dönemine de siñir şeklinde geçtiğini, Kuman Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinde de siñir şeklinde saklandığını belirtir. Ayrıca kelimenin kökünün bilinmediğini, Ramstedt’in ? işaretiyle Korece *sin-kjen* biçimiyle birleştirdiğini ifade etmektedir (Eren, 1999: 369).

Clauson, kelimenin “*kas, sinir*” anlamına geldiğini belirterek kelimenin çağdaş Türk lehçelerinde de kullanıldığını ifade eder (1972: 841).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Az. sinir, Bşk. sinir/nerv, Tat. sinir/nerv, Kklp. sinir, Nog. siñir, TatK. sñır, Yak. iñir, Çuv. şănăr şeklinde kullanılmaktadır. Bazı Türk lehçelerinde sinir kelimesi Tkm. nerv, Uyg. nerv/ äsäp, Kzk. jüyke, Krg. nerv, Özb. äsáb kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 782-783; Eren, 1999: 369).

sobu (Tü.): çene ve yanağın düzlüğü (Kİ)

Eski Kıpçak Türkçesinde *sobu* ve *sobı* şeklinde olan kelime sadece Kİ’de karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 238).

sok barmak/ soķ barmak/ şoķ barmak (Tü.): işaret parmağı, orta parmak, şehadet parmağı (KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada kelimenin *sok barmak*: 1. Şehadet parmağı; 2. Orta parmak (Toparlı, 2003: 238) şeklinde iki anlama geldiğini görmekteyiz.

Clauson, *su:k* kelimesini “*açgözlü, kıskanç, istekli*” anlamlarına geldiğini belirterek, *suk ernek* açıklamasının olası ancak pek mümkün olmadığı belirterek bu ifadenin *dürtmek, itmek* vb. anlamlara geldiğini dile getirir. Sok barmak kelimesinin günümüzde yalnızca Kazak Türkçesinde hayatta kaldığını belirtir (1972: 804).

barmak: anlamı ve kökeni için bk. *barmak*

şol kol (Tü.): sol taraf (DM)

Kelime *sol* anlamına gelen *şol* sözcüğü ile el, uzuv anlamına gelen *el, kol* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan bir söz öbeği olduğunu söyleyebiliriz. Gülensoy, *sol* kelimesini <*söl* şeklinde vermiştir (2007: 795).

Sol kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. sol, Bşk. hul, Kzk. kol, Krg. kol, Özb. қол, Tat. kul/biläk, Tkm. gol, Uyg. kol şeklindedir (Ercilasun, 1991: 492-493).

Kol kelimesi ise çağdaş Türk lehçelerinde Az. gol, Bşk. kul/biläk, Kzk. sol, Kgz. sol, Özb. қәп/sol, Tat. sul yak, Tkm. çep/söl, Uyg. sol şeklindedir (Ercilasun, 1991: 786-787).

sövek/ şönük/ sügük/ sümük/ süñük/ süvek/ süwük (Tü.): kemik (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ, BM)

Kelime Eski Kıpçakçada “kemik” anlamında kullanılmış, *süñek, sümük* gibi birçok farklı şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 245-246-247).

Clauson, *süñök/süñük* sözcüğünün geniş bir formatta varlığını sürdürdüğünü, orijinal telaffuz etmenin zor olduğunu ifade etmektedir (1972: 838).

Türkmen, çalışmasında *süñük* kelimesinin çıkış anlamı “uzayan, sünen nesne” olduğunu belirtmiştir (2006: 101).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. sümük, Bşk. höyäk, Kzk. süyek, Krg. sōk, Özb. süyäk, Tat. söyäk, Tkm. süñk, Uyg. üstiñan/süñäk/süyäk şeklindedir (Ercilasun, 1991: 464-465).

suçuh (Tü.): iç organlar, bağırsaklar (CC)

Eski Kıpçakçada “bağırsak” anlamına gelen kelimenin sadece *Codex Cumanicus* eserinde karşımıza çıktığını görmekteyiz (Toparlı, 2003: 242).

Eren, *sucuk* maddesi içinde açıkladığı kelimeyi “*şışirilip kurutulmuş bağırsak içine baharlı et kıyması doldurularak yapılan bir çeşit yiyecek*” 1. “kalın bağırsak”; 2. “at sucuğu” benzeşme sonunda oluşmuştur şeklinde açıklar. Krg. çuçok, Kzk. sücük “küçük sucuk” şeklinde, Kum. sucux “bağırsak” olarak geçer. Eren, Kluzynski’ye göre Yak. “bağırsak, ince bağırsaklar, karın, göbek” olarak kullanılan ohoğos, oçoğos biçimleri *sucuk-aç olarak değerlendirildiğini belirtir (1999: 376).

Gülensoy, kelimenin “*tatlılaştırmak*” anlamına geldiğini <*süçü(-i)-k* şeklinde oluştuğunu belirtir (2007: 812).

şoluğ barmağ (Tü.): serçe parmak (KK)

Eski Kıpçakçada “*serçe parmak*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 254) kelime sadece KK’da karşımıza çıkmaktadır.

barmağ: anlamı ve kökeni için bk. *barmağ*

tağlav (Tü.): boğazın tavanı (KK)

Eski Kıpçakçada “*boğazın tavanı*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 258) kelime sadece KK’da karşımıza çıkmaktadır.

talak/  alak (T .): dalak (TZ, DM, KK, TA, KI)

Eren, kelimenin Türkçe *tal* “*dalak*” köküne *-(a)k* küçültme ekinin getirilmesiyle yapıldığını, *tal* kelimesinin bazı modern lehçelerde saklandığını ve bu kökün Uygurcadan itibaren kullanıldığını belirtmektedir. K  garlı Mahmud, Kıpçakların *dala a solak* (veya *sulak*) adını verdiklerini belirtmiştir. Eren bu adın bugün yalnız  uva ada *sula* olarak kaldığını belirtir (1999: 103).

Eren, kelimenin kökeni hakkında yapılan yorumları şöyle açıklamıştır: “*Gombocz, Türkçe dalak ile Mo olca delig n biçimini birle tirdi i gibi  uva a sula’yı da dalak ile birle tirmi tir. Eren, dalak ile Mo olca delig n ve  uva a sula’nın birle tirilemeyece ini dile getirmiştir. Ancak Rasanen ve Tekin solak ile talak’ı birle tirmi lerdir. Clauson da solak biçiminin sol’dan geldiğini belirtmiş o da solak ile talak’ı birle tirmi tir (1999: 103).*”

Talak kelimesi diğer Türk lehçelerinde Az. dalag, B k. talak, Kzk. talak/kök bavır,  zb. t l k, Tat. talak, Tkm. d lak, Uyg. tal/kara cig r, Nog. talak, Kklp. talak, TatK. talak, Çuv. talak  eklinindedir. Krg. kök b r kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 144-145);(Eren, 1999: 103).

ta ak/  a ak/ te ak (T .): ta ak, testis, er bezi, haya (CC, TZ, DM, KK, TA, KI)

Kelime Orta Türkçe döneminde ve Eski Kıpçak Türkçesinde *ta ak*  eklinde yaşamaktadır. Eren, kelimeyi *ta *+ isim köküne *-ak* ekinin gelmesiyle olduğunu belirtir (Eren, 1999: 396).

Gülensoy, Eren’in yapmış olduğu tahlile katılmayarak *ta * kelimesinin “*ta , kaya*” ile ilgisinin olmadığını, Eren’in etimoloji denemesine göre anlamı “*küçük ta *” demektir ki *ta ak*, öteki organlara göre dışarıda olduğu için bu anlamın uygun d  medi ini ifade eder (2007: 866).

Kelime, bazı Türk lehçelerinde TatK. ta ak, Krg. ta ak, Sag. tazak, Yak. tasax/tahax şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Eren, 1999: 396).

t be/tepe/ t pe/ t pe (T .): tepe, ba ın üst kısmı, ba ın tepesi (CC, TZ, TA, KI, BM)

Kelime Eski Kıpçakçada “*tepe*” anlamında kullanılmış *depe, tebe, tepe, t pe* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 59-267-270-282-287).

Eren, kelimenin kökeninin bilinmediğini ifade ederek, *tepe* kelimesinin Eski Türkçe döneminden itibaren *töpü* şeklinde yaşadığını, Orta Türkçe döneminde *töpö* şeklinde geçtiğini, Eski Kıpçak Türkçesinde ise *tepe* ve *töpe* biçiminde her iki şekilde yaşadığını belirtir (1999: 402).

Clauson, *töpü* kelimesinin “üst” anlamına geldiğini belirterek, kelimenin kökeni hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır (1972: 436).

Gülensoy, *tepe* kelimesinin Eski Türkçe döneminde *töbü*; Uygur Türkçesinde *töpü/töpi*; Orta Türkçede *töpü*, Eski Kıpçakçada *tepe/töpe*; Çağatay Türkçesinde *tebe* şeklinde olduğunu belirterek kelimeyi < **tö-p+e* şeklinde tahlil etmiştir (2007: 880).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. täpä, Bşk. tübä/kalkıvlık, Kzk. töbe/dön, Krg. döbö, Özb. tepä, Tat. tübä/kalkulık, Tkm. depe, Uyg. töpä/dön/edir şeklindedir (Ercilasun, 1991: 874-875).

ten/ tin (Far.): ten, deri, vücut, beden (CC, TZ, DM, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*ten, et, beden, vücut*” anlamında olan kelime (Toparlı, 2003: 269), taradığımız eserlerde *ten, tin* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır.

Clauson, kelimenin “*vücut, beden*” anlamına geldiğini, alışılmışın dışında erken bir zamanda Farsçadan ödünç alındığını belirtmektedir (1972: 510).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. tän, Bşk. tän/gävdä, Kzk. tän, Krg. dene/ten/beden, Özb. tänä/bädän, Tat. tän/gävdä, Tkm. ten, Uyg. tän/bädän şeklindedir (Ercilasun, 1991: 872-873).

ter/ tēr (Tü.): ter, deriden çıkan ter (CC, TZ, TA, KK, Kİ)

Eren, kelimenin eski çağlardan beri kullanıldığını, Uygurcaya *ter* olarak geçtiğini, Orta Türkçede *tēr*, Eski Kıpçak Türkçesinde ise *ter* olarak kullanıldığını belirtir. Kelimenin eski ve yeni diyalektlerde “*ücret*” olarak ta kullanıldığını ve *ter* ve *ücret* anlamları arasındaki ilişkinin açık ve doğal olduğunu ifade eder (1999: 403).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Az. tär, Bşk. tir, Kzk. ter, Krg. ter, Özb. ter, Tat. tir, Tkm. der, Uyg. tär, Nog. ter, Kklp. ter, Tuv. der, Çuv. tar şeklindedir (Ercilasun, 1991: 874-875; Eren, 1999: 403).

tirse (Tü.): dirsek (TZ, DM, KK, TA)

Clauson, Eski Türkçede *tirsgek* biçiminde görülen kelimenin belirgin bir etimolojisinin olmadığını, tüm dil gruplarında genellikle “*dirsek*” anlamında kullanıldığını ve *diz* köküne dayandığını belirtir (1972: 553).

Tirsek kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. dirsäk, Bşk. tirhäk, Özb. tirsäk, Tat. tirsäk, Tkm. tirsek şeklindedir. Dirsek kelimesi diğer çağdaş lehçelerde Kzk. şıntak, Krg. çıkanak, Uyg. cäynäk kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 176-177).

topuk/ topuk (Tü.): topuk (TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eren, kelime hakkında Eski çağlardan başlayarak (*tobık*) kullanıldığını, Orta Türkçeye *tobık* “*top, çevgenle vurulan top*” olarak geçtiğini belirtir. Kelimenin Eski Kıpçakçada da *tobuk* biçiminde kullanıldığını ifade eder ve kelimenin tahlilini şöyle yapar: <top + -(u)k küçültme eki. Ayrıca kelimenin Türkçeden Arapçaya *dabbuq* “*top, çevgen oyununda sopa ile vurulan top*” olarak geçtiğini belirtir (1999: 412).

Topuk kelimesi diğer Türk lehçelerinde Az. topug, Bşk. tubık/üksä, Kzk. tobık, Özb. topık/tavän, Tat. tubık/ükçä, Tkm. topuk/ökce, Uyg. topuk/tabam, Blk. tobuk, TatK. tubık, Kklp. tobık, Tuv. dovuk, Yak. tobuk şeklindedir. Topuk kelimesi Krg. soğonçok kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 898-899; Eren, 1999: 412).

töbe (Tü.): beyin (KK)

Eski Kıpçakçada “*beyin*” anlamında olan kelime (Toparlı, 2003: 281) sadece KK’da karşımıza çıkmaktadır.

tulun/ tuluñ (Tü.): şakak, göz ile kulak arası (TZ, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada kelimenin (Toparlı, 2003: 283) *tulun* (I): şakak, *tuluñ* (II): kaşla kulak arasında giyilen şey, anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

Eren, kelimenin Eski Türkçeden itibaren var olduğunu, Orta Türkçe döneminde *tuluñ* “şakak” şeklinde kullanıldığını, Eski Kıpçak Türkçesinde ise *tuluñ* “şakak”, *tulum* ise “saç örgüsü” anlamında kullanıldığını belirtir. Ayrıca kelimenin kökeninin bilinmediğini de söyler (1999: 123).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Tkm. duluk, Nog. tulım, Kzk. tulum, Krg. tulum, Alt. tulun, Şor. tulun, Sag. tulun şeklindedir (Eren, 1999: 123).

tüg/ yüg/ yün/ yünğ/ yükü (Tü.): tüy, kıl, yün (TZ, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada kelime *tüg*: “*tüy, kıl*”, *yüg/yün/yünğ*: “*yün, tüy, kıl*”, *yükü*: “*tüy*” anlamında ve şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 286-331-332).

Clauson, tüy kelimesinin *saç, kıl* ve *yüg* anlamında, fakat arasına *kuş tüyü* anlamına da geldiğini ifade eder. Kelime çağdaş Türk dillerinde *tüg/tük* şeklinde yalnızca Türkmen Türkçesinde *tüy* şeklinde yaşadığını belirtir (1972: 433).

Ekmen’in aktardığı bilgiye göre Räsänen kelimeyi “*tüü* (< **tü-k, *tü-g*)” şeklinde tahlil etmiştir (Ekmen, 2018: 195).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. pärğu/tiftik/zarif *tük*, Krg. *tük*, Özb. pät/*tük*, Tkm. *tüy/per*, Uyg. *tük/tivin* şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde tüy kelimesi Bşk. *mamık/dibit*, Kzk. *tübit/mamık*, Tat. *mamık/dibit* kelimeleriyle karşılanmıştır (Ercilasun, 1991: 910-911).

uca/ uça/ yüçe (Tü.): kış, arka, sırt, uca kemiği, kuyruk sokumu kemiği (CC, TZ, TA, Kİ)

Uca kelimesi *kış, arka, sırt, uca kemiği* gibi anlama gelmektedir. Kelimenin *yüçe* şeklini yalnız TA’da görmekteyiz. Clauson, uça kelimesinin insan ve hayvanlar için kullanılan anatomik bir terim olduğunu belirterek “*bel, kalça sağrı*” anlamlarında kullanıldığını ifade eder. Kelimenin Türkçenin tarihî dönemlerinde Hak. *uça*., Çağ. *uça*, Har. *uça*, Kum. *uça*, Kıp. *u:ca*., Osm. *uca* şeklinde kullanıldığını belirtir (1972: 20).

Ekmen’in aktardığı bilgiye göre Räsänen, uca kelimesinin *sırt* ve *sağrı* anlamlarında kullanıldığını ifade eder (2018: 171).

ulu azu (Tü.): büyük dişler (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*büyük dişler*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 292) kelime yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

Clauson, uluğ kelimesinin fiziksel ve mecazi olarak *büyük, harika* anlamına geldiğini belirtir (1972: 136). Gülensoy, ulu kelimesini <**ül +lug* biçiminde tahlil etmiştir (2007: 965).

Ulu kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. ulu, Bşk. olo/böyök, Kzk. ulı, Krg. ulū/biyik, Özb. uluğ/büyük, Tat. olı/biyik, Tkm. ulı, Uyg. uluğ/uluğvar şeklindedir (Ercilasun, 1991: 914-915).

azu: anlamı ve kökeni için bk. *azı*

ulu barmağ (Tü.): baş parmak (TA)

Eski Kıpçakçada “*baş parmak*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 292) kelimeye yalnızca TA’da rastlamaktayız.

Clasuon, uluğ kelimesinin fiziksel ve mecazi olarak *büyük*, *harika* anlamına geldiğini belirtir (1972: 136). Gülensoy, ulu kelimesini < **ül* + *lug* biçiminde tahlil etmiştir (2007: 965).

Ulu kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. ulu, Bşk. olo/böyök, Kzk. ulı, Krg. -ulū/biyik, Özb. uluğ/büyük, Tat. olı/biyik, Tkm. ulı, Uyg. uluğ/uluğvar şeklindedir (Ercilasun, 1991: 914-915).

barmağ: anlamı ve kökeni için bk. *barmağ*

ulu tiş (Tü.): azı dişi (DM)

Eski Kıpçakçada “*azı dişi*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 292) kelimeye yalnızca DM’de rastlamaktayız.

Clasuon, uluğ kelimesinin fiziksel ve mecazi olarak *büyük*, *harika* anlamına geldiğini belirtir (1972: 136). Gülensoy, ulu kelimesini < **ül* + *lug* biçiminde tahlil etmiştir (2007: 965).

Ulu kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. ulu, Bşk. olo/böyök, Kzk. ulı, Krg. ulū/biyik, Özb. uluğ/büyük, Tat. olı/biyik, Tkm. ulı, Uyg. uluğ/uluğvar şeklindedir (Ercilasun, 1991: 914-915).

tiş: anlamı ve kökeni için bk. *tiş*

unaş (Tü.): boğaz (TZ)

Eski Kıpçakçada “*boğaz*” anlamında olan kelime *unaş*, *uñaç* gibi biçimlerde olduğunu (Toparlı, 2003: 293) kelimeye yalnızca TZ’de rastlamaktayız.

yağrın/yağrın (Tü.): kürek kemiği (TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada *yağrın*: “*sırt, sırtın yukarı kısmı; kürek kemiği; omuz başı*” (Toparlı, 2003: 306) anlamlarında geçmektedir.

Eren, kelimenin Orta Türkçeye *yağrın* biçiminde orijinal olarak geçtiğini, yine Orta Türkçede geçen *yarın* “*kürek kemiği*” şeklinin düşündürücü olduğunu ifade eder (1999: 439).

Yağrın sözcüğü diğer Türk lehçelerinde Tkm. *yağırnı* “sırt”, TatK. *yaurın*, Kzk. *jaurın*, Krg. *cōrın* “*kürek kemiği*”, Özb. *yağrın*, Alt. *yarın* “*kürek kemiği, omuz*”, Şor. *carın* “*kürek kemiği*”, Tuv. *çarın*, Yak. *sarın* “*omuz*” gibi farklı şekil ve anlamlara geldiğini görmekteyiz (Eren, 1999: 439).

yaah/ yaak/ yanak/ yanaq/ yañak/ yañak (Tü.): *yanak, çene, çene kemiği* (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Kelime Eski Kıpçak Türkçesinde *yaah, yaak, yanak, yañak, yangak* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 305-309). Taradığımız eserlerde kelime *yanak* anlamında kullanılmış sadece CC’de ve Kİ’de *yanak* sözcüğünün “*çene, çene kemiği*” anlamında da kullanıldığını görmekteyiz.

Gülensoy, kelimeyi *yān+[/ng] +(ğ) ak* (isim kökü+isimden isim yapım eki) olarak tahlil etmiş, *yan* köküne küçültme ya da pekiştirme anlamı veren *ekin* gelmesiyle oluştuğunu belirtir (2007: 1053).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. *yanag*, Bşk. *yañak*, Kzk. *jak*, Krg. *cāk*, Özb. *yāñak*, Tat. *yañak*, Tkm. *yañak*, Uyg. *yañak/māñiz* şeklindedir (Ercilasun, 1991: 962-963).

yaş (Tü.): *gözyaşı* (CC, TZ, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada kelimenin *yaş(I)*: *ömür, yaş; yaş(II)*: *yaş, kuru olmayan, ıslak; yaş (III)*: *taze; yaş (IV)*: *üzüntü, yas; yaş (V)*: *gözyaşı* gibi beş farklı anlamda kullanıldığı aşikârdır. (Toparlı, 2003: 314).

Clasun, *yaş* kelimesinin “*taze, nemli, ıslak*” anlamlarına geldiğini ve zamanla anlam genişlemesiyle “*yeşil sebze(taze), gözyaşı, yeni yaş (ömrün bir yılı)*” gibi anlamlar kazandığını belirtir (1972: 977).

Gözyaşı anlamında olan kelime çağdaş Türk lehçelerinde Az. yaş, Bşk. yâş, Kzk. jas, Krg. caş, Özb. yâş, Tat. yâş, Tkm. yâş/gözyâş, Uyg. yaş şeklindedir (Ercilasun, 1991: 972-973).

yürek (Tü.): yürek, kalp (CC, TZ, DM, TA, Kİ)

Eren, yürek kelimesinin Eski Türkçe döneminden beri var olduğunu, Orta Türkçe ve Eski Kıpçak Türkçesinde de yürek biçiminde yaşadığını ifade eder (1999: 462). Clauson, *yürek* kelimesinin fiziksel olarak “*kalp*” anlamına geldiğini belirtmiştir (1972: 965).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Az. üräk, Bşk. yöräk, Kzk. jürek, Krg. cürök, Özb. yüräk, Tat. yöräk, Tkm. yürek, Uyg. yüräk/jüräk, Kklp. jürek, Alt. yürök, Şor. çürek, Yak. süräx, şeklindedir. Çuv. çere kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991:1000-1001; Eren, 1999: 462).

yüz (Tü.): yüz, çehre surat, sima (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada *yüz* şekilde olan kelime “yüz(sayı); yüz, sima, çehre; yüz, satıh, taraf; sarı bakır” gibi farklı anlamlarında kullanılmıştır (Toparlı, 2003: 333). *Yüz* kelimesinin de *ağız*, *diz*, *boğaz*, *göz*, *omuz* vb. organların yapılışına benzediğini -z ekiyle meydana geldiğini söyleyebiliriz.

Yüz kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. yüz, Bşk. bit/yöz/sıray, Kzk. jüz/bet, Krg. cüz/bet, Özb. yüz/bet/çehrä, Tat. bit/yöz/çıray, Tkm. yüz, Uyg. yüz/çiray şeklindedir (Ercilasun, 1991: 1002-1003).

3.2. Hastalıkla İlgili Terimler

3.2.1. Bedensel Hastalıklarla İlgili İsimler

agsah/ aksak/ akşak (Tü.): aksak, topal (CC, TZ, KK, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada “*aksak*, *topal*” anlamında kullanılmış *akşah*, *akşak* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 6).

Clauson, kelimenin *aḥsa-* kökünden geldiğini ve genellikle *aksak* ve *askak* biçiminde kullanıldığını belirtir (1972: 95). Kelime Hak. aḥsak/aḥsa:k/boḥsuk, Çağ.

aksağ, aksak, Har. aksak, Kıp. akşak, Osm. aksak biçimlerinde kullanılmıştır (Clauson, 1972: 95).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. ahsag, Bşk. akhak, Kzk. aksak, Krg. aksak, Özb. aqsak/çolak, Tat. aksak, Tkm. ağısak, Uyg. aksak/toku biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun, 1991: 10-11).

agrih/ agirih/ agrık/ avruk/ avruv (Tü.): hastalık, ağrı (CC, TZ)

Clauson, kelimenin “*ağrımak, sızlamak*” anlamındaki *agri:-/ agru:-* fiilinden türediğini ifade etmiştir (1972: 90).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. ağrı, Bşk. avırtıv, Kzk. avıruv, Krg. öru, Özb. ağırik, Tat. avırtu, Tkm. ağırı, Uyg. ağırik şekillerde görülmektedir (Ercilasun, 1991: 8-9).

ala/ alaca (Tü.): ala, alaca, ala renkli (CC, TZ, DM, KK, TA, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada “*benekli, alaca, ala renkli*” anlamında kullanılmış *ala, alaça* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır. Kİ’de kelime “benekli, alaca” anlamı dışında “alaca at, ala renkli at” anlamında da kullanılmıştır (Toparlı, 2003: 6).

Clauson, ala kelimesinin “*benekli, karışık renkli, lekeli, nokta nokta*” gibi anlamları olduğunu belirtir. Ayrıca kelimenin “cüzzamlı” anlamına da geldiğini ifade eder (1972: 126).

Gülensoy, *alaca* kelimesini “çok renkli, karışık renkli” tanımlayarak <*āla+ca* şeklinde tahlil etmiştir (2007: 62).

Alaca kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. ala-bäzäk/ala-bula, Bşk. ala, Kzk. ala, Krg. ala-bula, Özb. älä-bulä, Tat. ala-kola, Tkm. āla, Uyg. ala/ala-bula şeklindedir (Ercilasun, 1991: 12-13).

arkatak (Tü.): küçük kafası ileriye doğru çıkık olan (Kİ)

Eski Kıpçak Türkçesinde “*küçük kafası ileriye doğru çıkık olan*” anlamına gelen (Toparlı, 2003: 11) kelimeye sadece Kİ’de rastlamaktayız.

balgam (Ar.): balgam (CC)

Arapça bir kelime olan balgam kelimesi, Eski Kıpçakçada “*balgam*” anlamına gelmekte (Toparlı, 2003: 23) sadece CC’de karşımıza çıkmaktadır.

baş (Tü.): yara, çıban (TA, Kİ, BM)

Eski Kıpçakçada *baş* kelimesi altı farklı anlamda kullanılmıştır (bk. Toparlı, 2003: 24).

Eren, *baş* sözcüğünün Eski Türkçeden beri varlığını sürdürdüğünü, Orta Türkçe dönemine de *bāş* biçiminde uzun ünlülü geçtiğini, Eski Kıpçak Türkçesinde ise *baş* olarak kullanıldığını ifade eder. Eren, daha sonra *baş* sözcüğü yerine *yara* kelimesinin geçtiğini, ayrıca eski ve yeni diyalektlerde *bāş* yanında çıban biçiminin de kullanıldığını ifade eder (1999: 42-43).

Clauson, kelimenin **ba*: isim köküne dayanabileceğini düşünmektedir (1972: 376). Türkmen, köken olarak “yara” anlamında olan bu kelimenin ve “kafa” anlamında olan *baş*’la aynı olduğunu kanaatindedir (2006:141).

Baş kelimesi günümüzde Türkmen Türkçesi’nde *bāş* “yara, çıban” şeklinde, Yakutçada ise *bās* şeklinde yaşamaktadır (Eren, 1999: 42).

bēçel/ biçel (Tü.): kalçası kırık, topal, sakat, kötürüm adam (CC, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*kalçası kırık, kötürüm*” anlamında gelen kelime *beçel, biçül* şeklindedir (Toparlı, 2003: 26-30). Kelimeye sadece CC’de ve Kİ’de rastlamaktayız.

bertük (Tü.): yerinden oynayan uzuv (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*yerinden oynayan organ*” anlamında olan kelime (Toparlı, 2003: 28) sadece Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

Gülensoy, *bertik* şeklinde incelediği kelimeyi “1. yara, bere; 2. incinmiş burkulmuş eklem” anlamında açıklayarak <*bert-(i)k* şeklinde tahlil etmiştir (2007: 133).

bez/ bēz (Tü.): bez, vücutta gудde (TZ, Kİ)

Bez kelimesi Eski Kıpçakçada *bez, kumaş parçası* ve *vücutta çıkan beze* (Toparlı, 2003: 29) gibi iki farklı anlama geldiğini görmekteyiz.

Gülensoy’un aktardığı bilgiye göre Tietze bez kelimesini *Ar. bayza “gudde; yumurta”* şeklinde açıklamasının yanlış olduğunu çünkü fonetik olarak da Arapçadan farklı olduğunu belirtir (2007: 137)

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. bāz, Bşk. biz, Kzk. bez, Krg. bez, Özb. bez, Tat. biz, Tkm. māz, Uyg. bāz şekillerinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 64-65).

bēzgek (Tü.): sıtma, sıtma nöbeti (CC)

Eski Kıpçakçada “*sert ateş, sert humma*” anlamına gelen (Toparlı, 2003: 29) kelimeye CC’de rastlamaktayız.

Clauson, *bezgek* kelimesinin *bez-* eyleminden ortaya çıktığını ifade eder (1972: 391). Kelime, Hak. *bezge:k*, Har. *bezgek*, Kum. *bezgek* Kıp. *bēzgek* biçimlerinde kullanılmıştır (Clauson, 1972: 391).

Eren, Türk lehçelerinde sıtmaya daha çok *bezgek* adının verildiğini, bu adın da Türkçe *bez-* “*titremek*” kökünden geldiğini belirtmektedir (1999: 367).

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde de “sıtma” anlamında kullanılmaktadır. Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Bşk. *tapma/bizgāk*, Kzk. *bezgek*, Krg. *bezgek/kaltıratma*, Tat. *bizgāk*, Uyg. *bāzgāk* biçimindedir. Diğer çağdaş lehçelerde *bezgek* kelimesi Az. *gızdırma*, Özb. *isitmä*, Tkm. *ısıtma/gızzırma* kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 776-777).

bitük (Tü.): kısık gözlü (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*kısık gözlü*” anlamına gelen (Toparlı, 2003: 33) kelimeye sadece Kİ’de rastlamaktayız.

bükri/ bükürü (Tü.): kambur (TZ, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*kambur*” anlamında olan kelime *bügri, bükri, bükürü* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 39-40).

Clauson, *bükürü* kelimesinin muhtemelen **bükür-* fiilinden türediğini, genellikle insanlar için geçerli olan *bükri-* “*eğilmiş, kambur ve benzeri*” gibi anlamlara geldiğini belirtir (1972: 328).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Bşk. bökrö/kömörö, Kzk. bükir, Krg. bükür, Özb. bükür/bükri, Tat. bökri, Tkm. küyki/bükür şeklindedir. Az. gozbel, Uyg. dok/örkâç kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 430-431).

çal (Tü.): ala renk, çil (TA)

Eski Kıpçak Türkçesinde “*ala renk, çil*” anlamına gelen (Toparlı, 2003: 45) çal kelimesine sadece TA’da rastlamaktayız.

Gülensoy, *çil* kelimesini “*bere, deride oluşan leke; benek*” anlamına geldiğini belirterek <ET. *çil* biçiminde açıklamıştır (2007: 242).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde yalnız Az. çil şeklinde kullanılmaktadır. Diğer Türk lehçelerinde çal kelimesi Bşk. hipkil, Kzk. sekpil/sepkil, Krg. sepkil, Özb. sepkil, Tat. sipkil, Tkm. sepğil/benek, Uyg. säpkä kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 132-133).

çalış (Tü.): şaşı (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada *çalış(I)*: 1. “*cenk, muhabere, dövüş*; 2. *ok atışma*”, anlamında ve *çalış(II)*: “*şaşı*” anlamında kullanılmaktadır (Toparlı, 2003: 46).

çeper (Tü.): gözü iyi görmeyen (Kİ)

Eski Kıpçakçada *çeper* kelimesi *gözü iyi görmeyen* ve *beyaz benekli* gibi iki farklı anlama geldiğini görmekteyiz (bk. Toparlı, 2003: 48).

Gülensoy, *çeper* kelimesini “*duvar, çit*” şeklinde tanımlayarak <OT. *çew- />çeb->çep- /+ir-* şeklinde açıklamıştır (2007: 50).

Eren’in aktardığı bilgiye göre *çeper* kelimesi Türk dilinden Fars diline *çapar* “*a palisade*” şeklinde, Özbek dilinden de Tacik diline *çäpäri* şeklinde geçmiştir (1999: 85).

çıban/ çiban/ şiban (Tü.): çiban (TZ, TA, Kİ, BM)

Eski Kıpçakçada “*çıban, yara*” anlamında olan kelime *çaban, çiban, şiban* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 45-49-51-253).

Kelimenin kökeni üzerinde çok fazla bir görüş olmadığını söyleyebiliriz. Clauson, çıban kelimesini Eski Türkçede *çıbıka:n* biçiminde “iltihaplı bir çıban veya ülser” şeklinde açıklamıştır (1972: 396).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. çıban, Bşk. şiş/küpirtki/sikan, Kzk. şiykan, Krg. çıykan, Özb. çipқан, Tat. sızlavık/çuan/şişik, Tkm. çıban, Uyg. çipkan şeklindedir (Ercilasun, 1991: 128-129).

çor (Tü.): hastalık (Kİ)

Hastalık anlamına gelen *çor* kelimesine (bk. Toparlı, 2003: 53) sadece Kİ’de rastlamaktayız.

Eren’in aktardığı bilgiye göre Dankoff, *çor* kelimesini <Erm. *č’or* “nezle soğuk algınlığı; hayvan ve bitki hastalığı” şeklinde açıklamıştır (1999: 98). Gülensoy, Dankoff’un açıklamasının doğru olmadığını sebebinin ise Türklerin Ermeni toplumuyla etkileşim içinde bulunmadan önce daha eski zamanda da bu sözcüğün var olduğunu ifade eder (2007: 250-251).

çorlu (Tü.): hasta (Kİ)

Kİ’de rastladığımız kelime “*hasta, çaresiz*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 53). *Çor* “hasta” isim köküne +*lu* isimden isim yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

çorlu: anlamı ve kökeni için bk. *çor*

demregü/ temeri (Tü.): temriye, irin, iltihap, uçağa benzer bir nevi cilt hastalığı (CC, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*temriye, uçağa benzer bir nevi cilt hastalığı*” anlamına gelen kelime (Toparlı, 2003: 58) CC’de ve Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

Clauson, *temregü* kelimesinin **temre-* kökünden geldiğini belirtir (1972: 509). Eren, kelimenin Orta Türkçe döneminde *temregü* şeklinde yaşadığını, Eski Kıpçak Türkçesinde ise *demregü* kelimenin başındaki *t-* sesinin *d-* sesine dönüşmüş biçimde yani ötümlü bir şekilde kullanıldığını belirtir. Ayrıca kelimenin kökünün demirden geldiğinin anlaşıldığını bu temriye adının da deride paslı demire benzer lekelerin oluşması dolayısıyla verildiğini ifade eder (1999: 402).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde şu şekilde görülmektedir: Az. dəmröv, Tkm. demrev, TatK. timreü, Kklp. temireü, Kzk. temiretke, Nog. temirev, Krg. temiretki/temirötkü, Özb. temiratki, Alt. temirü, Şor. terbe, Çuv. timre (Eren, 1999: 402).

ditretmak (Tü.): titremek, sıtma, sıtma nöbeti (BM)

Eski Kıpçakçada “*sıtma, sıtma nöbeti*” anlamına gelen (Toparlı, 2003: 63) kelimeye sadece BM’de rastlamaktayız.

Eren, Türk lehçelerinde sıtmaya daha çok *bezgek* adının verildiğini, bu adın da Türkçe *bez-* “*titremek*” kökünden geldiğini belirtmektedir (1999: 367). Kelimeyi *ditr-e-t-mek* biçiminde tahlil edebiliriz.

don (Tü.): kadınların ay başısı (TZ)

Eski Kıpçakçada “*kadınların aybaşısı*” anlamına gelen (Toparlı, 2003: 64) kelimeye sadece TZ’de rastlamaktayız.

eger (Tü.): dil altında çıkan sivilce (TZ)

Eski Kıpçakçada “*dil altında çıkan sivilce*” anlamına gelen (Toparlı, 2003: 70) kelimeye sadece TZ’de rastlamaktayız.

eşken/ kurdeşini (Tü.): bir çeşit hastalık, kurdeşeni (TZ)

Eski Kıpçakçada “*kurdeşen de denilen bir tür hastalık*” anlamına gelen *eşken* ve *kurdeşeni* şeklinde sadece TZ’de karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 76-163).

Gülensoy, kurdeşen kelimesini “ciltte çeşitli sebeplerle oluşan kaşıntılı döküntüler” şeklinde açıklayarak <OT. kur+deş-en şeklinde tahlil etmiştir (2007: 572).

hasta/ haşta (Far.): hasta (TZ, DM)

Eski Kıpçakçada “*hasta*” anlamında kullanılan kelime (bk. Toparlı, 2003: 93) Farsçadan dilimize geçmiş bir kelimedir. Taradığımız eserlerden sadece TZ’de ve DM’de karşımıza çıkmıştır.

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. hästä, Bşk. hästä/avırır/sırhav, Özb. käsäl/hastä, Tat. hästä/avırır/sırhav, Tkm. hassa/sırkav, Uyg. hasta/kesäl şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde hasta kelimesi Kzk. avruv/navkas/dert, Krg. örü/kesel kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 316-317).

ısıtma (Tü.): sıtma (TA)

Eski Kıpçakçada “*sıtma*” anlamına gelen kelime *ısıtma* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 102).

Eren, ısıtma sözcüğünün *ısıt-* fiiline *-ma* ekinin gelmesiyle oluştuğunu ifade eder. *Ona* göre Türk diyalektlerinde sıtmaya genellikle *bezgek* adının verildiğini, bu adın da Türkçe *bez-* “*titremek*” kökünden geldiğini belirtmektedir (1999: 367).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. gızdırma, Bşk. tapma/bizgäk, Kzk. bezgek, Krg. bezgek/kaltıratma, Özb. isitmä, Tat. bizgäk, Tkm. ısıtma/gızzırma, Uyg. bāzgāk şeklindedir (Ercilasun, 1991: 776-777). Kelimeye baktığımızda yalnızca Özbek ve Türkmen lehçelerinde (Özb. *isitmä* ve Tkm. *ısıtma*) “*sıtma*” şeklinde kullanıldığını diğer lehçelerde ise sıtma anlamı taşıyan *bezgek* biçiminin kullanıldığını görmekteyiz.

ik/yig (Tü.): dert, illet, hastalık (TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*hastalık*” anlamına gelen kelime *ik* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 107).

Clauson, kelimenin Uygur metinlerinde *ig* kelimesinin yanına bir başka kelime getirerek ikileme kurduğunu, Hak. i:k, Çağ. ig, Har. ik, Kıp. ig, yig şeklinde olduğunu belirtir (1972: 98-99).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. iy, Bşk. orsök, Kzk. urşık, Krg. iyik, Özb. urçuk, Tat. orçık, Tkm. ik, Uyg. urçuk/dük şeklinde yaşamaktadır (Ercilasun, 1991: 370-371).

irin (Tü.): irin, cerahat (TZ, KK, Kİ)

Clauson, irin kelimesinin *iri-* “*çürümek, bozulmak*” fiil kökünden geldiğini belirtir (1972: 233).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. irin, Bşk. irin/ülik, Kzk. iriñ, Krg. iriñ, Özb. yiring, Tat. irin/ülik, Tkm. iriñ, Uyg. jirin şeklindedir (Ercilasun, 1991: 396-397).

isilik/ issilik (Tü.): sıtma, hastalık (Kİ, BM)

Eski Kıpçakçada *issilik* kelimesi “*sıcaklık, sıtma nöbeti, hiddet*” gibi üç farklı anlama geldiğini görmekteyiz (bk. Toparlı, 2003: 115). Burada bizi ilgilendiren kelime *sıtma nöbeti* anlamında olan kelimedir.

Türkmen, kelimeyi *isi-g-lik* biçiminde tahlil etmiştir. Bununla birlikte kelimenin *issi / ıssı* kökünden *-lik* ekiyle yapıldığının açık olduğunu çıkış anlamının ise “sıcaklık” olan kelimenin zamanla “sıcaklık nedeniyle ortaya çıkan sivilce” manasını kazandığını ifade eder (2006: 210).

iy (?): ağrı, acı (CC)

kalçır/ kılçır/ kincir (Tü.): şaşı, şaşı gözlü (CC, TZ, KK)

Kelime Eski Kıpçakçada “*şaşı, şaşı gözlü*” anlamında kullanılmış *kalçır, kılçır, kınçır* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 124-143-144).

Clauson, *kınır* kelimesinin “*çarlık*” anlamına geldiğini belirtirken kelimenin zamanla anlam genişlemesine uğrayarak farklı anlamlar kazandığını ifade eder (1972: 639).

kasatlık/ kastalık (Tü.): sedef (TZ, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*sedef*” anlamına gelen kelime *kastalık* ve *kasatlık* şeklinde (Toparlı, 2003: 130) TZ’de ve Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

kaşka (Tü.): kel, dazlak (CC)

CC’de rastladığımız kelime Eski Kıpçakçada “*kabak kafalı*” anlamında ve *kaşka* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 130).

Kaşka kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde yalnızca Kazak Türkçesinde karşımıza çıkmaktadır: Kzk. taz/kaska. Diğer çağdaş Türk lehçelerinde *kaşka* kelimesi Az. keçal, Bşk. taz/piläs/yaltas, Krg. taz/kal, Özb. käl, Tat. taz/piläs/takır baş, Tkm. kel, Uyg. taz kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 464-465).

kařuręan (Tü.): sivilce, uyuz (BM)

Sadece BM’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*sivilce, uyuz*” anlamına gelerek *kařuręan* ve *řoturęan* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 132-155).

kayışka/ kurunua (Tü.): cüce (TZ)

Sadece TZ’de rastladığımız kelime Eski Kıpçakçada “*cüce*” anlamında *kayışka, kuruna* şekillerinde kullanılmaktadır (Toparlı, 2003: 133-165).

kebek/ kepek (Tü.): kepek (CC, TZ, DM, Kİ, BM)

Eski Kıpçakçada “*kepek*” anlamına gelen kelime *kebek, kepek* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 135-139). Caferoğlu, kelimeyi “*baş kepeği, kir*” anlamında tanımlamıştır (1968: 102). Clauson da kebek kelimesinin uygun şekilde *kepek* anlamına geldiğini belirtmiştir (1972: 688).

Kelime, ağdaş Türk lehçelerinde Az. köpük, Bşk. krp/rr, Kzk. kebek, Krg. kebek, zb. kepk, Tat. krp/on krpsı, Tkm. kepek, Uyg. kepk şekillerinde görülmektedir (Ercilasun, 1991: 466-467).

kekre (Tü.): kekeme (TZ)

Eski Kıpçakçada *kekre* “*kekeme*” anlamında olan kelimeye yalnızca TZ’de rastlamaktayız (Toparlı, 2003: 136).

Gülensoy, *keke* kelimesinin “*kekeme*” anlamına geldiğini ifade eder. Kelimenin yansımadan türetildiğini belirterek kelimeyi de <*ke+ke* “*yansıma*” şeklinde tahlil etmiştir (2007: 492). *Kekre* sözcüğünün ses yansımalı bir kelime olduğu ve yansımadan ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Kelime, ağdaş Türk lehçelerinde Kzk. kekeş/tutıkpa, Krg. keke, Tkm. keke/sakav, Uyg. duduk/kek şekillerinde görülmektedir. Diğer ağdaş lehçelerde kekre kelimesi Az. pltk, Bşk. totlokma, zb. duduk, Tat. sakav/birtk kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 462-463).

keleben/ kelepen (Tü.): zayıf, güçsüz, hastalıklı, cüzzamlı, miskinlik hastalığına uğrayan kimse (CC, Kİ, BM)

Kelime Eski Kıpçakçada “*miskinlik hastalığına uğrayan kimse, cüzzamlı*” anlamına gelen *keleben, kelepen, keleppen* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 137).

keşel (Tü.): saç dökülmüş (TZ)

Eski Kıpçakçada *keşel* “*saçı dökülmüş*” anlamında olan kelimeye yalnızca TZ’de rastlamaktayız (Toparlı, 2003: 141).

kéziv (Tü.): salgın, salgın hastalık (CC)

CC’de karşımıza çıkan *keziv* kelimesi Eski Kıpçakçada “*salgın*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 142).

kısır (Tü.): kısır, hiç doğurmaz kimse (TZ, Kİ)

Eski Kıpçakçada *kısır* şeklinde olan kelime “*kısır, hiç doğurmaz kimse*” anlamındadır (Toparlı, 2003:145).

Clauson, kısır kelimesinin *kıs-* eyleminden ortaya çıktığını belirtir (1972: 668).

Eren’e göre *kısır* kelimesi Orta Türkçe ye kısır Eski Kıpçakçaya da kısır şeklinde geçmiştir. Clauson’un da ifade ettiği gibi kelimenin *kıs-* fiilinden ortaya çıktığının anlaşıldığını, Moğol bir sözcük olan *keüser* sözcüğünün *kısır* sözcüğüyle alakası olmadığını ifade eder. Ayrıca Eren, Türkçe *kısır*’ın Arapçadan alındığı yönündeki savın büsbütün yanlış olduğunu, çağdaş diyalektlerde *kısır* olarak kullanılan *subay* biçiminin Moğolcadan kalma bir alıntı olduğunu belirtir (1999: 239-240).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. gısır, Bşk. kısır, Kzk. kısır, Krg. kısır, Özb. kısır, Tat. kısır, Tkm. nesilsiz (insan)/gısır (hayvan), Uyg. kısır/tuğmas şekillerindedir (Ercilasun, 1991: 478-479).

kolanşa (Tü.): koltuk altı kokusu (TZ, KK)

Eski Kıpçak Türkçesinde “*koltuk altı kokusu*” anlamına gelen *kolanşa* kelimesine TZ ve KK’da karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 152).

kotur/ koturlu (Tü.): yara kabuğu, kabuk bağlamış, kabuklu yara (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*yara üzerindeki kabuk, uyuz*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 155).

Kelime Hakaniye, Çağatay, Harezmi ve Kıpçak lehçelerinde *kotur* biçiminde kullanılmıştır (Clauson, 1972: 604). *Koturlu* “kabuk bağlamış, kabuklu yara” şekli *kotur* isim köküne +*lu* isimden isim yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

Kotur kelimesi bugün çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmaya devam etmekte, Türkçe de ise *kotur* kelimesinin yerine *uyuz* kelimesi kullanılmaktadır. Günümüzde *uyuz* anlamında olan kelime çağdaş Türk lehçelerinde Az. gicişmä/ğaşınma/gotur, Krg. kıştkı/kotur, Uyg. kotur/kışkıkak şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde *kotur* kelimesi Bşk. korsanğı/kışınma, Kzk. kışma, Özb. kiçimä, Tat. korşanğı/kışınma, Tkm. gıcilevük kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 924-925).

kovağ (Tü.): yara kabuğu, saç kepeği (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*kepek, pul*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 155).

kör (Tü.): gözü görmeyen, kör (CC, TZ, KK)

Eren, *kör* kelimesinin çağdaş diyalektlerde daha çok *sokur* biçiminin kullanıldığını, Türkiye Türkçesinde de *sokur* biçiminde geçtiğini belirtir (1999: 259).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Az. kör, Kzk. kör/sokır, Krg. kör/sokur, Özb. kör, Tkm. kör, Uyg. kör/karğı şeklindedir. *Kör* kelimesi Bşk. hukır/güzhiş, Tat. sukır/küşsüz, Blk. sokur, Kklp. sokır, Çuv. sukkär kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 506-507; Eren, 1999: 259).

köse (Tü.): köse (TZ, DM, KK, TA)

Kelime Eski Kıpçakçada “*çenesinde az sakal bulunan, sakalsız*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 159).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. köse, Bşk. küsä/hakalhız, Kzk. köse, Krg. kösö, Özb. kösä, Tat. küsä/sakalsız, Tkm. köse, Uyg. kosa şeklindedir (Ercilasun, 1991: 508-509).

kösniyüptür/ ükütiptür (Tü.): kısır (TZ)

Eski Kıpçakçada “*kısır*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 159-297) *kösniyüptür, ükütiptür* kelimesine yalnızca TZ’de rastlamaktayız.

közsiz/ közsüz (Tü.): kör, ama (KK, TA, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada *közsiz* “*gözü görmeyen*” anlamında karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 161). Kelime göz isim kökünden +*süz* isimden isim yapım ekiyle yapılmıştır.

közsüz: anlamı ve kökeni için bk. *göz*

kulaksız (Tü.): sağır (CC)

Kulak kelimesi Eski Kıpçakçada *kuḷaḡ, kuḷaḵ* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 162). Burada kelimeye +*sız* ekinin eklemesiyle sözcüğe sağır anlamının yüklendiğini düşünebiliriz. *Kulak* isim köküne +*sız* isimden isim yapım ekiyle yapılmıştır.

kulaksız: anlamı ve kökeni için bk. *kulak*

kuş kuyruḡu/ kuş kıyruḡu (Tü.): çıban, kan çıbanı (Kİ, BM)

Eski Kıpçakçada *kuş kıyruḡu* “*çıban, kan çıbanı*” anlamında olan kelime sadece Kİ’de ve BM’de karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 165).

maymaçık (?): paytak, çarpık bacaklı (CC)

öz yürimek (Tü.): kanlı basur (TA)

Eski Kıpçakçada “*kanlı basur*” anlamında kullanılan *öz yürimek, üz yürimek* şeklinde kullanılan kelime sadece TA’da karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 214-300).

sagsız/ şaḡsız (Tü.): sağlıksız, hasta (CC, KK)

Kelime Eski Kıpçakçada “*hasta*” anlamına gelerek *sagsız* ve *şaḡsız* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 223).

Kelimenin Türkçe *sag* isim kökünden +*sız* isimden isim yapım eki ile türetildiği oldukça açıktır. Clauson, sa:ğ kelimesinin “sağlık, sıhhat” anlamına geldiğini ifade eder (1972: 803).

Sag kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. sağ, Tat. sau, Tkm. sağ/diri şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde Bşk. häv, Kzk. tiri, Krg. tirü, Özb. tirik, Uyg. tirik kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 732-733).

sağır/ sagır/ sanğır/ sanğrav (Tü.): sağır (TZ, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*sağır, işitmeyen*” anlamında olan kelime *sağır, sanğır, sanğrav* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 222-226).

Eren, kelimenin Eski Kıpçakçada *sağır, saır (sanğrav)* olarak kullanıldığını belirterek, eski ve yeni dillerde yalnızca kendi başına kullanılan *sağar* ve *sıgar* kelimesinden ortaya çıktığının anlaşıldığını ifade eder (1999: 348).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. kâr/sağır, Bşk. hañğirau, Kzk. kereñ/saırav, Özb. kâr/gäräng, Tat. sanğirau, Tkm. ker/gereñ, Uyg. sağriğu/pañ/gas şeklindedir. *Sağır* kelimesi Krg. dülöy kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 732-733).

sahav/ sakav (Moğ.): kekeme, peltek konuşan (CC, TZ)

CC’de ve TZ’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*kekeme*” anlamında kullanılmış *sakav, sahav* şeklindedir (Toparlı, 2003: 223-224).

saksızlık (Tü.): hastalık, sağlıksızlık (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*sağlıksızlık, hastalık*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 224).

salyaz (Tü.): salya (TZ)

TZ’de karşımıza çıkan *salyaz* kelimesi Eski Kıpçakçada “*ağızdan akan su, salya*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 225).

Eren, *salya* < *salyar* şeklinde ele aldığı kelimeyi “*ağızdan akan su, tükürük*” olarak tanımlamıştır. Kelimeyi Rumca *salion* “*speichel*” şeklinde açıklamıştır. Kelimenin sonundaki -r’nin düşmesinin düşündürücü olduğunu, Türkçede sinonim ve

kısmen homonim bir sözün varlığı göz önüne alınırsa bir kat daha düşündürücü bir sorun değeri kazanacağını dile getirir (1999: 354). Gülensoy, “ağızdan çıkan tükürük” anlamında tanımladığı kelimeyi <*sal+ya şeklinde tahlil etmiştir. Ayrıca Gülensoy, Eren’in kelimenin Rumca olduğuna inanmadığını belirtir (2007: 727).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. selik, Bşk. şayık/hilägäy/şılağay, Kzk. silekey, Krg. şilekey, Özb. söläk, Tat. silägäy, Tkm. sülekey, Uyg. şölgäy/serik su şeklindedir (Ercilasun, 1991: 740-741).

sancı/şanşu (Tü.): sancı (TZ)

Eski Kıpçakçada “*sancı, ağrı*” anlamında olan kelime *sancı, şanşu* gibi şekillerde TZ’de karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 226-250).

Gülensoy, *sancı* kelimesinin Eski Türkçede *sançığ*; Eski Kıpçakçada *sancı, şanşı*; biçiminde olduğunu belirterek kelimeyi <ET. ve OT. *sanç*- “batırmak, delmek, *saplamak, dürtmek, sokmak” +ı(ğ) şeklinde tahlil etmiştir (2007: 729).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. sancı, Bşk. sänisiv, Kzk. şanşuv, Özb. sänçik, Tat. çänçü, Tkm. sancı, Uyg. sançık şeklindedir. Krg. tüyülüp örü kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 742-743).

sayrı (Tü.): zayıf, hasta (TZ)

Eski Kıpçakçada “*hasta*” anlamına gelen kelime *sayrı, şayru* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 230). Gülensoy, kelimeyi <? *sa-y-rı şeklinde tahlil etmiştir (2007: 745).

Türkmen, kelimenin kökeni hakkında açıklama yaparak, *sayrı* kelimesinin günümüzde çokça kullanmakta olduğumuz *sayıklamak* fiiliyle ortak kökenden ortaya çıktığını düşünmekte ve kelimenin kökünün *say*-<sa-d- olduğunu belirtmektedir (2006: 264).

sınık/sınuk/sındı (Tü.): kırılmış, kırık, kırıldı (CC, TZ, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*kırık, kırılmış*” anlamına gelen kelime *sınık, sınuk* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 235).

Gülensoy, *sın*- kelimesini “*kırılmak*” şeklinde tanımlayarak, =ET. *sın*-; *siyuk* “*kırıntı, enkaz*” <si-k “*filden ad yapan ek*” <*sī-n- şeklinde tahlil etmiştir (2007:

768). Gülensoy'un da belirttiği gibi kelime kanımızca *sın-* fiiline *+(ı)k, +(u)k* fiilden isim yapım ekinin gelmesiyle oluşan bir biçim olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye Türkçesinde *kırık* anlamında olan kelime çağdaş Türk lehçelerinde Az. gırığ, Bşk. hınğan, Kzk. kıyrağan, Krg. sınğan/kıyrağan, Özb. sinik/päçäk, Tat. sınğan, Tkm. dövük/sınık, Uyg. sunuk şeklindedir (Ercilasun, 1991: 476-477).

silik (Tü.): salya (TZ)

TZ'de karşımıza çıkan *silik* kelimesi Eski Kıpçakçada “*salya*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 237).

sökel/ sökelek/ sökelik/ sökellik/ söken (Tü.): hasta, hastalık (TA, Kİ, BM)

Eski Kıpçakçada kelime *sökel* “*hasta*”; *sökellik/sökelek* “*hastalık*” anlamında karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 240).

Clauson'a göre “*hasta*” anlamında olan *sökel* kelimesinin Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılagelen bir kelime olduğunu ve *sök-* kökünden yapılmış bir türev olduğunu belirtir. Kelime tarihî Türk lehçelerinde Hak. *sökel*, Çağ. *sökel* “*kötürüm*”, Har. *sökel*, Kıp. *söke:l*, Osm. *sökel* şeklinde kullanılmıştır (Clauson, 1972: 820).

Gülensoy, kelimeyi *sök-* kökünden geldiğini **ateşli hasta olmak, güçsüz olmak* anlamına geldiğini ifade eder. Hastalık anlamına gelen kelimeyi de *sök-el+lik* şeklinde tahlil etmiştir (2007: 806).

sokur/ sokur (Moğ.): şaşı göz, tek gözlü (CC, TZ, KK)

Kelime Eski Kıpçakçada “*kör, tek gözlü, şaşı*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 239). Eren, sokur kelimesinin Moğolcadan alındığını (*Moğ. soqur*) biçiminden geldiği belirtir (1999: 373).

Sokur kelimesi diğer Türk lehçelerinde Tkm. sokur, Nog. sokır, TatK. sukır, Bşk. hukır, Kzk. sokır, Kklp. sokır, Özb. sukır, Alt. soğır, Şor. soğır, Yak. soxxor, Çuv. sukkār şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Eren, 1999: 373).

şaşı/ şaşı gözlü (Tü.): şaşı, şaşı gözlü (TZ, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*şaşı, şehlä gözli*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 250) kelime TZ’de ve Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

Gülensoy, *şaşı* kelimesini <*şaş-* [*<*şāš-*] +*-ı* şeklinde tahlil etmiş, *şaş-* fiiline *-ı* ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtir (2007: 840).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. çöp/çaş, Bşk. kılıy/kılıy küzli, Kzk. kılıy, Krg. çalır, Özb. ğılây, Tat. kılıy/kılıy küzli, Tkm. çāşı, Uyg. alğay kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 814-815).

şiş/ şişik/ şişmek (Tü.): *şiş*, *şişkinlik*, *yumru* (CC, TZ, DM, TA, Kİ, BM)

Eski Kıpçakçada kelime *şiş* “*şiş, şişkinlik*” anlamındadır (Toparlı, 2003: 253).

Gülensoy, *şiş* kelimesini “*şişmiş, şişkin, kabarık; şişmiş olan yer, şişlik*” anlamına geldiğini belirterek, kelimeyi *s(/ş)ĩ-ş* şeklinde tahlil etmiştir (2007: 846).

Clauson, kelimenin isim köklü şeklinin *şĩ:ş. şĩ:ş* şeklinde uzun ünlülü biçimde olduğunu, homofon bir fiilin de *şĩş-*, *şĩş-* şeklinde olduğunu ifade eder. Kelimede başlangıçta *-ı-* daha sonra *-i-* şeklinde fonetik değişikliklerin olduğunu belirtir (1972: 857).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. *şiş*, Bşk. *şiş/öpäk*, Kzk. *isik*, Krg. *şişik*, Özb. *şiş*, Tat. *şiş/kabarçık*, Tkm. *çĩş*, Uyg. *işşik* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun, 1991: 826-827).

şişek (Tü.): *çiçek hastalığı* (TZ)

Şişek kelimesi Eski Kıpçakçada teke, keçinin yavrusu olan oğlak; *çiçek*; *çiçek hastalığı* gibi üç farklı anlama geldiğini görmekteyiz (Toparlı, 2003: 254).

Eren, *çiçek* kelimesinin Eski Türkçe döneminden itibaren *çeçek* biçiminde kullanıldığını, Orta Türkçe dönemine de *çeçek* biçiminde geçtiğini, Eski Kıpçak Türkçesinde de *çeçek* biçiminde kullanıldığını belirtir (1999: 91-92).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. *çiçäk*, Bşk. *säsäk* (kara *säsäk*), Kzk. *şeşek/korasan*, Krg. *çeçek*, Özb. *çeçäk*, Tat. *çäçäk avıruı*, Tkm. *māma*, Uyg. *çeçäk* şeklinde türevlerle karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun, 1991: 132-133).

şolak (Tü.): *çolak* (TZ)

Eski Kıpçakçada “*çolak*” anlamında olan (Toparlı, 2003: 254) kelimeye TZ’de rastlamaktayız.

Eren, kelimenin Orta Türkçeye *çoluq* “*çolak*” olarak geçtiğini, Türkçe *çol-* “*sakatlanmak*” kökünden geldiğini belirtir (1999: 97).

Clauson, kelimenin **çol-* fiilinden ortaya çıkmış olabileceğini ifade ederek, -*ku.y* şeklinde bir ekin başka bir örneğinin bulunmadığını belirtir (1972: 420).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. çolag, Bşk. sulak, Kzk. şolak, Krg. kolu çolok, Özb. çolâk, Tat. çulak, Tkm. golak, Uyg. çolak şeklindedir (Ercilasun, 1991: 136-137).

taşaksız (Tü.): hadım (DM)

DM’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*hadım*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 264). Kelime *taşak* ismine +*sız* isimden isim yapım ekinin getirilmesiyle türetildiği oldukça açıktır.

taşak: anlamı ve kökeni için bk. *taşak*

taz/ taz/ tazluk (Tü.): kel (CC, TZ, KK, Kİ)

Eski Kıpçakçada *taz*, *taz* şeklinde olan kelime “*dazlak*, *kel*” anlamındadır (Toparlı, 2003:266).

Eren, kelimenin yerel ağızlarda *dızlak* olarak da yaşadığını, Eski Türkçeden beri kullanılan bir kelime olduğunu, Orta Türkçe dönemine *tāz* şeklinde uzun ünlülü şekilde, Eski Kıpçak Türkçesi döneminde ise *taz* biçiminde kullanıldığını belirtir (1999: 106).

Kelime çağdaş Türk lehçelerinde Az. daz, Kzk. taz/jaltır bas, Krg. taz/kal, Özb. käl/tāz, Tkm. kel/takır kelle, Uyg. taz/aydıñvaş/kaşkıvaş şeklindedir. Diğer çağdaş Türk lehçelerinde Bşk. yaltas/kak baş(lı)/yaltır baş(lı), Tat. pilāş/takır başlı/yaltır başlı, kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 152-153).

tevlük/ tövlük/ tülek (Tü.): kör, ama (CC, TA, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada “*kör*, *ama*” anlamında kullanılmış *tevlük*, *tövlük*, *tülek* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 273-283-287).

tilsiz (Tü.): dilsiz (TZ, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada “*dilsiz, lâl*” anlamında kullanılmış *dilsüz, tilsiz, tilsüz* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 62-276). Kelime *dil* isim köküne +*siz* isimden isim yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

tilsiz: anlamı ve kökeni için bk. *til*

tobalan (Tü.): sancı illeti, mahsus sancılanmış adam (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*sancı illeti, mahsus sancılanmış adam*” anlamına gelen *tobalan* kelimesi (Toparlı, 2003: 278) yalnızca Kİ’de karşımıza çıkmaktadır

tumagı/ tumav/ tumov (Tü.): nezle, soğuk algınlığı, dumağısı olan (CC, TZ)

Eski Kıpçakçada “*nezle*” anlamına gelen kelime *dumagı, tumagı, tumav, tumov*, şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 65-283-284).

Türkmen, kelimeyi *tum+a-gu* “nezle” olarak tahlil etmiştir (2006: 286). Clauson, *tum* kelimesini “kafada soğuk algınlığı” olarak tanımlayarak, Budist Uygur metinlerinde tumağu, Hakaniye Türkçesinde tuma:ğu, Kıpçak Türkçesinde tumaw, Osmanlı Türkçesinde dumağu/tumağu biçimlerinde kullanıldığını belirtir (1972: 505).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. zökäm/tumov, Bşk. tumav, Kzk. tumav, Krg. tumō, Özb. tumàv, Tat. tomav, Tkm. dümev/yoŋ, Uyg. tumu şeklindedir (Ercilasun, 1991: 648-649).

tüvün/ tüwün (Tü.): kısır, doğurmaz (CC, Kİ)

CC’de ve Kİ’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*kısır, doğurmaz*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 288).

uçuk (Tü.): humma (TA)

Gülensoy, uçuk kelimesini <*uç+(g)uk*: şeklinde tahlil eder (2007: 956).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. gabarcıg/uçug, Bşk. küpertki/sabırtkan urın, Kzk. uşık, Krg. uçuk, Özb. uçuk, Tat. kabarçık, Tkm. uçuk, Uyg. uçug şekillerde görülmektedir (Ercilasun, 1991: 912-913).

uyuz (Tü.): bulaşıcı bir deri hastalığı (BM)

Gülensoy, uyuz kelimesini “*bulaşıcı bir deri hastalığı*” şeklinde açıklayarak <ud-+-(u)z şeklinde tahlil etmiştir (2007: 981).

Eren, Eski Türkçedeki -d-sesinin Türkçede -y- sesine dönüşmesinin eski bir kural olduğunu belirterek, *uyuz* kelimesinin yalnız Türkiye Türkçesinde kaldığını, çağdaş lehçelerde *uyuz*’un yerini *kotur* kelimesinin aldığını belirtir (1999: 426).

Bugün Türk lehçelerinde *uyuz* yerine *kotur* kullanılmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde *uyuz* kelimesinin türevleri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Az. gicişmä/ğaşınma/gotur, Bşk. korsanğı/kısınma, Kzk. kışma, Krg. kıştkı/kotur, Özb. kiçimä, Tat. korçaŋğı/kışınma, Tkm. gıcilevük, Uyg. kotur/kışışkak (Ercilasun, 1991: 924-925).

yakmaç (?): kötürüm (Kİ)

Kİ’de rastladığımız *yakmaç* kelimesi Eski Kıpçakçada “*kötürüm*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 307).

yañ (Tü.): salgın, salgın hastalık (CC)

Sadece CC’de karşımıza çıkan *yañ* kelimesi Eski Kıpçakçada “*salgın hastalık* ve *yan, yan taraf*” şeklinde iki farklı anlama gelmektedir (Toparlı, 2003: 309).

yara (Tü.): yara (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*yara*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 311). Türkmen kelimeyi *yar-a* biçiminde inceler (2006: 297). Gülensoy ise yara kelimesini *Y(>c, j)A(>ä)RA(>ä)* şeklinde tahlil etmiştir (2007: 1069).

Yara kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. yara, Bşk. yara/yărăhät, Kzk. jara, Krg. cara, Özb. yärä, Tat. yara/cărăhät, Tkm. yara, Uyg. yara şeklindedir (Ercilasun, 1991: 966-967).

yeken (Tü.): topallayarak yürüyen (Kİ)

Eski Kıpçakçada *yeken* kelimesi “*aksayarak yürüyen* ve *kamış*” gibi iki farklı anlama geldiğini görmekteyiz (Toparlı, 2003: 317). Bizi ilgilendiren “*topallayarak yürüyen*” anlamında olan kelime sadece Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

3.2.2. Bedensel Hastalıklarla İlgili Eylemler

açı- (Tü.): bacakların arası sıcaktan kızararak yanmak (TZ)

Eski Kıpçakçada *açı-* “*acımak* ve *bacakların arası sıcaktan kızararak yanmak*” anlamına gelmekte olan kelimeye yalnızca TZ’de rastlamaktayız (Toparlı, 2003: 2).

agrı-/ ağırmağ/ agrımak/ agru-/ ar(ı)/ avur-: (Tü.): ağrımak, acı çekmek, hastalık, ağrı (CC, TZ, BM)

Kelime Eski Kıpçakçada “*ağrımak, acımak*” anlamında kullanılmış *ağır-, ağrı-, ağrur-, avur-* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 3-4-17).

Türkmen, *ağırmağ* kelimesini *ağ-ı-r-ı-mak* biçiminde tahlil etmiştir (2006: 125).

Clauson, kelimeyi “acı veya acı içinde” şeklinde açıklayarak Eski Türkçe döneminde fiilin *agrı-* ve *agru-* biçiminde olduğunu belirtir. Ancak daha sonra yuvarlak ünlülü *agru-* şekli zamanla kaybolduğunu ifade eder (1972: 91).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. ağrımag, Bşk. avırtıv, Kzk. avıruv, Krg. ōru, Özb. ağrimağ, Tat. avırtu, Tkm. ağırmak, Uyg. ağrimağ biçimlerinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 8-9).

avulan- (Tü.): ağılanmak, zehirlenmek (TZ)

Eski Kıpçakçada *avulan-* “*zehirlenmek*” anlamında olan kelimeye yalnızca TZ’de rastlamaktayız (Toparlı, 2003: 17).

bıçkır- (Tü.): horuldamak (TZ)

Eski Kıpçakçada *bıçkır-* “*horuldamak*” anlamında olan kelimeye yalnızca TZ’de rastlamaktayız (Toparlı, 2003: 30).

bükrey-/ bükürül- (Tü.): kamburlaşmak (TZ)

Eski Kıpçakçada “*kamburlaşmak*” anlamında olan kelime *bükrey-, bükürül-, büksül-*, gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 39-40).

Gülensoy, kambur anlamında olan kelimeyi <*bü-k-* +*-rū* biçiminde tahlil eder (2007: 193).

Clauson, *bükrü* kelimesinin muhtemelen **bükür-* fiilinden türediğini, genellikle insanlar için geçerli olan *bükri-* “eğilmiş, kambur ve benzeri” gibi anlamlara geldiğini belirtir (1972: 328).

Türkiye Türkçesinde kambur anlamında olan *bükrü* kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Bşk. bökrö/kömörö, Kzk. bükir, Krg. bükür, Özb. bükür/bükri, Tat. bökri, Tkm. küyki/bükür şeklindedir. Az. gozbel, Uyg. dok/örkâç kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 430-431).

bükrül-/bükrey-: anlamı ve kökeni için bk. *bükrü*

hasta bol- (Far.): hasta olmak (TZ)

Farsça bir kelime olan *hasta* kelimesine daha önce değinmiş TZ ve DM eserlerinde karşımıza çıktığını belirtmiştik. *Hasta* ismiyle *ol-* fiilinin birlikte kullanılmasıyla *hasta bol-* şeklinde bir birleşik fiilin ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Gülensoy, *ol-* fiilini “varlık kazanmak, meydana gelmek, vuku bulmak” şeklinde açıklayarak, kelimenin kökünün **böl-* şeklinde olduğunu belirtir (2007: 620).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. hästâ olmag, Bşk. hasta bulıv/avırıv/sırhav bulıv, Özb. kāsāl (hasta) bolmāk, Tat. hästâ bulu/avırıv/sırhav bulu, Tkm. hassa bolmak/sırkavlamak/kesellemek, Uyg. ağrimak/hasta bolmak şekillerinde karşımıza çıkmaktadır. *Hasta bol-* fiili Kzk. navkastanuv/avruv/sırkattanuv, Krg. örü/keseldō kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 316-317).

hasta bol-: anlamı ve kökeni için bk. *hasta*

hastalan- (Far.): hastalanmak (TZ)

Eski Kıpçakçada *hastalan-* “hastalanmak” anlamında olan kelimeye yalnızca TZ’de rastlamaktayız (Toparlı, 2003: 93).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. hästâ olmag, Bşk. hasta bulıv/avırıv/sırhav bulıv, Özb. kāsāl (hasta) bolmāk, Tat. hästâ bulu/avırıv/sırhav bulu, Tkm. hassa bolmak/sırkavlamak/kesellemek, Uyg. ağrimak/hasta bolmak şekillerinde karşımıza çıkmaktadır. *Hastalan-* fiili Kzk. navkastanuv/avruv/sırkattanuv, Krg. örü/keseldō kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 316-317).

horla- (?): horlamak (TZ)

TZ eserinde karşımıza çıkan *horla-* kelimesi Eski Kıpçakçada *horlamak* anlamının dışında *aşağılamak*, *küçük görmek*; *güçsüzleştirmek*, *zayıflaştırmak* gibi iki farklı anlama daha geldiğini görmekteyiz (bk. Toparlı, 2003: 98). Burada bizi ilgilendiren *horlamak*, *uykuda burnundan ses çıkarmak* anlamında olan kelimedir.

Horla- fiili *hor* yansıma sesinden türediğini ve bu sese *+la* (isimden fiil yapım eki)’nin gelmesiyle oluştuğunu söyleyebiliriz.

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. horuldamağ, Bşk. hırıldav/gırıldav, Kzk. korıldav/kor etüv, Krg. koñuruk tartü, Özb. hurräk ätmäk/hurillämäk, Tat. hırıldav/gırıldav, Tkm. horlamak, Uyg. horuldimak/horäk tartmak şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun, 1991: 346-347).

içhur- (Tü.): horlamak (BM)

BM’de karşımıza çıkan *içhur-* kelimesi Eski Kıpçakçada “*şekerleme yapmak*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 105).

iğlen-/yiglen- (Tü.): hastalanmak (TZ)

Yalnız TZ’de karşımıza çıkan sözcük Eski Kıpçakçada “*hastalanmak*” anlamında *iğlen-*, *yiglen-* şeklindedir (Toparlı, 2003: 107-322).

Clauson, *iğlen-* kelimesinin Türkiye Türkçesinde *iğilen-* “*meyvenin solması*” anlamında kullanıldığını, Hakaniye Türkçesinde *iğlen-* biçiminde olduğunu “*ura:ğut iğlendi: kadın doğum sancısı çekiyordu*” şeklinde örnekleyerek kelimenin ayrıca bir insanın hafif hasta olduğunda da kullanıldığını ifade etmiştir. Kıpçakçada sözcüğün başına *y-* ünsüzünün türemesiyle *yiglen-* şeklinde görüldüğünü belirtmiştir (1972: 107). *İğlenmek* fiilini *iğ+le-n-* şeklinde tahlil edebiliriz.

kana-/kanan- (Tü.): kanamak (TZ, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*kanamak*” anlamında olan kelime *kana-*, *kanan-* şeklindedir (Toparlı, 2003: 125).

Kan kelimesi Eski Türkçeden beri kullanılagelen bir kelime olmakla birlikte kelimesinin kökeni hakkında bilgi yoktur. Kan maddesinde açıkladığımız kelime Eren’e göre Eski Türkçe döneminden beri kullanılagelen, Orta Türkçe döneminde ve

Eski Kıpçak Türkçesinde kân şeklinde olduğunu ifade eder. Kelimenin benzer şekilleri Moğolcada da varlığını sürdürmektedir (Eren, 1999: 205).

Kanamak kelimesini *kan+a-n-mak* şeklinde tahlil edebiliriz.

kana-: anlamı ve kökeni için bk. *kan*

kiçi- (Tü.): kaşınmak, gidişmek; vücut kızmak, hararetlenmek (CC, TZ, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada “*gidişmek, kaşınmak; vücut kızmak, hararetlenmek*” anlamında kullanılmıştır (Toparlı, 2003: 148).

Clauson, kelimenin *kiçi-* kökünden geldiğini, “*kaşınmak*” anlamında olduğunu açıklayarak, bu *kiçi-* fiili veya *kiçiş-* fiilinin hemen hemen her yerde ince sesli olduğunu belirtir. Diğer lehçelerde Az. *kiçiş-*, Tkm. *gi:ce-*, Osm. *giciş-*, Hak. *kiçi:di*, Kıp. *kicidi* şeklinde olduğunu ifade eder (1972: 695).

korulda- (Tü.): uykuda horlamak (TZ)

TZ’de karşımıza çıkan *korulda-* kelimesi Eski Kıpçakçada “*uykuda horlamak*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 154).

körle- (Tü.): horlamak, horuldamak (CC)

CC’de karşımıza çıkan *körle-* kelimesi Eski Kıpçakçada “*horlamak, horuldamak, uykuda hırıltılı ses çıkarmak*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 159).

oñ- (Tü.): sararıp solmak, beti benzi atmak (CC)

Kelimenin Eski Kıpçakçada *sararıp solmak* ve *murakebe etmek* gibi iki farklı anlama geldiğini görmekteyiz. Bizi ilgilendiren *sararıp solmak* anlamında olan kelime sadece CC’de karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 205).

oñla- (Tü.): ilaçlanmak, tedavi olmak (TA)

Eski Kıpçakçada *oñla-* “ilaçlanmak, tedavi olmak” anlamına gelen sözcük yalnızca TA’da karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 206).

Caferoğlu, sözlüğünde *otlamak* kelimesini “*tedavi etmek, bakmak*” olarak tanımlanmıştır (1968: 144).

sayrılan-/ sayrı bol-/ sayruw ol- (Tü.): hastalanmak, arıklamak, zayıflamak, sarılık olmak (TZ, BM)

Eski Kıpçakçada *sayrılan-* “hastalanmak” anlamında olan sözcük TZ’de *sayrı bol-* “arıklamak, zayıflamak” biçiminde; BM’de ise *sayruw ol-* “sarılık olmak” biçiminde ayrı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 230).

Sayrı ismiyle *ol-* fiilinin birlikte kullanılmasıyla *sayrılan-*, *sayrı bol-*, *sayruw bol-* şeklinde bir birleşik fiilin ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

sayrılan-: anlamı ve kökeni için bk. *sayrı*

sin-/ sindir-/şındır-/ sindur-/ sindurmak (Tü.): kırmak parçalamak, kırık (CC, KK, BM)

Eski Kıpçakçada *şındır-/sundur-* şeklinde “kırmak, kırdırmak” anlamında kullanılmıştır (Toparlı, 2003: 324).

şış-/ şişmek/ şişti (Tü.): şişmek, kabarmak, yükselmek (CC, TZ, KK, Kİ, BM)

Kelime Eski Kıpçakçada “kabarmak şişmek” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 253).

Clauson, kelimeyi *şı:ş-* “şişmek” şeklinde açıklayarak, kelimenin homofon bir fiilinin de *şış-*, *şiş-* olduğunu, isim köklü şeklinin *şı:ş*. *şı:ş* şeklinde uzun ünlülü biçimde olduğunu ifade eder. Kelimede başlangıçta *-ı-* daha sonra *-i-* şeklinde fonetik değişikliklerin olduğunu belirtir (1972: 857).

Kelime *şış+* isim köküne *i-* isimden fiil yapım ekinin gelmesi ve bu eke de *mek* fiilden isim yapım ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

şış-: anlamı ve kökeni için bk. *şış*

solkulda- (?): sendelemek, titremek, sallanmak (CC)

yipkir- (Tü.): tiksinti hissetmek, midesi bulanmak, öğürmek (CC)

Eski Kıpçakçada *yipkir-* “midesini bulandırmak” anlamında olan kelime yalnızca *Codex Cumanicus* eserinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 324).

3.2.3. Zihinsel Hastalıklarla İlgili İsimler

akmak (Ar.): deli, aptal, ahmak (CC)

Codex Cumanicus'ta karşımıza çıkan *akmak* kelimesi Eski Kıpçakçada “*ahmak, aptal, akılsız*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 5-6).

Tietze, sözcüğü “*aptal*” anlamında açıklayarak <Ar. *aḥmaḳ a.m. [/ħmħ/* kökünden] geldiği şeklinde değerlendirmiştir (2002: 119).

Akmak kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. aḥmag, Bşk. aḥmak, Kzk. akımak, Krg. akmak, Özb. ähmäk, Tat. aḥmak, Tkm. akmak/samsık, Uyg. aḥmak şeklinde varlığını sürdürmektedir (Ercilasun, 1991: 8-9).

buna- (Tü.): bunamak (Kİ)

Kİ'de rastladığımız *buna-* kelimesi Eski Kıpçakçada “*ayıplamak*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 38). Kelimenin *bun* “sıkıntı, hastalık” ismine +a isimden fiil yapan ile türetildiğini söyleyebiliriz. Clauson, kelimenin anlamını “*zihinsel açıdan dengesiz olmak*” şeklinde açıklar (1972: 348). Gülensoy da *buna-* kelimesini <*mun* şekline geldiğini ve +a isimden fiil yapım ekinin eklenmesiyle fiil şeklini aldığını ifade eder (2007: 183).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. ḥäriflämäk, Bşk. akılğa tamanayıv/akıldan tayıv, Kzk. aljuv/aljasuv, Krg. alcü, Özb. älcirämäk, Tat. akılğa tamanayu/akıldan tayu, Tkm. ak akıllı çäşmak/huşdan gälmäk, Uyg. alcimak şeklinde türevlerle karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun, 1991: 84-85).

delü/ teli/ teli (Tü.): deli, aptal, ahmak, mecnun (CC, TA, Kİ)

Deli anlamında olan kelime Eski Kıpçakçada *delü, teli, telü, tilü* biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 58-269-276).

Clauson, *telve* şeklinde verdiği kelimenin “*çılgın*” anlamına geldiğini belirtir (1972: 493). Burda deli, aptal, ahmak anlamındaki *deli* kelimesinin zamanla *delü* şeklinde yuvarlaklaşması Türkçenin bazı dönemlerinde son ses konumundaki ünlünün yuvarlaklaşması örneğini bize yansıtmaktadır. Aynı şekilde kelime başındaki t- ünsüzünün zamanla d- ünsüzüne dönüşmesi gibi burda bu özelliğe de rastlamaktayız.

Deli kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. dāli, Bşk. divana/tili, Kzk. delkulu/dālduv/jındı, Krg. deli/delbe, Özb. telbā/cinni, Tat. tili/divana, Tkm. dāli, Uyg. tālli/tālvā şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun, 1991: 156-157).

sümülgün (Tü.): hastanın zihin dalgınlığı (Kİ)

Kİ’de rastladığımız *sümülgün* kelimesi Eski Kıpçakçada “*hastanın zihin dalgınlığı*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 245).

ugul-/ugun-/uvul-/ogun- (Tü.): bayılmak, aklı başından gitmek (TZ, Kİ)

TZ ve Kİ’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*bayılmak, kendinden geçmek*” anlamında kullanılmış *ogun-*, *ugul-*, *ugun-* gibi biçimlerde kullanılmıştır (Toparlı, 2003: 203-291).

Türkiye Türkçesinde *bayılmak* anlamına gelmekte olan kelime çağdaş Türk lehçelerinde Az. bayılmaq, Bşk. isti yuğaltıv/huşız kalıv, Kzk. taluv, Krg. esi öp kalū/esinen ketü, Özb. hūşidān ketmāk/behūş bolmāk, Tat. huş(añ)/yağaltu/huşız kalu, Tkm. özündeñ gitmek/hūşuñı yitirmek, Uyg. hoşiden kätmək şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun, 1991: 56-57).

usı az- (?): bayılmak, aklı başından gitmek (TZ)

3.3. Tedavi ile İlgili Terimler

aut (?): zehire karşı kullanılan bir ilaç (Kİ)

Kİ’de rastladığımız *aut* sözcüğü Eski Kıpçakçada “*zehire karşı kullanılan bir ilaç*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 16).

daru (Far.): ilaç (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*ilaç*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 56).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. dārman, Bşk. darıv/dava, Kzk. dārmek/dāri-dārmek, Krg. darı/darı-darmek, Özb. dāri/dāri-dārmān, Tat. daru, Tkm. dermān, Uyg. dora/dora-dārman şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 164-165).

derman (Far.): ilaç, deva (BM)

BM’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*ilaç, derman, deva*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 59).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. dārman, Bşk. darıv/dava, Kzk. därmek/däri-därmek, Krg. darı/darı-darmek, Özb. dări/dări-därmän, Tat. daru, Tkm. dermān, Uyg. dora/dora-dārman şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 164-165).

em (Tü.): ilaç, derman (CC)

Eski Kıpçakçada kelimenin ilaç; renk, yüz rengi; kuvvetlendirme eki gibi üç farklı anlama geldiğini görmekteyiz (Toparlı, 2003: 72). Bizi ilgilendiren “*ilaç*” anlamında kullanılan kelime sadece CC’de karşımıza çıkmaktadır.

Clauson, kelimenin erken dönemden itibaren “*çare*” anlamında kullanıldığını belirterek, *em* kelimesinin *ot* kelimesiyle beraber geçtiği ikilemelerde *ot em* anlamına geldiğini dile getirir (1972: 155).

Eren, *em* kelimesinin Eski Türkçe döneminden itibaren yaşadığını, Orta Türkçeye *em* ve *sem* “*ilaç*” şeklinde ve anlamında geçtiğini belirtir. Ayrıca Eski Kıpçak Türkçesindeki *yem* (?) biçiminin olduğuna dikkat çekmektedir (1999: 134).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Tkm. em, Nog. em, TatK. im, Bşk. im, Kzk. em, Kklp. em, Krg. em, Alt. em, Şor. em, Tuv. em, Hak. im, Yak. äm şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Eren, 1999: 134).

emle- (Tü.): tedavi etmek, iyileştirmek (CC)

Kelimenin *em+* isim köküne *le-* isimden fiil yapım ekinin gelmesiyle oluştuğunu söyleyebiliriz. Clauson, *emle-* eyleminin “tedavi etmek ve iyileştirmek” anlamı olduğunu “*ilaç*” anlamında kullanılan *em* adından türeyerek ortaya çıkmış bir eylem olduğunu belirtir (1972: 161).

emle-: anlamı ve kökeni için bk. *em*

hekim (Ar.): doktor, hekim (CC)

Eski Kıpçakçada “*hekim, doctor*” anlamına gelmekte olan Arapça bir kelime olan hekim yalnızca CC’de karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 95).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde sadece Az. hakim şeklindedir. Diğer çağdaş Türk lehçelerinde hekim kelimesi Bşk. tabib/doktor/vrač, Kzk. dāriger, Krg. doktor/vrač, Özb. tābib/doktor/vrač, Tat. tabib/doktor/vrač, Tkm. doktor/lukmān, Uyg. tevip/dohtur kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 330-331).

içegi (Tü.): hekim (TZ)

İçegi kelimesi Eski Kıpçakçada *hekim* ve *kaburga kemiklerinin içinde bulunan beyaz sıvı* gibi iki farklı anlama gelmektedir (bk. Toparlı, 2003: 105). Hekim anlamında kullanılan kelime sadece TZ’de karşımıza çıkmaktadır.

kam (Tü.): hekim (Kİ)

Eski Kıpçakçada *kam* kelimesi (*şaman, sütüne, kendir, sihirbaz, hekim*) gibi beş farklı anlamda kullanılmıştır (Toparlı, 2003: 124). Bizi ilgilendiren “*hekim*” anlamında olan kelime sadece Kİ’de karşımıza çıkmaktadır.

mahmuda (Ar.): mahmude otu ve bu otun köklerinden çıkarılan hekimlikte kullanılan, reçineye benzer bir madde (CC)

Aytaç, çalışmasında *mahmude* kelimesinin Arapça bir kelime olduğunu belirterek “*çiçekleri soluk olan sarı bir bitki*” şeklinde tanımlamış, bu mahmude otunun kökü ve kökünden elde edilen sütün müshil olarak kullanıldığını ifade etmiştir (2019: 313).

malaham (Far.): deriye sürülerek kullanılan ilaç, merhem (CC)

Kelime Eski Kıpçakçada “*merhem*” anlamında kullanılmış *malaham, melhem, merhem* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 176-180-181).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. mālham, Bşk. may/krem, Kzk. may(jağatın), Krg. may/darı may, Özb. mālham, Tat. may/krem, Tkm. melhem, Uyg. may şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 580-581).

oñal-/ oñalt- (Tü.): iyileşmek, iyileştirmek (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*iyileştirmek*” anlamında *oñalt-, oñat-* şeklindedir (Toparlı, 2003: 205).

Clauson, kelimeyi “*bir hastalıktan kurtulmak*” şeklinde açıklayarak *oḡal-/oḡul-* biçimlerinin ayırım gözetmeksizin kullanıldığını belirtir. Kelime Uygur, Hakaniye, Kıpçak ve Osmanlı Türkçelerinde *oḡul-*, Çağatay ve Kuman Türkçelerinde ise *oḡal-* şeklindedir (Clauson, 1972: 185).

ot/ oḡ/ otlar (Tü.): ot, ilaç, deva, deriye sürülen merhem (CC, TZ, DM, TA, Kİ, BM)

Eski Kıpçakçada kelime *ot(I)*: Ateş, *ot(II)*: 1. Ot, yabani bitki; 2. Tıbbi ot, ilaç şeklinde iki farklı anlama geldiğini görmekteyiz (Toparlı, 2003: 206). Bizim ele alacağımız kelime taradığımız eserlerin hepsinde karşımıza çıkan “*tıbbi ot, ilaç*” anlamına gelen kelimedir.

Eren, ot kelimesinin Eski Türkçe döneminden itibaren kullanıldığını ve yaşadığını, Orta Türkçe dönemine ve Eski Kıpçak Türkçesine de *ot* biçiminde geçtiğini belirtir (1999: 310).

Ot kelimesi Eski Türkçede hem “*ateş*” hem de “*ot, bitki*” şeklinde iki farklı anlama gelmektedir. Clauson, birinci ot kelimesini *o:t (o:d)* “*ateş, normalde yanar*” şeklinde tanımlayarak, bazen *oot* olarak yazıldığını ifade eder. İkinci ot kelimesini *ot* “*çimen, bitki örtüsü*” şeklinde tanımlamıştır. Clauson, bu ikinci ot kelimesinin erken çağlarda temel kelime ve türevleri kısa sürede üç özel çağrışım kazandığını (1) “*şifalı bitki, çare*”; (2) “*işe yaramaz bitki örtüsü, yabani otlar*”; (3) “*zehirli bitki, zehir*” şeklinde açıklar (1972: 34).

Kelime, diğer Türk lehçelerinde Az. ot, Krg. ot, Alt. ot, Yak. ot, Çuv. utā şeklindedir (Eren, 1999: 310).

otaçı/ oḡaçı/ oḡçı (Tü.): hekim, doktor, cerrah, tabip (CC, TZ, TA, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada “*tabip, hekim*” anlamında kullanılmış *otaçı, oḡçı* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 206).

Clauson’a göre *otaçı* kelimesi “*medikal otlar vasıtasıyla tedavi etmek*” anlamına gelen *ota-* fiilinden türemiş bir isim olduğunu ifade eder. Kelime Türkçenin tarihî dönemlerinde Uygur, Hakaniye, Çağatay, Harezmi, Kıpçak ve Osmanlı Türkçesinde *otaçı* olarak kullanılmıştır (Clauson, 1972: 44).

otala- (Tü.): tedavi etmek (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*şifa vermek*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 206).

Clauson, *ota-* kelimesinin *ot* sözcüğünden türemiş ve iki anlam kazandığını belirtir. Birinci anlamının “*otu kesmek, otları koparmak*”, ikinci anlamının ise “*şifalı otlarla tedavi etmek*” anlamlarına geldiğini ifade eder (1972: 42).

süñülçe (?): neşter (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*küçük süngü*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 245).

şöple- (?): sağlamak, şifa bulmak (TZ)

tımar (?): tedavi (CC)

3.4. Diğer Terimler

Diğer terimler başlığı altında organ adları, hastalık adları, organ ve vücudun salgıladığı maddelerin adları, tedavi için kullanılan bitkisel ve hayvansal gıdalar, ilaç anlamını karşılayan kelimeler, tedavi yöntemleri, tıp araç ve gereçleri, halk hekimliği ile ilgili terimleri içerisine girmeyen tıp terimleri verilmiştir. İnsan anatomisine giren *bitiş* “endam”, *boy/ boyı/ boyu/ boyun* “vücut, beden, boy, endam” *étez/ étiz* “vücut, beden” terimlerinin yanında akıl, zeka, sağlık, yaşam, hayat, ölüm, soluma, insan dolaşım ve boşaltım sistemine ait terimlere de bu başlık altında yer verilmiştir.

akıl/ avul/ hakıl (Ar.): akıl (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*akıl*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 5). Arapçadan Türkçeye geçmiş olan *akıl* kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. ağıl, Bşk. akıl, Kzk. akıl/sana, Krg. akıl, Özb. aql, Tat. akıl, Tkm. akıl, Uyg. ekil şeklindedir (Ercilasun, 1991: 10-11).

can (Far.): can, ruh (CC, TZ, DM)

Farsça olan kelime olan can kelimesi Eski Kıpçakçada “*can, ruh*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 41). Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. can, Bşk. yän, Kzk. jan, Krg. can, Özb. càn, Tat. can, Tkm. cãn, Uyg. can şeklindedir (Ercilasun, 1991: 92-93).

bitiş (?): endam (TZ)

boy/ boyı/ boyu/ boyun (Tü.): vücut, beden, boy, endam (CC, TZ, TA, Kİ, BM)

Eski Kıpçakçada “*boy, endam*” anlamında olan kelime *boy, boyı, boyu, boyun* şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 35).

Clauson, genellikle “*boy, endam*” olarak kullanılan kelimenin “*kılan, kabile, soy*” anlamına geldiğini ifade eder. Kelimenin çoğunlukla boy şeklinde bütün çağdaş Türk lehçelerinde varlığını sürdürdüğünü belirtir (1972: 296).

Gülensoy, boy kelimesini “*uzunluk*” anlamına geldiğini belirterek =*boy* < **boδ* şeklinde açıklamıştır (2007: 163).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. boy, Bşk. buy, Kzk. boy, Krg. boy, Özb. boy, Tat. buy, Tkm. boy, Uyg. boy şeklindedir (Ercilasun, 1991: 78-79).

bus (?): nefes, soluk (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*nefes, soluk*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 38).

dın/ tın (Tü.): can, ruh, nefes, soluk (CC, TZ, Kİ)

Eski Kıpçakçada kelimenin *sessiz, sakin; zeka, ruh; nefes, soluk* gibi farklı anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz (Toparlı, 2003: 274).

Clauson, *tın* kelimesinin fiil ve isim olarak iki şeklinin olduğunu belirterek, *tın* “*nefes, ruh*” anlamının dışında, *tın-* “*dinlenmek*” manasına da geldiğini ifade eder (1972: 512).

dirlik/ tirlik/ tirilik/ tiröv (Tü.): hayat, dirlik (CC, Kİ, BM)

Kelime Eski Kıpçakçada “*hayat, yaşayış, canlılık*” anlamına gelerek *dirlik, tirilik, tirlik, tiröv* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 62-277). *Diri* isim köküne +*lik* isimden isim yapım eki getirilerek yapılmış olduğu açıktır.

Eren, eski kaynaklarda *dir* “*geçim; yem*” olarak geçtiğini söyleyerek *dirlik* kelimesini < *dir* +*-lik* şeklinde tahlil etmiştir (1999: 115). Türkmen, Eren’in *dirilik* şeklini görmezden geldiğini ifade eder (2006: 330).

Clauson, *tiriglik* şeklinde verdiği kelimeyi “*hayat, varlık vb.*” şeklinde açıklayarak kelimenin genellikle *tirilik* veya *tirlik* şeklinde kısaltıldığını belirtir. Kelimenin Az. *dirilik*, Osm. *dirlik*, Tkm. *dirilik*, Hak. *tiriglik*, Çağ. *tiriglik*, Har. *tiriglik/tirlik*, Kum. *tirilik*, Kıp. *tirlik* şeklinde olduğunu ifade eder (1972: 546).

ēs (Tü.): akıl, hafıza, zihin (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada *es(I)*: “*akıl*” ve *es(II)*: “*his duyu*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 75).

Gülensoy, “*bellek, hafıza, hatır*” olarak tanımladığı kelimeyi < **ēs* şeklinde tahlil etmiştir (2007: 340).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Bşk. *hâtir/is/(h)uş*, Kzk. *es/jad*, Krg. *es*, Özb. *hâtirä/es/hâfizä*, Tat. *hâtir/is/(h)uş*, Uyg. *äs/yat/zehin* şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde *ēs* kelimesi Az. *hâfizä/yaddaş*, Tkm. *yât* kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 300-301).

esen/ eselik/ esenlik (Tü.): sağ, salim, esenlik, selamet (TZ, TA, Kİ, BM)

Eski Kıpçakçada *esen* kelimesi *sağ, salim; esenlik sözcüğü* “*sağlık, esenlik*” anlamına gelerek *eselik, esenlik, esen* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 75). *Esenlik* kelimesinin *esen* “*sağ, sağlık*” kökünden +*lik* isimden isim yapım eki ile yapıldığı oldukça açıktır.

Clauson, *esenlik* kelimesinin “*sağlıklı, sağlamlı, güvenlik vb.*” anlamına geldiğini *esen* kökünden türemiş soyut bir isim olduğunu belirtir. Kelimenin Hak. *esenlik tilese*, Har. *esenlik*, Kıp. *esenlik*, Osm. *esenlik* şeklinde olduğunu ifade eder (1972: 249).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Bşk. *isän-hav/sälämät*, Kzk. *sav/esen/aman*, Krg. *esen/sō*, Özb. *esän/esän-àmàn*, Tat. *isän-sav/sälämät*, Tkm. *esen/sağ-salāmat*,

Uyg. es n  eklinindedir. Az. salamat kelimesiyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 222-223).

 tez/  tiz (T .): vücut, beden (CC)

Kelime Eski Kıpçakçada “vücut” anlamına gelerek *etez, etiz* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 77).

Clauson, *et z* kelimesinin genellikle *et  z*  eklinde iki ayrı kelime olarak yazıldığını ve kullanıldığını belirtir. Ayrıca kelimenin Müslüman terminolojisi için benimsenmemi  olduğunu, 14. yüzyıldan sonra hayatta kalmadığını belirtmiştir (1972: 74).

kan/  an (T .): kan (CC, TZ, DM, KK, TA, KI)

Eski Türkçeden beri kullanılagelen bir kelime olan kan kelimesinin kökeni hakkında bilgi yoktur. Eren’in ifade ettiği bilgiye göre kan kelimesi Eski Türkçe döneminden itibaren yaşadığını, daha sonra Orta Türkçe döneminde kelimenin uzun ünlülü  eklilde k n şeklinde varlığını sürdürdüğünü, Eski Kıpçak Türkçesi döneminde ise aynı şekilde k n şeklinde geçmiş ve kullanıldığını belirtir (1999: 205).

Clauson, kan kelimesinin kökeniyle ilgili ise açıklama yapmamış, tüm dönemlerde ortak olduğunu dile getirir (1972: 629). Gülensoy, kan kelimesini “*insan ve hayvanların damarlarında bulunan kırmızı renkli sıvı*” şeklinde a ılayarak sözcüğü <k n şeklinde ortaya çıktığını belirtir (2007: 457).

Kelime,  a da  Türk lehçelerinde Az. gan, B k. kan, Kzk. kan, Krg. kan, Tat. kan, Tkm. g n, Uyg. kan şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun, 1991: 432).

kök (?): d l suyu (TA)

k kre  (?): kadavra, ceset (TA)

Eski Kıpçakçada “*kadavra, ceset*” anlamına gelen sözcük yalnızca TA’da karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 157).

k m l/ k n/ k   l (T .): gönül, yürek; akıl, bilinç; niyet, düşünce; ruh (CC, DM, KK, TA, KI)

Könül kelimesi Eski Kıpçakçada “1. gönül; 2. akıl, bilinç, ruh” anlamında *könül* ve *kömül* şekillerinde kullanılmaktadır. Sadece KK’da *kön* şeklindedir (Toparlı, 2003: 157-158).

Clauson’a göre kelimenin asli anlamının soyut olduğunu “*düşünce*” ve “*istek*” ile ilgili olduğunu ifade eder (1972: 731). Eren, gönül kelimesinin Eski Türkçe döneminden itibaren *könül* şeklinde yaşadığını, Orta Türkçe döneminde ve Eski Kıpçak Türkçesinde *könül* ve *könül* şeklinde nazal ñ ve normal n’li biçiminde kullanıldığını belirtir (1999: 162).

Eyüboğlu, *gönül* sözcüğünün *gön* isim kökünden ortaya çıktığını belirtir (2004: 289-290). Türkmen, Eyüboğlu’nun belirttiği görüşe katılmaz ve tartışmalı olduğunu söyler (bk. Türkmen, 2006: 65).

Çağdaş Türk lehçelerinde *gönül* kelimesinin türevleri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Az. *könül*, Bşk. *künil/ruh/yöräk*, Kzk. *könil/jan/jürek*, Krg. *könül*, Özb. *köngil*, Tat. *can/ruh/künil*, Tkm. *könül/gövün*, Uyg. *könül/can* (Ercilasun, 1991: 280-281).

nafas (Ar.): nefes, soluk (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*nefes, soluk*” anlamına gelmekte *nafas* ve *nefes* şeklinde kullanılmaktadır (Toparlı, 2003: 197-199).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. *näfäs*, Özb. *näfäs*, Tkm. *dem/nepes*, Uyg. *näpäs* şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde *nefes* kelimesi Bşk. *hulış/tın alıv*, Kzk. *dem aluv/tınıs*, Krg. *dem/dem alū*, Tat. *sulış/tın alu* kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 644-645).

oñlık (Tü.): sağlık, selamet, mutluluk (CC)

CC’de karşımıza çıkan kelime Eski Kıpçakçada “*şifa, sağlık, selamet*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 205).

Onmak fiili Eski Türkçe döneminde “onarmak, tedavi etmek” anlamında kullanılmıştır. Kelimeye zamanla isimden isim yapan +lık ekinin eklenmesiyle oluştuğunu, kelimenin *on*-“sağlamak, şifa bulmak” kökünden isimden isim yapan +lık eki ile yapıldığını söyleyebiliriz.

ödü (Tü.): ruh, can, nefes (TA)

Eski Kıpçakçada “*ruh, can, nefes*” anlamına gelen kelime TA’da karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 208).

Eski dönemlerden beri kullanılan *öd* kelimesini “*ödlek*” kelimesi ve “*ödü kopmak*” deyiminde de bu sözcüğü açık olarak görmekteyiz (Eren, 1999: 317). Türkmen, çalışmasında kelimenin *ödü kopmak* deyiimiyle bir bağlantısı olduğunu ifade eder (bk. Türkmen, 2006: 93).

ödü: anlamı ve kökeni için bk. *öd*

ölüm (Tü.): ölüm (CC, TZ, BM)

Eski Kıpçakçada “*ölüm*” anlamına gelen kelime sadece TZ’de ve BM’de karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 211).

Gülensoy, “*mevt, vefat*” olarak tanımladığı kelimeyi <*öl-(ü)m* şeklinde tahlil etmiştir (2007: 661). Clauson, kelimeyi “*ölüm*” şeklinde tanımlayarak ölüm kelimesinin *öl-* fiilinden türediğini belirtmiştir (1972: 146).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde Az. ölüm, Bşk. ülim, Kzk. ölüm, Krg. ölüm, Özb. ölüm, Tat. ülim, Tkm. ölüm, Uyg. ölüm şeklindedir (Ercilasun, 1991: 676-677).

sağlık/ sağık/ savluk (Tü.): sağlık, esenlik, afiyet (CC, TZ, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada “*sağık, sıhhat*” anlamına gelerek *sağığ, sağık, savluk* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 222-229).

Türkçe *sag* kökünden +*lık* isimden isim yapım ekiyle türetildiği oldukça açıktır. Clauson sa:ğ kelimesinin “sağık, sıhhat” anlamına geldiğini belirterek, kelimenin çoğunlukla Türkçenin Batı kolunda “sağ taraf” anlamında yaşadığını belirtir (1972: 803).

Sağık kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. sağığ, Bşk. havlık, Kzk. savlık, Krg. salamattık/den sölük, Özb. sağık, Tat. savlık, Tkm. sağık, Uyg. sağık/sağıamlık şeklinde varlığını sürdürmektedir (Ercilasun, 1991: 732-733).

sidik/ sidük/ sitük/ siğek/ siymek (Tü.): sidik, idrar (CC, TZ, TA, Kİ)

Eski Kıpçakçada “*sidik, idrar*” anlamında olan kelime *sidik, sidük, sitük, siytük, südük* gibi şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 236-238-244). Türkmen, *sidik* kelimesini *sid-tük* biçiminde tahlil eder (2006:98).

Clauson, “*idrar*” anlamında olan kelimenin genellikle *sidik si:d-,siy-* “işemek” fiiline *-tük* fiilden isim yapım ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtir. Clauson, bu kelimenin Hak. *sidük*, Kum. *sidik/siy*, Kıp. *si:dik/siydik/sitük/sidük*, Osm. *sidük/sidik* şeklinde yaşadığını belirtmektedir (1972: 801).

Sidik kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. *sidik*, Bşk. *hiydik/bävıl/hıkırık*, Kzk. *sidik*, Krg. *siydik*, Özb. *siydik*, Tat. *sidik/bävıl*, Tkm. *sıydık*, Uyg. *siydik* şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 778-779).

soluk (Tü.): nefes (Kİ)

Eski Kıpçakçada “*nefes*” anlamına gelen *soluk* kelimesi Kİ’de rastlamaktayız (Toparlı, 2003: 239). Gülensoy, “*nefes*” olarak tanımladığı kelimeyi <*solu-k* şeklinde tahlil etmiştir (2007: 796). Kelime Türkçe *solu*-“nefes alıp vermek” fiiline, +*k* fiilden isim yapım ekinin gelmesiyle yapılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinde sadece Az. *solug/näfäs* şeklindedir. Diğer çağdaş lehçelerde *soluk* kelimesi Bşk. *tın/hulış*, Kzk. *dem*, Krg. *dem*, Özb. *näfäs*, Tat. *sulış/tın alu*, Tkm. *dem/nepes*, Uyg. *näpäs/däm* kelimeleriyle karşılanmaktadır (Ercilasun, 1991: 788-789).

tiri (Tü.): diri, canlı (CC, TZ, TA, Kİ)

Kelime Eski Kıpçakçada “*diri, canlı*” anlamına gelerek *diri, tiri, tirig* biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Toparlı, 2003: 62-277).

Clauson, *tirig* kelimesinin **tir-* “*canlı, hayat, diri*” kökünden türediğini belirtir (1972: 543). Eren, *diri* kelimesinin Eski Türkçeden itibaren (*tirig*) biçiminde varlığını sürdürdüğünü, Orta Türkçe dönemine de aynı şekilde *tirig* biçiminde geçerek yaşadığını, Eski Kıpçak Türkçesinde de *tiri* biçiminin kullanıldığını belirtir. Eren, kelimenin Türkçe **tir-* kökünden geldiğini söyler (1999: 114).

Türkmen, *diri* kelimesinin *tir-* “*toplamak, derlemek*” ile bir bağlantı kurulabileceğini belirtir. Ona göre “*diri* olmak” fiili ile “*derli toplu* olmak” fiili arasında müşterek bir yapı vardır (2006: 329-330).

Tiri kelimesi çağdaş Türk lehçelerinde Az. diri, Bşk. tiri/yänli, Kzk. tiri/jandı, Krg. tirū/tirik, Özb. tirik, Tat. tiri/canlı, Tkm. dīri, Uyg. tirik şeklinde varlığını sürdürmektedir (Ercilasun, 1991: 176-177).

us/uş (Tü.): akıl (CC, TZ, TA, Kİ, BM)

Eski Kıpçakçada kelimenin *us(I)*: *akıl, zeka* anlamında ve *us(II)*: *ıslak, yaş* gibi farklı anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz (Toparlı, 2003: 294).

Eren, *us* kelimesinin Orta Türkçe döneminde *us* olarak yaşadığını, Kuman Türkçesi ve Eski Kıpçak Türkçesinde de *us* biçiminde geçerek bu şekilde kullanıldığını ifade eder (1999: 424). Clauson, *us-* kelimesinin “*susuzluk*” ve “*düşünmek, varsayım*” şeklinde iki farklı anlama geldiğini muhtemelen bu iki farklı anlamın da anlamsal olarak bağlantılı olabileceğine dikkat çekmektedir (1972: 241). Gülensoy, kelimeyi < **ū-* “*anlamak*” + *-s* şeklinde açıklar (2007: 971).

ussı (?): nefes, soluk (DM)

DM’de karşımıza çıkan sözcük Eski Kıpçakçada “*nefes, soluk*” anlamına gelmektedir (Toparlı, 2003: 294).

Türkiye Türkçesinde *soluk* şeklinde kullanılan kelimenin çağdaş Türk lehçelerindeki türevleri şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: Az. solug/nāfās, Bşk. tın/hulış, Kzk. dem, Krg. dem, Özb. nāfās, Tat. sulış/tın alu, Tkm. dem/nepes, Uyg. nāpās/dām (Ercilasun, 1991: 788-789).

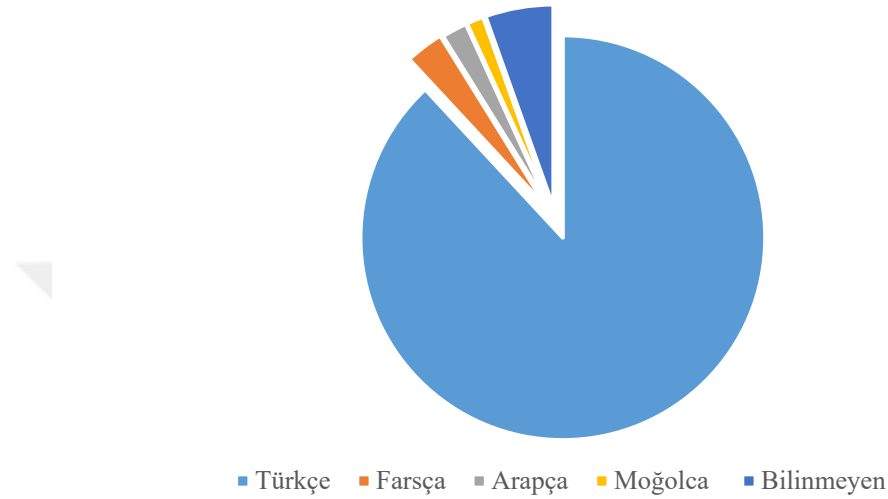
4. SONUÇ

Bu çalışmada Tarihî Kıpçak Türkçesindeki sözlük ve gramer eserleri olan *Codex Cumanicus*, *Et- Tuhfetü'z- Zekiyye Fi'l- Lügati't- Türkiyye*, *Ed- Dürretü'l- Mudiyye fi'l- Lügati't- Türkiyye*, *El- Kavânînü'l- Külliyye li- Zabti'l- Lügati't- Türkiyye*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, *Kitâbü'l- İdrâk li Lisâni'l- Etrâk*, *Kitâbu Bulgatü'l- Müştâk Fî Lügati't- Türk ve'l- Kıpçak* metinlerinde geçen tıp terimleri tematik olarak sınıflandırılarak incelenmiştir. Yapılan tarama sonucunda tıp terimleri; “Vücuttaki organ ve bölge adları”, “Hastalıklarla ilgili terimler”, “Bedensel hastalıklarla ilgili isimler”, “Bedensel hastalıklarla ilgili eylemler”, “Zihinsel hastalıklarla ilgili terimler”, “Tedavi ile ilgili terimler”, “Diğer terimler” başlıkları altında alfabetik olarak sıralanarak anlam, yapı ve köken bilimi bakımından incelenmiştir. Tıp terimleri; kelime, köken ve tanımlamadan sonra hangi eserde geçiyorsa kısaltmaları verilerek gösterilmiştir.

Çalışmada Tarihî Kıpçak Türkçesi dönemine ait olan sözlük ve gramer metinlerinden toplam 294 tane tıp terimi ele alınmıştır. Bunlardan 259’u Türkçe kökenli, 9’u Farsça kökenli 6’sı Arapça kökenli 4’ü Moğolca kökenli olduğu tespit edilmiş, 16 tane kelimenin kökeni ise henüz bilinmemektedir. Sınırlı sayıdaki bir malzeme üzerinden yapılan bu incelemede alıntı kelimelerin var olmasını Kıpçak Türklerinin kuzey, güney ve batı şeklinde geniş bir coğrafyada yaşamasına, incelenen sözlük ve gramer kitaplarının çoğunun Memlük Kıpçak sahasına ait olmasına bağlayabiliriz. Kıpçaklar Arap ve Fars kültüründen etkilendikleri gibi, Moğollarla da etkileşim içinde olmuşlardır. Memlük Kıpçak sahasına ait eserlerin fazla olması Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin sayısını arttırmaktadır. Buna rağmen araştırmada incelenen tıp terimlerinin çoğunluğunun Şekil 1’de gösterildiği üzere Türkçe kökenli olduğunu görmekteyiz.

Çalışmanın en uzun bölümü “vücuttaki organ ve bölge adları” başlığını taşıyan bölümdür. Buradaki kelimelerin çoğunluğu Türkçe olup günümüz ölçünlü dilinde kullanılan kelimelerdir. Bu bölümünde 144 Türkçe kökenli, 2 Farsça kökenli, 2 Arapça kökenli, 1 kökeni henüz tespit edilememiş kelimeyle 149 tıp terimi incelenmiştir. Farsça’dan *benek* “siyah nokta, benek” kelimesi ve *ten/ tin* “ten, deri, vücut, beden” kelimeleri, Moğolca’dan ise *çiğın/ şigin* “omuz” ve *mağlay/ mañlay/ manglayı* “alın,

cephe” kelimeleri alınmıştır. Türkçenin diğer dönemlerinde olduğu gibi Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde de -z ekiyle türetilmiş organ adlarının varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz. Bunlara örnek verecek olursak; *agız, bogaz, köz, tiz, yüz* vb. gibi. Bunun yanında -n ekiyle de türetilmiş organ adlarının varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz. Bunlara da örnek verecek olursak; *bogun, bun, koyun, tulun, yağrın* vb. gibi.

Şekil 1. Kökeni Bakımından Tıp Terimleri

Tespit edilen kelimelerden Türkçe kökenli olanlarının bir çoğunun, alındığı kaynak esere göre birtakım farklılıklar gösterdiğini görmekteyiz. Benzer kelimenin farklı şekilleri olması Türkçenin farklı bölgelerde farklı ağızlarda kullanıldığını ortaya koyarak eserlerdeki kelime farklılığı sözlüklerin hacmini genişlettiğini söyleyebiliriz. Örneğin “*kemik*” anlamında olan *sövek* kelimesi farklı şekillerle karşımıza çıkmaktadır: *sövek* “kemik” (CC), *süvek* “kemik” (TZ), *süğük* “kemik” (TZ), *sümük* “kemik” (DM), *süñük* “kemik” (TA), *süwük* “kemik” (Kİ), *şönük* “kemik” (BM).

“Hastalıkla ilgili terimler” bölümünde tıp terimleri üç farklı alt kategoriye ayrılarak incelenmiştir. Bu bölüm “bedensel hastalıklarla ilgili isimler”, “bedensel hastalıklarla ilgili eylemler” ve “zihinsel hastalıklarla ilgili terimler” başlıkları altında ele alınmıştır. Bu bölümde de kelimelerin çoğunluğu Türkçedir fakat tespit edilen terimlerin çoğunluğu, günümüzde bir hastalık adı olmayıp farklı şikâyetleri ifade eden terimlerdir. Örneğin; *agrı-/ ağırmağ/ agrımak/ agru-/ ar(ı)/ avur-* “ağrmak, acı çekmek, hastalık, ağrı”, *kiçi-*“kaşınmak, gidişmek; vücut kızmak, hararetlenmek”, *oñ-* “sararıp solmak, beti benzi atmak”, *solkulda-*“sendelemek, titremek, sallanmak”, *ugul-/ ugun-/ uvul-/ ogun-* “bayılmak, aklı başından gitmek”, *usı az-* “bayılmak, aklı

başından gitmek” vb. Bu bölümünde 71’i Türkçe kökenli, 1’i Farsça kökenli, 1’i Arapça kökenli, 2’si Moğolca kökenli, 3’ü kökeni henüz tespit edilememiş kelimeyle 78 tıp terimi incelenmiştir.

“Tedavi ile ilgili terimler” başlığı taşıyan bu bölümde 8’i Türkçe kökenli, 3’ü Farsça kökenli, 2’si Arapça kökenli, 4’ü kökeni henüz tespit edilememiş kelimeyle 17 tıp terimi incelenmiştir. Bu bölümde doktor anlamında Türkçe *içegi*, *kam*, *otaçı/ otaçı/ otçi*, Arapça *hekim* kelimeleri, tedavi için ilaç, derman, merhem anlamında Türkçe *ém*, Farsça *darü*, *derman*, *malaham* kelimeleri, tedavi etmek, iyileştirmek anlamında ise *émle-*, *oñal-/ oñalt-*, *otala-*, *şöple-* fiilleri ile *tımar* kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz.

“Diğer terimler” başlığı taşıyan bölümde 16’sı Türkçe kökenli, 1’i Farsça kökenli, 2’si Arapça kökenli, 5’i kökeni henüz tespit edilememiş kelimeyle 24 tıp terimi incelenmiştir. Bu bölümde akıl anlamında *akıl/ avul/ hakıl*, *és*, *us/ uş* kelimeleri, nefes soluk anlamında *bus*, *dın/ tın*, *nafas*, *ödü*, *soluk* kelimeleri, sağlık esenlik anlamında *esen/ eselik/ esenlik*, *oñlık*, *saglık/ saglık/ savluk* kelimeleri, can, hayat, dirlik anlamında *can*, *dirlik/ tirlik/ tirilik/ tiröy*, *tiri* kelimeleri, vücut, beden anlamında *bitiş*, *boy/ boyı/ boyu/ boyun*, *étez/ étiz* kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz. Bunların dışında *kan*, *kök*, *kökrek*, *kömül/ kön/ köñül*, *sidik/ sidük/ sitük/ siğek/ siymek* kelimeleri de bu başlık altında verilmiştir.

Aynı anlama gelen birçok kelimenin Türkçe, Arapça, Farsça ve Moğolca şekillerinin olması Kıpçakların bu milletlerle kültürel alışveriş içerisinde olduğunu gösterir. Örneğin; ilaç anlamında “*darü* (Far.): ilaç, *ém* (Tü.): ilaç, derman, *malaham* (Far.): deriye sürülerek kullanılan ilaç, merhem, *mahmuda* (Ar.): mahmude otu ve bu otun köklerinden çıkarılan hekimlikte kullanılan, reçineye benzer bir madde”, hekim anlamında “*hekim* (Ar.): doktor, hekim, *içegi* (Tü.): hekim, *otaçı/ otaçı/ otçi* (Tü.): hekim, doktor, cerrah, tabip”, nefes anlamında “*dın/ tın* (Tü.): can, ruh, nefes, soluk, *nafas* (Ar.): nefes, soluk”, akıl anlamında “*akıl/ avul/ hakıl* (Ar.): akıl, *us/ uş* (Tü.): akıl”, omuz anlamında “*çiğın/ şigin* (Moğ.): omuz, *omuz* (Tü.): omuz, *ıyık* (Tü.): çiğın, omuz”, alın anlamında “*alın* (Tü.): alın, cephe, *mağlay/ mañlay/ manğlayı* (Moğ.): alın, cephe” vb.

Yapılan çalışmada Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminden günümüze ulaşmayan ya da günümüze ulaştığı hâlde yalnızca Türkiye Türkçesi ağızlarında ve Türkçenin

diğer lehçelerinde varlığını sürdüren kelimelere rastlanılmıştır. İncelememize konu olan insan vücudundaki organ ve bölge adları ile hastalık adlarını günümüzdeki tıp terimleriyle karşılaştırdığımızda bazı tıp terimlerinin kullanımdan düştüğünü veya kullanım alanının daraldığını ya da anlamının değiştiğini söyleyebiliriz. Bunlara örnek verecek olursak: *bézgek* terimi yerine “*sıtma, sıtma nöbeti*”; *bıgın/ bıkın* terimi yerine “*uca kemiği, insanın yan tarafları*”; *çağanak/ çağanak / çığanak/ çıganak/ çıkanak* terimi yerine “*dirsek*”; *kindek/ kindik* terimi yerine “*göbek*”; *öfke/ öpke/ öyke/ öyken* terimi yerine “*akciğer*”; *sökel/ sökelek/ sökelik/ sökellik/ söken* terimi yerine “*hasta, hastalık*”; *sövek/ şönü/ sügük/ sümük/ süñük/ süvek/ süwük* terimi yerine “*kemik*”; *tumagi/ tumav/ tumov* terimi yerine “*nezle, soğuk algınlığı, dumağısı olan*”; *ulu azu* terimi yerine “*büyük dişler*”; *ulu barmağ* terimi yerine “*başparmak*”; *ulu tiş* terimi yerine “*azı dişi*”; *yağrın/ yağrın* terimi yerine “*kürek kemiği*” vb. terimleri kullanılmaktadır. Buradan hareketle eskiden beri kullanılan birtakım tıp terimlerinin zamanla Türkçenin yazı dilinde kalmadığını, kullanımdan düştüğünü, Türkçenin bazı lehçeleri ve Türkiye Türkçesinin bazı ağızları hariç bu tıp terimlerin artık yaşamadığını söyleyebiliriz.

Taranan eserlerden tespit edilen tıp terimleri çağdaş Türk lehçelerinde bazen aynı şekilde bazen ise küçük fonetik değişikliklerle karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak tespit edilen tıp terimleri Türkiye Türkçesinde ve çağdaş Türk lehçelerinde yaşadığını söyleyebiliriz. Günümüzde Tarihi Kıpçak Türkçesine ait tıp terimlerinin ya da organ adlarının olduğu bir tıp terimleri sözlüğü maalesef yoktur. Bu sebeple yapılan bu çalışmada Tarihi Kıpçak Türkçesi dönemine ait eserlerden bir “tıp terimleri sözlüğü” meydana getirmenin bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Çalışmamızın tıp terimleri çalışmalarına katkı sağlaması ve gelecekte yapılacak olan benzer çalışmalara yardımcı olması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

- Adıyaman, C. (2018). *Kutadgu Bilig'in Adbilim Bakımından İncelenmesi*. Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Akar, A. (2017). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aksan, D. (2000). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aktaş, T. (2013). *Tatar Türkçesindeki 'Baş' ve 'Baş'ta Bulunan Organ Adları ile Kurulmuş Deyimler ve Bu Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Şekilleriyle Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Altıntaş, A. (2001). "Divânü Lûgat-it Türk'deki Tıbbi Bitkiler", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, No: 10, s. 64-71.
- Al-Türk, G.A. M.J. (2012). *Kitābu Bulgatü'l-Müştak fî Lugati't-Türk ve'l-Kıpçak Üzerine Dil İncelemesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dil ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Arat, R.R. (1982). "Kıpçak", *İA, C. VI*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Argunşah, M., Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, M., Sağol Yüksekaya, G. (2016). *Karahanlıca, Harezmece, Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Arslan, A. (2018). "Türkçe Organ Adlarının Sonunda Yer Alan -n Ünsüzünün İşlevi". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, S. 4/7, s. 297-312.
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul: TDK Yayınları.
- Ateş, E. (2002). *Tıbb-ı Şâhî Tercemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi
- Atmaca, E. (2013). "Kazak Türkçesinde 'Göz, Kulak ve Burun' Organ Adlarıyla Kurulmuş Makallar". *Akademik Bakış Dergisi*, S. 36, s. 1-21.
- Aydemir, A. (2014). "Divanü Lûgat-i't-Türk'te İnsan Vücuduna Ait Sözcükler". *International Journal of Language Academy*, S. 2/4, s. 412-444.
- Aytaç, A. (2019). *Kitâb-ı Ma'cûn Adlı Tıp Metninde Geçen Botanik ve Tıp Terimleri*, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (4), 303-322.
- Başdaş, C. (2006). "Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk", *İlmî Araştırmalar*, Sayı 21, s. 45-57.
- Başkurt, M. (2014). *Kırım Tatar Türkçesinde Organ Adlarından Yapılan Eğretilmeler*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

- Batmaz, M. (2013). *Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Bayat, A.H. (2016). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Pınarbaşı Matbaacılık.
- Bekçioğulları, F. (2006). *Kazak Türkçesi'ndeki Organ Adlarıyla İlgili Deyimlerin Türkiye Türkçesi'ne Aktarımı*. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al-İdrâk li-Lisân al Atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, TDK Yayınları: Sayı 260.
- Ceylan, İ. (2012). *Türklerde Cerrahinin Gelişimi*. Ankara: Türk Cerrahi Derneği Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, London.
- Coşar, A. M. (2008). “Bir Adlandırma Ögesi Olarak Organ Adları”, *Turkish Studies*, S. 3/4, s. 1049-1079.
- Çakmak, C. (2015). “Dîvânü Lugâtî't- Türk'te Vücut ve Organ Adları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 8/41, s. 135-143.
- Çetin, E. (2012). “Uygurca Kiçig Ernek, Karahanlı Türkçesi Çıçalak ve Türkiye Türkçesi Serçe Parmak Sözleri Üzerine”. *Electronic Turkish Studies*, S. 7/4, s. 1217-1227.
- Çolak, M. (2004). *Türk Folklorunda Baş*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Demir, H. (2002). *Zahire-i Muradiye*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Denizman, S. (2019). *Türkçede 'Burun' Japoncada 'Hana' ile Oluşmuş Deyimler*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Derin, A. (1987). *Tuhfe-i Mübarizî-Metin- Gramer Notları-Sözlük*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Doğan, L. (2005). “Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme-Ana ve Temel Kavramlar”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6/1, s. 141-163.
- Doğan, L. (2018). “Trakya Ağızlarında Organ Adları”. *The Journal of Social Science*, S. 19, s. 317-335.

- Durmaz Kuybu, E. (2019). “Bir Dizin Denemesi: Lehcetü’l Lügat’ta Geçen Organ ve Hastalık Adları”. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, S. 1/1, s. 67-79.
- Ekmen, B.C. (2018). *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Organ Adları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Ercilasun, A.B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I- II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, A.B. (2016). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 17. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erdağı, B. (2001). *Tuhfe-i Mübarizî (Metin-İnceleme-Sözlük)*. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- Eyüboğlu, İ.Z. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 4. baskı, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Golden, P.B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (Çeviren: Osman Karatay), KaraM Araştırma ve Yayıncılık, Ankara.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, T. (2014). “Türkçe ve Altay Dillerinde ‘Parmak’ Adları (Parmakların Vücut Diline Katkıları)”. *Kültür Evreni*, S. 6/22, s. 7-18.
- Gümüştam, G. (2009). “Eski Anadolu Türkçesi Eserlerinden Tertib-i Mu’alece’deki Organ Adlı Tıp Terimleri”. *Belleten*, S. I, s. 25-49.
- Gürkan, M. (2010). *Orta Asya’daki Eski Türk Tıbbının Başlangıçtan 14. Yüzyıla Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde, Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Güven, M. (2008). “Kitâbu’l-Mühimmat Fi’t-Tıb’daki Türkçe Organ Adları”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 23, s. 112-135.
- Güven, M. (2009). “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Yazmalarındaki Türkçe Organ Adları Üzerine Bir İnceleme”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. XXVI, s. 109-141.
- Hakan, G. B. (2011). *Türkçe ve Kırgızca’da “El” ile İlgili Deyimlerin Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Bişkek: Manas Üniversitesi.
- Hüseynova, A. (2014). *Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimlerin Karşılaştırılması (Azerbaycan - Özbek ve Türkiye Türkçesi)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.

- Işık, U. (2016). *Karahanlı Türkçesinde Tıp Terimleri*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- İlhan, M. (2019). *Türkçe Organ Adlarının Yönelim Metaforları Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Karaağaç, G. (1993). “Dil, Ağız ve Kulak İle İlgili Kelimelerimiz”. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. VII, s. 85-114.
- Karamanlioğlu, A.F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- Kirişcioğlu, M.F. (1988). *Mütercim Âsım Efendi'nin Kâmûs Tercümesi'ndeki Uzun İsimleri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Kuban, F. (1990). *Şirvanî Mahmud-Sultaniye (Giriş-Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Kurt, B. (2017). “Yazıtlardan Günümüze Organ Adları ve Bunların Türkiye Türkçesi Ağızlarına Yansımaları”. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 6/12, s. 48-61.
- Nakipoğlu, M. (2008). “Türkçede Kullanılan Vücut Sözcükleri”. *22. Ulusal Dilbilim Kurultayı*, 8-9 Mayıs, Van, s. 319-330.
- Özyetgin, A.M. (2001). *Ebû Hayyân Kitabı'l- İdrāk ki Lisāni'l-Etrāk Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. Ankara: Köksav.
- Poyraz, E. (2020). “Codex Cumanicus'ta Organ ve Vücut Salgıları Adları”. *Turkophone*, S. 7/3, s. 18-33.
- Sertkaya, O. F. (1996). Göz Hastalıkları Üzerine Eski Uygurca Bir Sutradan Parçalar, *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi*.
- Şahin, H. (2006). “Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No: 20, s. 123-129.
- Şahin, H. (2009). “Kâşgarlı'dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler”. *Turkish Studies*, S. 4/3, s. 2020-2036.
- Şahin, M. Ü. (1994). *Mü'min Bin Mukbil, Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Surûr, Dil İncelemesi, Metin, Söz Dizini*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının Köşesi*, Simurg Yayınları, Ankara.
- Temel, D. (2020). *Memlûk-Kıpçak Türkçesindeki Sağlık İle İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Birinci Cilt*, İstanbul, Simurg Yayıncılık.
- Tietze, A. (2009). *Tokay, Yaşar: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, İkinci Cilt*, Wien, OAW.
- Tokay, Y. (2012). “Dîvânü Lugâtî’t-Türk’te Geçen Çıçalak ‘Serçe Parmak’ ve Çıçamuk ‘Yüzük Parmağı’ Kelimeleri Üzerine Bazı Düşünceler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 5/22, s. 204-210.
- Toparlı, R., Çögenli, S., Yanık, N.H. (1999). *El-Kavânînü’l-Küllîyye Li-Zabtî’l-Lügati’t- Türkiyye*, Ankara: TDK. Yayınları.
- Toparlı, R., Çögenli, S., Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara. Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R. (2003). *Ed-Durretü’l-Mudiyye Fi’l-Lugati’t-Türkiyye*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tor, G. (1982). *Anadolu Ağızlarında Organ Adları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Tor, G. (2007). “Kazakçada Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler”. *Kazakistan ve Türkiye’nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslar Arası Sempozyumu*, 21-23 Mayıs 2007, Almatı Kazakistan, Edt. Sebahattin Şimşir-Bedri Aydoğan, s. 119-127.
- Tufar, N. (2010). *Türk Dilinde Meronimi: Organ Adları*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Turan, Z. (1992). *Hacı Paşa, Teshil, - Dil Özellikleri, İnceleme, Söz Dizini*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Türkçe Sözlük*. (2019). Ankara: TDK.
- Türkmen, S. (2006). *Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri (Tarama-İnceleme Etimoloji)*. Doktora Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Yaylagül, Ö. (2014). “Anadolu’da Yaşayan Halk Hekimliği Uygulamalarının Eski ve Orta Türkçe Tıp Metinlerindeki Temelleri/ Roots of Folk Medicine Practices that maintain in Anatolia in Old and Middle Turkish Medicine Texts”, *Milli Folklor*, No: 103, s. 48- 58.
- Yaylagül, Ö. (2014, Kış). “Eski Uygur Türkçesi ve Batı Orta Türkçesiyle Yazılmış Tıp Metinlerindeki Fiiller”, *Bilig*, No: 68, s. 267- 296.

Yılmaz, F. (2003). *Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde Bazı Organ Adları ve Kullanım Alanları (Bir Karşılaştırma)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: TDK.

